گۆڤارێکی ئەدەبییە یەکێتیی نووسەرانی کورد - لقی کەرکووک دەریدەکات

گزنگ 87

گزنگ

ژمارە (٨٧) کانوونی دووەم - ٢٠١١

خاوەنی ئیمتیاز:

یەکێتی نووسەرانی کورد - لقی کەرکوك

سەرنووسەر

د. ئازاد ئەمین باخەوان

٠٧٧٠١٣٨٥٦٤٧

دەستەی نووسەران

معتصم سالەیی

خالد مەجید فتح الله

کاردۆ محەمەد

زایر زەنگنە

ڕووزار ئەحمەد

بەڕێوەبەری نووسین

عەبدولستار جەباری

٠٧٧٠١٣٢٢٥٨٨

starjabari@yahoo.com

ڕاوێژکاران

ئەمین شوان

د. فوئاد ڕەشید محەمەد

د. عادل مەجید گەرمیانی

ئیمێڵی گۆڤاری گزنگ: **Gizing٢٠١٠@yahoo.com**

بەڕێوەبەری هونەری:

دلێر ڕەفیق – ئەنجام سەعید

کوردستان – کەرکوک

ناونیشان: **کەرکووك-شەقامی کۆماری-تەلاری سەیدەلی فەخری**

لەم ژمارەیەدا 87

سەکۆی گزنگ:

هۆشیاری کات، سەرنووسەر..ل٥

زمانەوانی:

شێخی عەرەب شێخی کورد نییە ، سەلام ناوخۆش..................................ل٩

ئەم لێکۆڵینەوە زمانەوانییە بۆچی؟٢/ د. شەهاب شێخ تەیب.........................ل١٥

وتار و لێکۆڵینەوە:

پەیوەندی زمانی و جۆرەکانی لە شیعری (صابری)دا، د. ئازاد ئەمین باخەوان.........ل٢٩

ئەوین بەدەم فڕینەوە، حەمەسەعید حەسەن...ل٣٩

تیۆریزم و میتافۆڕیی شیعر، د. ئازاد عەبدولواحێد کەریم..........................ل٤٧

ئەدەبیات و مێژووی کلاسیک لای تۆماس هۆبز، د. محەمەد شوانی...................ل٥١

بایەخی چیرۆك لە پەروەردەکردنی منداڵ، ڕەزا شوان/نەرویج..........................ل٥٩

هاینرش هاینە میری ڕۆمانسیەت و...، عومەر عەلی شەریف...........................ل٦٣

رەهەندی مێژوو لە شیعری ئەسیریدا، زایەر زەنگنە..................................ل٧٩

رەخنەی دەروونی و کردەی ئافراندن، هێرۆ کوردە.....................................ل٨٣

جەمشید خانی مامی بەختیار عەلی یان...، ئاری عوسمان خەیات......................ل٨٧

وەرگێڕان:

کێ کتێبخانە بەناوبانگەکەی ئیسکەندەریەی سووتاند، و:پرۆفیسۆر: زەنون پریادی.....ل٩٥

ژیان جوانە، و: ئازاد نەجم..ل٩٩

شیعری نوێ، شیعری ئەمڕۆیە، و: رزگار جەباری.......................................ل١٠١

سەوزە فرۆش، و: خالید حەمید...ل١٠٥

کێ لە دەریادا مینی چاند، و: سلێمان دڵسۆز...ل١٠٩

چیرۆك:

مردنی سپی، هێمن عومەر خۆشناو...ل١١٥

مەرز، سەلمان شێخ بزێنی،...ل١٢٩

زریان، ئازاد شوان،..ل١٢١

کۆتاییەکی تر، فەیسەڵ هەمەوەندی...ل١٢٣

سێ ئافرەتی گەورە لە سێ کورتە چیرۆکدا، و: عەباس مەجید.........................ل١٢٩

شیعر:

فەلسەفەی مەرگی سەڵاح جەلال، سەڵاح جەلال.......................................ل١٣٣

پایز، و: مستەفا سەیید مینە...ل١٤٣

تیشکە سپییەکانی تۆ، و: هۆشەنگ شێخ محەمەد.....................................ل١٤٥

نامەیەك بۆ مامۆستا لەتیف هەڵمەت، خالید باشبڵاخی................................ل١٥٣

لانەی نهێنی دایك، ستار ئەحمەد عەبدولڕەحمان.....................................ل١٥٧

ئەندێشەی تریفە، غازی زەنگنە..ل١٥٩

گفتوگۆ:

کامەران دارتاش، دیمانە: وانیار جەباری...ل١٦١

هونەر:

میسر و کاریکاتێر، و: گرفتار کاکەیی...ل١٦٧

کورد لە سەرچاوە دێرینەکاندا، و: نەریمان خۆشناو....................................ل١٧١

کاروچالاکییەکانی یەکێتی نووسەرانی کورد، سابان ستار............ل١٩١

سەکۆی گزنگ... هەر جارەی نووسەرێك دەینووسێ

سەرنووسەر

هۆشیاری کـــــات

گەشەکردنی کۆمەڵگا و پێشکەوتن و بەرەو پێشەوە چوونی دەگەڕێتەوە بۆ تاکەکانی هەر کۆمەڵگایەك، کە چۆن مامەڵە لەگەڵ کاتدا دەکەن و تا چەند ڕۆشنبیری و هۆشیاری کاتیان هەیە.

بەسەرچوون و تێپەڕبوونی کات ئەو دێوەزمەیەیە کە لەلایەن زۆربەی فەیلەسوف و نووسەران و ئەدیبان و شاعیران، هەر لە بەرەبەیانی مێژووەوە تاکو ئێستا بە دەستییەوە دەناڵێنن و هاواری دیکتاتۆرێتی و زاڵمی و بێ ڕەحمی و بێ مروەتی دەکەن... هەندێك بە (زەمانەی پڕ تەعەب) و هەندێك بە (چەرخی بێ وەفا و چەرخی چەپ گەرد و چەرخی سپڵە و... هتد) وەسفی دەکەن. ئەوەتا فەیلەسوفێکی وەکو (برتراند ڕاسل) دەڵێت : ((شاعیران بە دەست هێز و دەسەڵاتی کاتەوە، زۆریان ناڵاندووە، چونکە هەموو ئەو شتانەی خۆشیانویستوون، لە ڕەوتی تێپەڕینی کاتدا نەماون)).مامۆستا (هێمن)ی شاعیری لەمەڕ خۆشمان وتوویە :((هەرچیم خۆش ویستووە جێم هێشتووە)). هەموو ئەو جۆرە وەسفانەی کە بۆ کات دەکرێت، ئاماژەیە بۆ بیرکردنەوە لە (کات) چونکە : ((کات بەشێکی گرنگە لە

پێکهاتنی وشیاری مرۆڤ))، مرۆڤی هۆشیار ئاگاداری چۆنیەتی بەکارهێنانی کاتەکانێتی. چونکە گەشەکردنی ئاستی هۆشیاری تاکەکانی کۆمەڵگا لە هەموو بوارەکاندا بە گشتی و(کات) بە تایبەتی ڕەنگدانەوەی دەبێت لەسەر کۆمەڵگا و گەشەکردنی مێژوویی و هۆشیاری کۆمەڵایەتی. تاك بەشێکی دانەبڕاوە لە کۆمەڵگا و پێکهێنەری سەرەکی کۆمەڵگایەو کۆمەڵگاش پەروەردەکەری مرۆڤ و ئاراستەکەر و ڕێکخەری ڕێگاکانی ژیان و پێکهاتەی تاکە، بۆیە تاك قەرزاری کۆمەڵگاکەیەتی لە دروستکردنی کەسایەتی و کار و هەموو ئەو کارانەی کە پێی هەڵەستێ.چونکە تاك لە هیچ قۆناغێك لە قۆناغەکانی مێژوودا لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی دەوروپشتیدا دانەبڕاوە و دانابڕێت. کەواتە دەبێت هۆشیاری کاتی هەبێت بۆ دانەوەی بەشێك لە قەرزەکانی کۆمەڵگا.

بیرکردنەوە لە کات و تێگەیشتن لە چەمکەکانی دەگەڕێتەوە بۆ فەیلەسوفە کۆنەکانی یۆنان. ئەفلاتوون بە شێوەیەکی بیرکاری دەڕوانێتە کات و پێی وایە : ((کات دروستکراوە و سەرەتای هەیە و بەپێی درێژ بوونەوەی ژمارەکان ئاراستەی خۆی وەردەگرێت. کات کەڵەکە بووی ساتەکانە وەك ئەوەی ڕیزێ ژمارەبن بە دوای یەکدا. شەو و ڕۆژیش ژمارەکانمان بیر دەخەنەوە و دەتوانن بە هۆیانەوە جووڵە و گەردشی گەردوون لێکبدەنەوە. واتا(کات) پێوەری جووڵە و بزوتنەوەیە، سەبارەت بە پێشکەوتن و دواکەوتن، کەوابوو کات لە بزوتنەوەوە دێت و بزوتنەوەش بە ژمارە ئەپێورێ)). بەڵام کات بەلای (ئەرستۆ) وە :((سەرەتای نییە و لە خاڵێکەوە دەستپێناکات و لە خاڵێکدا کۆتایی پێنایەت، بەڵکو ئەزەلی و ئەبەدییە، واتا کات هەرگیز دەستی پێنەکردووە و هەرگیز کۆتایشی نایەت)). هەرچی (قەشە ئاگۆستین) ە بە شێوەیەکی تر دەڕوانێتە کات و پێی وایە :((کات بەشێکە لە پێکهاتەی زەینی مرۆڤ و پێشی وایە کات شتێ نییە لە دەرەوەی زەین و بیرکردنەوە بێت. بیرکردنەوەش، بیرکردنەوەیە لە دۆخەکانی کات (ئێستای ڕابردوو – بیرەوەرییە – ئێستای هەنووکەیی – درککردنی ساتە وەختیانەیە – و ئێستای داهاتووش چاوەڕوانییە)). بەم جۆرە کات بەشێکە لە بیر کردنەوەی مرۆڤ و ئەزموونی مرۆڤ. هەر لەم ڕووەوە (ڕێبوار سیوەیلی) ئاماژەیەکی زۆر جوان دەکات و دەڵێت : ((هەموو شتێ لە جووڵەدایە و هەموو جووڵەیەکیش بەڵگەن لە سەر ئێستابوون (ئێستا) ش کامڵترین قۆناغی تەمەنە))، کە دەبێت مرۆڤ لە ئێستادا، لەم قۆناغە گرنگەی تەمەنیدا کاری تێدا بکات و فیرۆدەری کاتەکانی نەبێت. بەم جۆرە دەشێت لەسەر کات و چەمکی کات لەلای

نووسەران و بۆچوونەکانیان دەیان و سەدان لاپەڕەی لەسەر بنووسرێت. ئەوەی بەلای ئێمەوە گرنگ بێت ئەوەیە کە چۆن بتوانین ئێستای هەنووکەیی، کە زۆر گرنگە بەفیڕۆ نەدرێت و بەشێوەیەکی دروست و تەندروست بەرهەمهێن بێت و گەندەڵی و مشەخۆری لەسەر نەکرێت.

ئەوەتا (مەحوی) شاعیر بە دەست نەبوونی کاتەوە دەناڵێنێت و دەڵێت : ((دەبێ وەقتێ لە(بوالوقت)ێ بخوازم دا تیا بمرم)). ئەوەندە بێ کاتە و کاتی نییە تێیدا بمرێت ؟!!! دەبێت کاتێك بۆ مردن لە خاوەن کات بخوازێت تاوەکو تێیدا بمرێت. هەرچەندە خۆی پێی وایە کاتەکانی بە کاری بێ کەڵك بەسەر بردووە !! بۆیە بێ کاتە، بەڵام لە ڕاستیدا ئەوە دەبەخشێت کە (مەحوی) توانیویەتی کاتەکانی خۆی بە دروستی دابەش بکات و بەرهەمهێن بێت لە لاوێتی و کامڵترین ساتە هەستیارەکانی خۆیدا، لە ئێستای خۆیدا کاتەکانی بە فیڕۆ نەداوە، هەر بۆیەش لە نێو لاپەڕەکانی مێژووی گەلەکەیدا بە زیندوێتی ماوەتەوە و دەمێنێتەوە...

کاتەکانی تاکی کۆمەڵگا بە تەنها هی خۆی نییە و بەشێکی باشی هی کۆمەڵگایە و لەلای تاکەکانیدا ئەمانەتە و هەڵگیراوە. پێویستە ئەو تاکانە زۆر بە وردی و بە دڵسۆزییەوە مامەڵە لەگەڵ کاتەکانی کۆمەڵگادا بکەن. چونکە کۆی ئەو کاتانە پێشکەوتن و گەشەکردنی کۆمەڵگای بە دواوەیە. هەر کاتێك کۆمەڵگا دواکەوت و لە کاروانی پێشکەوتندا بەجێما ئەوا تاکەکانی نەیانتوانیوە ئەو ئەرکەی خۆیان بەجێ بهێنن و لە کاتی کۆمەڵگادا گەندەڵییان کردووە و بەفیڕۆیان داوە، ئیدی هۆکاری بەفیڕۆدان دەرەکی بێت یان ناوەکی تاك بەرپرسیارە. بۆیە دەشێت بڵێین لە پاداشتی ئەو بەفیڕۆدانەدا برواداران بەرەو دۆزەخ و بێ بڕوایانیش دەکەونە بەر نەفرەتی نەوەی دوارۆژ و کۆمەڵگا ، چونکە ئەو نەوەیەیی کە هێشتا لە پشتی باوکیدایە و نەهاتۆتە دونیاوە کەسانی بێهۆش و کاتکوژ مافیانی خواردووە و مافخوراون.!!

کەواتە کۆی ئەو کاتانەی کۆمەڵگا کە بەسەر تاکەکانیدا دابەشکراوە کاتێکی ئێجگار زۆرە و ڕەوتی پێشکەوتنی کۆمەڵگا دیاری دەکات. کۆمەڵگا لە ئەنجامی دروست بەکارهێنانی کاتەوە گەشە دەکات و خێرا پێش دەکەوێت. بۆیە ئەرکی سەرشانی هەموو تاکێکی کۆمەڵگایە هەوڵی ئەوە بدات کاتەکانی خۆی و کۆمەڵگاکەی بەفیڕۆ نەدات و نەبێتە ئامێری لەناوبردنی کات، بەڵکو ببێتە هۆی بنیاتنان و دروستکردن و گۆڕانی کۆمەڵگاکەی بەرەو

باشتر و بوژاندنەوە.

ڕۆشنبیری چوست و چالاك ئەو مرۆڤەیە کە بتوانێت بەکەمترین وزە و کات زۆرترین زانیاری و بیرۆکە ببەخشێت. چونکە ((ڕۆشنبیر بزوێنەرێکی گرنگی خەیاڵی کۆمەڵایەتییە))، زۆر بگۆی و زۆر بڵێی و قسەکردن لە پێناوی قسەکردندا، کوشتنی کات و بەفیڕۆدانی وزە و توانای کۆمەڵگایە. ئەمڕۆ سەردەمی هەڵپە و کێ بڕکێی پێشکەوتنی کۆمەڵگای مرۆڤایەتییە. ئەو کۆمەڵگایەیی تاکەکانی فیڕۆدەری کات نین، گرەوی خۆیان دەبەنەوە. ئەمڕۆ پسپۆڕبوون و شارەزایی بوون لە کارێکدا هەڵی کۆمەڵگا بۆ گەشەکردن و گۆڕان زیاد دەکات، نەك زانینی هەمووشت بە نیوە چڵی و پچڕپچڕی، کە حەوت کارەی بێ بەخت و فەڕ بێت. بۆ ئەوەی بەختی تاك و کۆمەڵگا بەخۆڕایی لەناو نەچێت و تۆغرۆ نەبێت، پێویستە سوود لە کات و پسپۆڕێتی کار وەرگیرێت. چونکە دروستکەری مێژوو خەڵکە و خەڵکیش کۆمەڵگایە و هەموو لایەنی چاك و خراپی دوا ڕۆژی لە ئەستۆدایە، بۆیە : ((نەتەوەی هۆشیار و خاکی پیتدار و کاتی چاك بەکارهاتوو، شارستانێتی و شکۆ دروست ئەکەن)).

سەرچاوە :

١- هاوکاتی و هاوشوناسی، ڕێبوار سیوەیلی، ٢٠٠٤.
٢- ڕۆشنبیر و بەرپرسیارێتی، بەختیار علی و... (٢٠٠٩).
٣- هۆشیاری، فواد تاهر صادق.(١٩٨٧).
٤- الفرد والمجتمع، ب. بیخوفسکی، ترجمە هنری ریاچ.

سەلام ناوخۆش
زانکۆی سەلاحەدین

(شێخ)ی عەرەب (شێخ)ی کورد نییە

خوێندنەوەیەك بۆ دیاردەی گۆڕانی زمان

دەروازەیەك :

جوگرافیا و سیاسەت و جوگرافیا و زمان دوو جووتەن، هەردووك لە پەیوندییەکی دیالێکتیکی دان. جوگرافیا و سیاسەت قسەی زۆری لە سەر کراوە. بۆیە لە دەرەوەی بازنەی ئەم نووسینەیە. ئێمە زیاتر قسە لەسەر پەیوەندی نێوان جوگرافیا و زمان دەکەین فاکتەری جوگرافیا لە بواری زمانەوانی کۆمەڵایەتیدا هێندە گرنگە بەجۆرێ جگە لەوەی فاکتەری درەستکردنی زار و دروستکردنی زمانێکی نوێیە.

هاوجوگرافیا چۆن ئاریشەی سیاسی لێ پەیدا دەبێ هەروەها ئەو حاڵەتە هۆکارێکە بۆ پەیوەندی زمانەوانی نێگەتیف و پۆزەتیف.

لەم کورتە نووسینەدا، هەوڵ دەدەین لە فاکتەری هاوجوگرافیا بکۆڵینەوە و قسە لەسەر دیاردەی گۆڕانی زمان (language change) لەنێوان دوو جوگرافیای هاوسنوور و دووره سنوور بکەین. باوەڕی توێژەر وایە، کە گۆڕانی زمان مەحکومی چەند هۆکار و هۆیەکن هەروەها وێڕای ئەمەش، گۆڕانی زمان سەردەکێشێ بۆ گۆڕانی کەلتوری و

بیرکردنەوەی تاکەکان.

چەمکی گۆڕانی زمان :

گۆڕانی زمان دیاردەیەکی زمانەوانییە کار لەسەر ئەو لایەنانەی زمان دەکات کە لە ماوەیەکی زەمەنیدا دەگۆڕێن. پرسی گۆڕانی زمان، حاڵەتێکی حەتمییە، بەڵام لە جوگرافیایەکەوە بۆ جوگرافیایەکی تر و لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر جودایە. هەروەها کەلتورو ڕەوشی سیاسی و شارستانی ڕێژەی گۆڕانەکە دیاری دەکەن، بە واتای چەند زمانەکە لە ڕەوشێکی سیاسی و شارستانی و تەکنەلۆژی بژی، ڕادەی گۆڕانەکانی لە بوارەکانی ژیان زیاتر دەبێ.

ئاستەکانی زمان و گۆڕانی زمان

گۆڕانی زمان وەك پرۆسەیەکی زمانەوانی لە زۆربەی ئاستەکانی زماندا دەردەکەوێ : فۆنەتیك و فۆنۆلۆجی و مۆرفۆلۆژی و ئاستی ڕستەسازی و ئاستی واتا سازی.

باوەڕێکی زمانەوانی هەیە بانگەشەی ئەوە دەکات کە هیچ دوو کەسێکی هەمان زمان، هەمان زمان وەك یەك بەکارناهێنن. جیاوازی لە گۆکردنی (pronunciation) وشەکان ئەو گریمانە بەرجەستە دەکات. لە مێژووی پەرەسەندنی هەر زمانێکدا چەندەها گۆڕانی فۆنۆلۆژی لە سیستەمی زمانەکە ڕوودەدات. لە هەندێ زمانە هیندوئەورووپییەکاندا دەنگی (laryngeals) هەبووە، بەڵام ئێستا ئەو دەنگە لە زمانێکی وەك زمانی ئینگلیزی بۆ نموونە، نەماوە هەروەها لە زمانی کوردی کۆنیش زۆرێك لە دەنگی (ع، ح، ق، غ) نەبووە، بەڵام ئێستا ئەو دەنگانە پێکهاتەی چەندەها وشەی کوردی پێك دەهێنن. لە ناو دەزگای ڕاگەیاندنیش جیاوازی گۆکردن لە دەنگی بێژەرەکاندا دەردەکەوێ. شێوەی گۆکردنی وشەکان ناسنامەی کۆمەڵایەتی و تەمەن و ئاستی ڕۆشنبیری بێژەرەکە پیشان دەدات.

گۆڕانی مۆرفۆلۆژی یان لێکسیمی ڕووبەرێکی فراوانی ناو پرۆسەی گۆڕانی زمان داگیر دەکات. گۆڕانە مۆرفۆلۆژییەکە فرە ڕەهەندە شێوەی ڕێنووسی وشەکان بەشێکی سەرەکی ئەو ئاستەی زمان پێکدێنێ بە تایبەتی لە زمانی ئەو گەلانەی کە هێشتا لە گەرەلاوژەیی پەرتەوازەیی ڕێنووس ڕزگاریان نەبووە و زمانە کە بە قۆناغی ستاندەر بوونی ڕێنووسی (standordisation of spelling) دا نەچووە. ! نەك هەر دەستنووسە کوردیەکان، بەڵکو لە زمانی دەقی زۆربەی شیعرە کلاسیکیەکان و هەتا بەشێك لە ڕاگەیاندنی سەردەم ئەو دیاردە ناستاندارەی ڕێنووسی کوردی بەدەردەکەوێ.

گۆڕانە لێکسیکیەکان لە شێوەی (form) و واتا (meanin) بەشێك لە زانستی ئۆنۆماسیۆلۆژی پێکدێنن. هەر کاتێك زارێك یان شێوە زارێك دەبێتە زمانی ستاندەری زمانی نەتەوە، ئەوە کۆمەڵێ وشەی نوێ لە زار و شێوەزاری تر دێنە ناو زمانەکە و هەروەها زمانەکە ناچارە چەندەها وشە لە بواری جیاجیای تەکنەلۆژی، کارگێڕی، یاسایی،... هتد وەربگرێ و جارێکی تر شێوەی ئەو وشانە بە گوێرەی یاسای زمان و ڕێنووسی زمانەکە دابڕێژێتەوە.لە میانەی وەرگرتنی وشەدا هەندێ جار ئەو وشە بیانیانە (یان وشەکانی زارەکانی تری هەمان زمان) واتای بنەڕەتی خۆیان لە دەست دەدەن یان واتایەکی زێدەکی وەردەگرن هەروەها ڕێك دەکەوێ کە واتا و قسە وەرگیراوەکە بپارێزێ تەنها شێوەکەی بگۆڕێ. لەم نووسینە ئێمە زیاتر قسە لە سەر ئەم دیاردەیە دەکەین.

هەرچی گۆڕانە واتاییەکانن ئەوە لە چوار شێوە دەردەکەون :

١ – واتای نێگەتیڤی، هەندێ وشە ڕەسەنی زمان یان وشەی وەرگیراوی زمانی تر، هەندێجار بەبەهانە یان بەبێ بەهانە بە گوێرەی بیرکردنەوەی هەندێ گروپ و توێژ و تاکی کۆمەڵگا خوێندنەوەی نێگەتیڤیان بۆ دەکرێ. بۆ نموونە وشەی (ئازادی) لە هەندێ شوێن دەکرێتە هاوواتای (بەرەڵایی) .

٢ – واتای پۆزەتیڤی (Amlioration)، هەندێ وشە لە مێژووی پەرەسەندنی خۆیدا لە بەراییدا واتایەکی هاکەزایی یان نێگەتیڤی هەبووە، بەڵام بەحوکمی هەندێ گۆڕانی کۆمەڵایەتی وەك بەرەو (شارچوون) و بەرەو (دەوڵەت چوون) هەندێ وشەی میللی، واتایەکی شاریی و سیاسی وەردەگرێ. وشەی (ڕەوەند) لە کۆمەڵگای گونددا بە واتای (کۆچەر) دێت، ئەو ڕەوەندانەش لە کۆمەڵگایەکی ناشارستانیین و تەواو ملکەچی کەلتور و داب و نەرێتی کوردی نیین، ئێستا ئەو وشەیە، واتایەکی سیاسی و مەدەنی وەرگرتووە، لە بریتی (جالیەی عەرەب بەکاردێ) لەم ڕوانگەوە، کە دەڵێین (ڕەوەندی کوردی) مەبەستمان کوردەکانی تاراوگە، هەندەرانە نەك (کوردی گەرمیان و کوێستان).

٣ – تەشەنەکردنی واتا (widening of meaning) تەشەنەی واتا چەند پێناسەیەکی بۆ کراوە، وەك : ((ماوەی بەکارهێنانی وشە لە باری جارانی فراوانتر بێت)). یان ((مەبەست لە تەشەنەی واتا ئەوەیە کە وشەیەك واتایەکی تەسك یان تایبەتی هەبێت پاشان ئەم واتایە ببێتە واتایەکی گشتی و فراوان)). بۆ نموونە وشەیەکی وەك (تان و پۆ) جاران لە بواری تەونکاری و جۆڵە و ڕایەڵە بەکار دەهات، بەڵام واتاکەی تەشەنەی کردووە و

چەند واتایەکی دی لە بواری ئەدەبناسی، و ماتماتیك وەرگرتووە، تان و پۆی ئەدەبناسی، بەواتای گرێ (plot) حبکە دێت.

٤ – واتا تەسککردنەوە (norrowing of meaning) تەسککردنەوەی واتا پرۆسەیەکە، کە تێیدا چەند وشەیەك بەهۆی چەند هۆکارێکەوە بەرەبەرە هەندێ واتا لە دەست دەدەن. تەسککردنەوەی واتا بریتییە لە بچووککردنەوەی (فرە واتا – polysemy) بەرە و تا کۆتا یان واتای کەمتر. ئەم چەند وشەیەی خوارەوە دیاردەی تەسککردنەوەی واتا لە کوردی دەبەخشن.

_ ئاگر باران، کالاّ، تۆپباران، شەڕە تفەنگ، گەرما، ئەم وشەیە واتای یەکەم و سێیەمی لە دەست داوە.

_ کارك = کەندوو، پێڵاوی چەرمین، کارژۆڵە، ئێستاش لە ژیانی شاری کوردی و گۆڕانی کۆمەڵایەتی، وشەکە تەنها واتای سێیەمی ماوە و ئەوانی تری لە دەست داوە.

هۆیەکانی سەرهەڵدانی گۆڕانی زمان

چەندەها هۆکار هەن کە هەر یەکەیان بەجیا یان پێکەوە کاریگەری خۆیان لە دروستکردنی دیاردەی گۆڕانی زمان هەن. هۆیەکان هەندێکیان سروشتین و هەندێکی تر ناچارییین.

جوگرافیا فاکتەرێکی سروشتی پەیدابوونی گۆڕانی زمانە. لە ناو کۆمەڵگای کوردیدا، دروستبوونی دایەلێکت و بەشێکی زۆری پەیوەندی بە جوگرافیاوە هەیە. فاکتەری جوگرافیا نەك هەر تەنیا لە سەر ئاستی نەتەوە کاریگەری خۆی هەبووە لە سەر زمانی کوردی، بەڵکو لە سەر ئاستی یەك عەشیرەتیش. دروستبوونی، بۆ نموونە، سورچی سۆرانی و سورچی بادینی و هەرکی سۆرانی و هەرکی بادینی و گەردی باکور و گەردی باشور پەیوەندی بە فاکتەری جوگرافیاوە هەیە.

لە لایەکی تر فاکتەری سروشتی پەیوەندی بە خودی زمانەوە هەیە، کە هەردەم ئەگەر دەلیڤەی بۆ برەخسێ لە پرۆسەیەکی بەردەوامی گۆڕاندا دەبێت.

هەندێ هۆکاری تر هەن وەك داگیرکردن، کۆچکردن، تەکنەلۆژیا، گۆڕانی سیاسی، کۆمەڵایەتی، زمان ناچار دەکەن کە گۆڕان لە زۆربەی لایەنەکانی زمان بەرپا بکەن.

وەرگرتنی وشە و گۆڕانی وشە لە کوردیدا :

وەرگرتنی وشە Borrowing زاراوایەکە لە بواری زمانەوانی مێژوویی و بەراوردکاری بەکاردێ بۆ دیاردەی ئەو فۆرمە زمانەوانییانەی لە زمانێکی تر یان زارێکی دی هەمان

وەردەگیرێن و وەرگرتنەکە، بەچەند شێوەیەك دەبێ، بۆ گۆڕانکاری لە دەنگ و ڕێنووس و واتای وشەکە. ئەم دیاردەیە زیاتر لە وەرگرتنی وشە و زاراوە لە زمانی پڕ هەژموونی زمانەوانی، تەکنەلۆژیی بەرقەرارە:

* تەکنەلۆژی، تەکنەلۆجی، سانسۆر، پۆزەتیڤ و نێگەتیڤ و ئەلتەرناتیڤ، هەروەها لەو زمانەی کە کتێبی ئایینی پێ نووسراوە وەك زمانی قورئان: قیامەت، حەج، قەبر.. هتد.

وەرگرتنی وشە لە زمانی تر گوزارشت لە زیندوێتی هەردوو زمان: زمانی سەرچاوە Source و زمانی وەرگر receiver دەکات. زمانی ئینگلیزی بەهەزاران وشەی لە سەد و چل و شەش زمان وەرگرتووە.. زۆرێك لەو زمانانەش ئەمڕۆ هەژموونێکی ئەوتۆیان لە بواری زمانەوانی و سیاسەت دا نییە !

زمانی کوردی بەحوکمی ئەوەی هەر زوو بەزمانی قورئان ئاشنا بووە. کورد ئەگەر دووەم نەتەوە نەبێ ئەوە سێیەم نەتەوەیە لە دەرەوەی جەزیرەی عەرەبی کە موسوڵمان بووبێ. هەر لەوساوە هەتا بیستی کۆچی کورد ئاشنای زمانی قورئان بووە و قورئان کاریگەرییەکی زۆری لەسەر زمانی ئەدەبی کلاسیکی کوردی هەبووە. لێرەدا گرنگە سەرنجی ئەوە بدەین، کە ئەو وشە عەرەبییانەی ناو ئەدەبی کلاسیکی و کلاسیکی نوێی کوردی زیاتر وشەی قورئانین نەك وشەی ئەدەبی و ئاخاوتنی عەرەبی.

کورد بەسەدان وشەی عەرەبی وەرگرتووە و ئەو وشانەش بەجۆرێ "کورداندووە" کە عەرەب نایناسنەوە هەروەها هەندێ وشەی دی بەجۆرێکی تری، شێوازێکی تر و واتایەکی دی داڕشتۆتەوە.

ئەو وشانەی خوارەوە بەهۆی گۆڕانی دەنگییەوە لە وشە عەرەبییەکەوە داڕێژراون:

– کتابی – قوتابی

– وقت – وەخت

– سجدە – سوجدە

– عقار – ئاقار

– اذن – ئیزن

کورد هەندێ وشەی دی لە عەرەبی وەرگرتووە، بەڵام بەهیچ جۆرێ بەواتا عەرەبییەکەی بەکار ناهێنێ هەردوو وشەی (شێخ و سەید) لە زمانی عەرەبی و کەلتووری عەرەبیدا هیچ پەیوەندییان بەدەسەڵات و لەقەبی دینییەوە نییە. شێخ لە عەرەبیدا بەواتای گەورەی

قەبیلە، ردێن سپی گوند هەروەها بەواتای (پیرە مێرد)یان هەر (پیر) دێت.

ئەو وشەیە لە کوردیدا بەو واتایە بەکار نایەت، بەڵکو (شێخ) دوو واتای بنەڕەتی هەیە و هەردووکیان ئایینین، شێخی خاوەن دەروێش شێخی خاوەن تەریقەت، شێخ بە بنەماڵە هەروەها لە هەندێ شوێن "یا شێخ" بەکاردێ. شێخ زۆر جودایە لە (مەلا)، چونکە بەدەگمەن شێخ وەك مەلا قۆناغەکانی خوێندنی ئایینی لە حوجرە خوێندووە، هەروەها زۆرجار شێخ بەشێك بووە لە سیستەمی سیاسی قۆناغی دەرەبەگی لە کوردستان دەنوێنێ.

وشەی (سەید) لە عەرەبیدا بەواتای (ڕێزدار) (بەڕێز) وەك زاراوەیەکی ڕێزگرتن Honorifics بەکاردێ. لە کوردیدا ئەو وشەیە واتایەکی زۆر تایبەتی هەیە، شێوازەکە زیاتر مۆرکی مەزهەبی (شیعەگەری) پێوەدیارە، کەچی کورد زۆربەی هەرەزۆری سونەی شافیعین، کەچی وشەی (سەید) بۆ ئەو کەسانە بەکاردێن کە بانگەشەی ئەوە دەکەن "نەوەی پێغەمبەرن" یان خۆیان واتەنی "لە ئەولادی رەسولن" هەروەها ئەوانەی خۆیان بە "سەید" دادەنێن چیتێکی کەسك "پشتێنی سەوز" دەبەستن! ئەو جۆرە پۆشاکەش "سەید" لە "مەلا" و "شێخ" و "قازی" و "موفتی" جیادەکاتەوە.

ئەم لێکۆڵینەوە زمانەوانییانە بۆچی؟

د. شەهاب شێخ تەیب
کۆلێژی پەروەردە / قەڵادزێ

بـەشـی دووەم

هەروەها هەستان بە بەرهەم هێنی کتێبی بەرنامەڕێژکراو (مبرمجە) و ئامێری فێربوون (Teaching Machines) کە لە هەندێ ماوەدا بەتایبەتی لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا بلاوبوو ، بەڵام ئەو ڕەواجەی کە تاقیگە زمانییەکان هەیبوو ئەم نەیبوو لەناو و دەرەوەی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا . هەندێ زانیاریمان بەتایبەتی لە بارەی دیاریکردنی کاریگەری ئەو قوتابخانە زمانەوانییە بۆ فێربوونی زمانە بیانییەکان زانی ، لەبەر ئەوەی گەورەترین کاریگەری هەبوو لە مێژوودا و شتی زۆری لێ فێربووین . ئێستا بە شێوەیەکی ڕوون دەرکەوت کە زۆربەی ئەوەی خاوەنی ئەم قوتابخانە زمانەوانییە بە بنەما بۆ بیردۆزەکانیان دایان نا تەنیا گریمانەیەکە، کە بنیات نراوە لەسەر ڕێبازەکانی زانستی دەروونناسیی، کە ناتوانێت گشت دیاردە ڕەفتارییە زمانییەکان پێکەوە لێکبداتەوە ، تەنانەت ئەگەر بێت و گریمانەی ئەوەش بکەین کە توانای هەیە لەسەر لێکدانەوەی دیاردەی ڕەوشتە مرۆڤایەتییەکانی تر .

ئێستا ڕوون بووەوە کە ڕێبازەکانی ئەم قوتابخانەیە لە لێکۆڵینەوەی زمانەوانیدا زۆر گشتگیری و قوول نییە بە شێوەیەك، کە لەگەڵ ئاڵۆزی زمانی مرۆڤایەتیدا شان بە شان بڕوات، ئەم زمانەش تەنیا کۆمەڵە نەریتێك نییە ، وەك کە باوەڕیان وابوو ، بەڵکو ئامێرێکە

بەندە بە دەستووری دیاریکراو پێویستە بدۆزرێتەوە و پەیوەندی نێوان پارچەکانی ڕستە زۆر قوولترە لەو پەیوەندییەی، کە لەسەرەوە بۆ یەکێ تر دیارە ئەوەی، کە چۆمسکی و هاوەڵەکانی هێنایانە کایەوە ، کە لە بەشی پێنجەم بە وردی دێینە باسکردنی .

ڕێزمانی گوێزانەوە باوەڕی بە بیردۆزەی قوتابخانەکەی پێشوو جوولاند و بە گشت ئەوانەی کە لەسەری بنیات نراوە بە تایبەتی ئەوەی پەیوەندی بە ڕێگای وتنەوەی زمانە بیانییەکانەوە هەیە.

هەروەها ئەزموونی ڕێگەی بیستنی زارەکی(سمعیە شفویە) بۆ ماوەی بیست ، یان سی ساڵ لەهەندێ جێی ئەم جیهانەدا ئاماژەی بەوە کرد کە خەوشی تێدایە ، یان خەوشی سەرەکی کە پێویستە نەمینێت ، سەرەڕای گشت ئەو لایەنە چاك و باشانەی هەیەتی ، کەچی خاوەنی ڕێزمانی گوێزانەوە لەوانەش پێشەوا چۆمسکی خۆیشی گومانیان لە چەندێتی سوودی بیردۆزەکانیان بۆ دەستووری زمان لە لایەنی جێ بە جێکردنەوە هەبوو ئەگەر بێت و وەك بنەمایەك بۆ ڕێگایەکی نوێ لە فێربوونی زمانە بیانییەکاندا بەکاربێت . لەبەر ئەوە تا ئێستا هیچ ڕێگایەکی نوێ نەهاتە کایەوە بە شێوەیەکی تەواو .

بەڵام دوا ئاراستە لە لێکۆڵینەوەی زماندا ئەوەیە جەخت لەوە دەکات کە زمان هۆیەکی گەیاندنە ، لایەنگرانی وەك پەروەردەییەکان هەوڵ دەدەن بۆ سوود وەرگرتن لێی بۆ دەرخستنی ڕێگەیەکی نوێ، کە سوود لە لایەنە چاکەکانی گشت ڕێگاکانی تر ببنێت و ئەو لایەنە کۆمەڵایەتییەی بخاتە سەر کە تا ئێستا پشت گوێ خرابوو . بایەخدان بە فێربوونی زمانی بیانی – بەڵکو زۆر جاریش لە فێربوونی زمانی نەتەوەیی – بڕابووە سەر تەندرووستی زمانیی(accuracy) واتا لەسەر ناسین و شارەزابوونی شێوەی زمانیی بۆ ئەرکی گەیاندن ، یان بە دەستەواژەیەکی تر لەسەر وشە و نووسین بەبێ هەڵەی زمانیی ، کە ئەمەش ئامانجێکی باشە . بەڵام ئێمە باش دەزانین لە توانای مرۆڤدا هەیە ڕستەیەکی تەواو لە لایەنی زمانەوانییەوە بەکاربێنێت ، لەگەڵ ئەوەشدا کە خزمەتی ئەرکە مەبەست بۆکراوەکە ناکات ، یان دەبێتە خراپ تێنەگەیشتن بۆ گوێگر و کەشێك لە بێزاربوون دەخولقێنێ ، یان دەبێتە هۆی لێ تێنەگەیشتن ، یان بەلایەنی کەمەوە ئاکامی ویستراو ناخولقێنێ ، وەك ئەوەی خوێندکار بە مامۆستاکەی بڵێت :

دەرگاکە دابخە ، بایەکە ساردە .

دارِشتەیەکی فەرمانی وشکی لە جێیەك بەکارهێناوە کە پێویست بوو جۆرێکی داواکاری

ڕێکوپێك و بە ئەدەبەوە بەکار بهێنایە . ئەم ڕستە بەکارهاتووە لە لایەنی ڕێزمانەوە ڕاستە ، بەلاّم لە لایەنی کۆمەلاّیەتییەوە زۆر گونجاو نییە .

ئێستا ئاراستەی بەهێز بۆ هەوڵدانی هێنانە کایەی ڕێگە و دابینکردنی کەرەسە و وانە فێربووەکان کە خزمەتی ئامانجێکی گشتی لە زماندا بکات، ئەوە گەیاندنە بەهەموو ڕەهەندەکانییەوە و هەوڵی پەرەسەندنی توانای خوێندکار ، یان فێرخواز بدات بۆ گەیاندن (Communcative Competence) نەك تەنیا لە جیاتی پەرەسەندنی توانستی زمانیی (Linguistic Competence) کە ئەمەش ئامانجێکە بۆ گەیشتن پێی و شایستەی خۆماندووکردنە. بەلاّم ئەو ئەستەمانەی دێتە پێشی گیروگرفتی گەورەیە و بەسەردا زاڵبوونی بەهەر بارێك بێت ئاسان نییە .

یەکەم ئەو ئەستەمانەش مامۆستای خۆماڵی(مدرس محلی)ە . توانا لەسەر گەیاندن بەو واتا باسکراوە دەست ناکەوێت تەنیا بۆ خاوەنی زمانی خۆیان نەبێت ، یان ئەوانەی کە گشت ژیانی لە نێوان ئەوانەدا ژیابێت ، بەلاّم زۆربەی مامۆستای خۆماڵی لەو جۆرە نین. لەگەڵ ئەوەشدا ئەو ڕێگە پێشنیارکراوە پشت بە بەکارهێنانی زمان لە کۆمەڵدا بەکارهێنانێکی ئەرکی دەبەستێت ، بۆ گشت کۆمەڵێك زمانی نەتەوەیی خۆی هەیە کە بۆ دابینکردنی گشت پێویستییەکانی ژیانی ڕۆژانەیان بەکاردێت ، لەبەر ئەم هۆیانە وا چاوەڕوان دەکرێت ئەم بەکارهێنانی ئەم ڕێگەیە لە قۆناغە بەرزەکاندا (بڵندەکان) سەرکەوتووبێت پاش ئەوەی خوێندکار توانیبێتی توانایەکی زمانیی زۆری وەرگرتبێ و پەیداکردبێ، بۆ ئەوەی بتوانێت بەکارهێنانێکی ئەرکیانە بەکاری بێنێ. کە ئەمەش ڕوویداوە لە پۆلەکانی خوێندنی یەکەمی زانکۆکان ، یان کۆلێژەکان کە خوێندکار تێیدا ناچار دەبێت وانەکان بە زمانی بیانی بخوێنێت . لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ لێکۆڵینەوە هەیە کە دەکرێت لەسەر بەکارهێنانی ئەم ڕێگەیە لە یەکەم قۆناغەکانی فێربوونی زمانی بیانیدا و هەندێ کات دەڕوات پێش ئەوەی ئاکامەکانی دەربکەوێت .

٤– <u>سوودی تر</u> :

لەگەڵ ئەمانەی باسکرا ، ئەوە دەرکەوت کە بۆ لێکۆڵینەوەی زمانیی جۆراوجۆر سوودی تری هەیە هەندێکیان زۆر بە کورتی لەم لاپەڕانەی خوارەوەدا باس دەکەین :

(أ) <u>زمانی نەتەوەیی و زمانی جیهانی</u> :

بە بلاّوبوونەوەی هۆکارەکانی گواستنەوەی نوێی زۆر خێرا لە سەدەی ئێستادا سەبارەت بە

سەدەکانی پێشووتر ، جیهان زۆر بچووك بووە، لە پارچەیەکی بۆ سەر پارچەکانی تر کاریگەریی ڕوودانی هەیە . هەروەها جەنگەکان بوونە جەنگی جیهانی هاوبەشی تێدا دەکەن ، یان ژمارەیەکی زۆر لە نەتەوەکانی لە هەمان کاتدا پێوەی دەسووتێت ، دەزگا جیهانییەکان وەك کۆمەڵەی گەلان (عصبە الامم) پاش جەنگی یەکەمی جیهانی و دەزگای نەتەوە یەکگرتووەکان و ئەنجومەنی ئاسایش لە کاتی جەنگی دووەمی جیهانییەوە ، هەوڵدەدەن کەوا لە بەکارهێنانی زمان لە گفتوگۆی ئارام بکەنە هۆیەك بۆ پاراستنی سەر ئاشتی جیهانی . لەبەر ئەوە گرنگیی بەکارهێنانی ژمارەیەکی دیار لەو زمانانەی کە بایەخێکی سیاسی گەورەیان هەیە وەك ئینگلیزی و فەڕەنسی و ڕووسی ئیسپانی و چینی و دەربکەوێت و ببێتە هۆیەکی لێ تێگەیشتن لە نێوان نوێنەرانی ولاّتە جیاوازەکانی جیهان لەو جێیە نێودەوڵەتییانە و ئەو دەزگایانەی کە لێیەوە دەرچووە ، هەروەها پێویستی ئەوەی ویست ، یان پێویستی بەکارهێنانی یەك زمانی سرووشتی ، یان دروستکراو لە کۆنگرە زانستییەکان کە بەسەدانی لە گشت ساڵێکدا لێ دەبەسترێت .

لە لایەکی ترەوە سەربەخۆیی ژمارەیەکی زۆر ولاّتەکانی جیهان بە تایبەتی لە ئیفریقیا و ئاسیا لە نێوان سەدەی ئێستادا و هەستی گشت ئەو ولاّتانە بەیەکگرتنی نەتەوەیی بووە پێویستی پشت بەستن بەزمانێکی نەتەوەیی یەکگرتوو، کە گشت خەڵکی ئەو ولاّتە لە نێوان خۆیاندا بۆ تێگەیشتن بەکاری بێنن بێ گوێدانە ئەو زمانەی کە گشت توێژێك پێشووتر بەکاری دەهێنا ، ئەم کارەش لە زۆر باردا ئاسان نەبووە کە تێیدا ولاّتی سەربەخۆی بەسنووری دروستکراو کە دەگەڕێتەوە بۆ ڕۆژانی داگیرکەری ئەوروپییەکان پێکهاتووە ، ئەو کاتەی ژمارەیەك لە هۆز و تیرە جیاوازەکان لە ڕەچەڵەك و زمان و کولتووریدا تێدا نیشتەجێ بووبوون.

سەرەڕای دژیەکی ئەم دوو ئاراستەیە تا ڕادەیەك لەگەڵ ئەوەشدا هەر یەك لەوانە بەشی خۆی لە سەرکەوتن وەرگرت. کە ژمارەیەك لە زمانە نەتەوەییەکان لەو ولاّتانەی تازە سەربەخۆییان بەدەست هێنا دەرکەوت . هەروەها لە کۆتاییەکانی سەدەی ڕابردوودا چەندین جۆری زمانی جیهانی، کە ئامانج ئەوەبوو ببێتە زمانێکی دووەم کە گشت خەڵکانی جیهان فێری بێت ئەوانەی پێویستیان بە گەیاندن هەیە لەگەڵ خەڵکانی تر، کە بەزمانێکی نەتەوەیی جیاواز دەدوێن. دەرکەوت کە بیرکردنەوە لە داهێنانی زمانێکی جیهانی تا ئەو کاتە دواکەوت لەبەر ئەوەی پێویستی بانگەشەی بۆ ڕابردوو نەدەکرد. زمانی لاتینی دەستی

گرت بەسەر ئەورووپا تا ڕۆژانی پەرەسەندنی ئەورووپای نوێ، کە بە زمانێکی جیهانی دەربارەی ئەورووپا دادەنرا . هەروەها زمانی عەرەبی دەستی بەسەر ژمارەیەکی زۆری ولاَتەکانی ئاسیا و باکووری ئیفریقیا و هەندێ پارچەی ئەورووپا گرت و بە زمانێکی جیهانی بۆ چەند سەدەیەك دانرا . لە سەدەی ئێستاماندا زمانی فەڕەنسی بۆ ماوەیەك زاڵبوو وەك زمانێکی سیاسی و دیبلۆماسی ، وەك ئەوەی کە زمانی ئینگلیزی ئێستا وەك زمانێکی جیهانی بۆ بازرگانی و هەندێ لایەنی زانستی و کار بەکاردێت .

کەچی دەربارەی زمانە جیهانییە دروستکراوەکان بەناوبانگترینیان ئیسپرانتۆ(الاسبرانتو – Esperanto) بوو ، کە لە ساڵی (١٨٨٧ز) زانای ڕووسی دکتۆر (لازارۆس زامنهۆڤ – Dr.Lazarus Zamenhof) داینا ، کە لەژێر نازناوی وەرگرتووی دەینووسی دکتۆر ئیسپرانتۆ کە ڕەواجێکی گەورەی هەبوو ، یان بەشێوە بنەچەکەی ، یان بەشێوە چاك کراوەکەیەوە ، هەتاکو پەنجا و شەستەکانی ئەم سەدەیەی ئێستا لە ژمارەیەکی زۆری ولاَتە ئەورووپی و ئەمریکی و ولاَتەکانی تری جیهان ، گۆڤار وبەرنامەی ئێستگەی بۆ تەرخان کرا ، هەروەها لە ژمارەیەك لە قوتابخانە و زانکۆکاندا خوێنرا . لە کۆنگرە نێودەوڵەتییەکان و کۆڕە زانستییەکان بەکار هات . هەروەها وەك پێشەکییەك بۆ خوێندنی زمانەکانی تر بەکار هات .

ئیسپرانتۆ زمانێکی سرووشتی نییە،کەچی لە هەمان کاتدا بەواتایەکی ورد زمانێکی دروستکراویش نییە،لەبەر ئەوەی لەسەر بنەمای هەڵبژاردەی زمانە ئەورووپییەکان بنیات نراوە . کە ئەویش زمانێکی دەنگییە بەواتای ئەوەی بۆ گشت پیتێك لە پیتە ئەبجەدییەکانی تەنیا یەك دەنگ هەیە ، هەروەها دەستووری ڕێزمانی کەمی هەیە کە لە شانزە دەستوور تێناپەڕێت و هەندێ دەستووری داڕشتنی وشەکان لەگەڵ یەکتردا . گشت ئەمانەش زۆر بەجوانی ڕێکخراون بە سەر گشت ئەوبارە خاوەن پەیوەندییانەدا دەچەسپێت ، بێجگە لەو ناوێزانەی کە گشت زمانە سرووشتییەکان پڕە لێی . سەرەڕای ئەوەی هەندێ پێشگر لەسەرەتای وشە ، یان کۆتاییەکەی دروستکراوە ، وەك ئەوەی کە دەچێتە سەر باری فرمان سەبارەت بە کاتەکان ئەویش ئەوەیە :

زمانی ئینگلیزی	ئیسپرانتۆ
helps	helpas
helped	helpis
Will help	helpos
Would help	helpus

گزنگ ٨٧ — سەکۆی گزنگ — کانوونی دووەم ٢٠١١

بەواتای ئەوەی بەشێوەکەی ئێستای بۆ ئاماژەبۆکردن لەسەر ئەو بارانە لەهەر زمانێکدابێت بەکار نایات ، کەچی ئەمە سرووشتییە لە ڕووی ڕێکخستنی دەنگەکانی و نامۆ نییە لەسەر زمانە ئەورووپییەکان ، کە ئیسپرانتۆی لەسەر بنیات نرا . داهێنەری ئەم زمانە و ئەوانەی پاش ئەو کەڕاستیان کردەوە و داهێنەرانی زمانە لێکچووەکانی تر هەوڵیان دا ، کە باری وەرگرتن ئەم زمانە زۆر ئاسان بکەن ، بەوەی گشت شتێك تێیدا زۆر ڕێکوپێکە ، لە سەر دەستوورێکی ڕوون و کەم کردنەوەی ژمارەی وشە و زاراوەکان کە تاك بەشێوەیەکی سەرەکی پێویستی پێ دەبێت و یارمەتیدانی لەسەر داڕشتنی ژمارەیەکی زۆر وشە و زاراوە لە ڕێگەی داڕشتەیەکی ڕێکوپێك دەڕوات .

لەگەل گشت ئەم ئاسانکارییانە دەربارەی ئەو زمانە دروستکراوانە ئەمیش پاش بلاَوبوونەوەیەکی زۆر بۆ هەندێ ساڵ ، ئەستێرەکەی نەدروشایەوە و نەیتوانی خۆڕابگرێت و بەشێوەیەك بلاَوببێتەوە کە چاوەڕوانی لێ دەکرا ، ئەویش لەبەر هۆکاری زۆر لەوانە هاننەدانی زۆربەی خەڵکی لەلایەن حکومەتەکان بۆ فێربوونی ئەویش لەبەر هۆی سیاسی بوو ، هەروەها لەبەر ئەوەی کە زمانی هەر نەتەوەیەك هۆکارێکی بنەڕەتییە بۆ گوزارشت و دەربڕین لەسەر بیر و ژیاری تایبەتکاری ئەو نەتەوەیە ، کەچی ئیسپرانتۆ و هاوشێوەکانی گوزارشت لە ژیارێکی تایبەتکار ناکات ، بەڵکو لەوانەیە بەرزترین شت کە گوزارشتی لێ بکات ژیاری جیهانی هاوبەشی نێوان گشت گەلەکانە .

لە لایەکی ترەوە ، ئاسان نییە بۆ زمانێکی لەم جۆرە کە بەردەوامییەکی درێژی هەبێت بگواسترێتەوە لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر بێ ئەوەی گۆڕانی بەسەردا نەیات ، وەك ئەو گۆڕانەی بەسەر زمانە سروشتییەکاندا دێت ، پاش ئەوەی نەوەیەکی نوێ لە نەوەیەکی پێش خۆیانەوە فێری دەبن لەگەڵ گۆڕانێکی کەم لە گشت جارێکدا ، کەوا پێویست دەکات لە گشت کاتێکدا چاوخشاندنێك بەو زمانەدا بکرێت.

لە لایەنی سێیەمەوە زمانی هەندێ لە ولاَتە زلهێزەکانی وەك ئینگلیزی و ڕووسی و چینی ڕەواجێکی بلاَو لەو ولاَتانەی خاوەن پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆن لەگەڵ گشت ئەو ولاَتانەدا وەردەگرێت ، پاشان لەسەر ئاستی جیهانی و کۆڕ و کۆنگرە جیهانییەکان کە ئەو ولاَتانە کاریگەری و گرنگیان لەسەر ئەو دەزگایانە هەیە . لەبەر ئەوە زمانە دروستکراوەکان لە لایەن ئەو زمانە سروشتیانەوە بەرانگاری پێشبڕکێیەکی توند دەبن .

لە کۆتاییدا ئەگەر خاوەنی بیرۆکەی زمانێکی جیهانی یەکگرتوو بەهیوای ئەوەبن، کە زمانێکی یەکگرتووی هاوبەش بتوانێت پەیوەندی هاوڕێیەتی نێوان نەتەوەکان بەهێز بکات و لە هەلی جەنگ و ناکۆکی و دەمەقالێ کەم بکاتەوە و هەلی ئاشتی زیاد بکات ، ئەوانە خراپ تێگەیشتوونە ، چونکە زمانێکی یەکگرتوو هیچ ڕۆژێ لە ڕۆژان نابێتە تاکە هۆکار بۆ قەدەغە و بەربەست کردنی جەنگ و ناکۆکی .

بەلام پەیوەندی زانستی زمان بە زمانە جیهانییەکانەوە ، یان نەتەوەییەکان پەیوەندییەکە لەوپەڕی بەهێزبوونە ، جا ئەگەر بێت و ئەو بنەمایانە نەبوایە کە بیردۆزە نوێیەکان گەیشتووە پێی نەدەتوانرا بیر نە لە زمانێك بکرێتەوە، کە بگونجێت بۆ زمانێکی نەتەوەیی بۆ کۆمەڵگایەك بە زمانێك ، یان شێوەزاری جیاواز قسە دەکەن و نە لە داڕشتنی زمانێکی جیهانی کە خاوەنی گرنگترین ئەو تایبەتمەندییانە بێت کە زمانە سرووشتییەکان هەیانە .

(ب) وەرگێڕان و وەرگێڕانی ئامێری :

هەمان ئەو هۆکارانەی کە لە بەشەکانی پێشوودا باسمان کردن بوونە هۆی زیاتر بایەخدان بە وەرگێڕان وەك هۆکارێکی تێگەیشتنی نێوان نەتەوەکان ، هەروەها بلاوبوونەوەی زانیاری لەم سالانەی دوایی ئەم سەدەیەدا بووە هۆی هەولدانی داهێنانی هۆکارێکی خێرا بۆ وەرگێڕان ئەویش بە بەکارهێنانی ئامێر ، بۆیە بووە هۆی دەرکەوتنی وەرگێڕانێك بەناوی وەرگێڕانی ئامێری (Machine Translation) بەواتای وەرگێڕان لە ڕێی ئامێرەوە ، ئەمەیە کە یەکەم جارە قسەی لەسەر دەکەین .

کاتی ئێستامان بەڕاستی بەچەرخی زانیاری دەژمێررێت ، کە نەبووە لەهیچ کاتێك لە مێژووی مرۆڤایەتیدا ئەم هەموو زانیارییانە بەشەپۆل بێتە پێشمان کە تەنیا تایبەت نییە بە یەك شوێن ، یان یەك زمان ، هەروەها تەرخان نەکراوە بۆ یەك تەوەرە ، یان یەك بابەت ، یان ژمارەیەکی زیاری لە بابەتێك ، بەلکو گشت لایەنە زانستی و مرۆڤایەتییەکانی بە یەکسانی گرتووەتەوە ، هەروەها لەهەموو زمانە جیهانییە سەرەکییەکاندا دەردەکەوێت .

بێجگە لەمانە ئەوەی بەنهێنی نەتەوەیی ، یان سەربازی دادەنرێت زۆربەی ئەو زانیارییانە بەشێوەی کتێب و گۆڤار و ڕۆژنامەی جیاواز دەردەچن ، پێویستە بۆ ئەو نەتەوانە کە دەیانەوێت لە پێشەوەی نەتەوەکان بن ، ئاگاداری و شارەزاییەکی بەردەوامی تازەترین ئەو زانیارییانە بن . ئەوەی تا ئێستاش ڕوودەدات بۆ گەیشتن بەو ئامانجە ئەوەیە کە وەرگێڕە پسپۆڕەکان هەر یەکە و لەبواری خۆی بەکاری بەردەوام بۆ وەرگێڕانی گرنگترین کتێب و

وتارەکان لە زمانی بیانییەوە بۆ سەر زمانی نەتەوەیی ئەنجام بدات .

بەلام ئێستا ڕوون بووە کە ئەمە ئامانجەکە ناپێکێت لەبەر ئەو ژمارە زۆرەی کتێب و گۆڤار...تاد، کە گشت سالێك بەزمانی جیاوازدەردەچێت و کەمی ژمارەی وەرگێڕی لێهاتوو و گیروگرفتی ئامادەکردنیان بەشێوەیەکی باش. لەبەر ئەوە ئاراستەی هەولی زانایان کەوتە گڕ بۆ داهێنانی ئامارێك(یان هۆکارێك) بۆ خەزن و پاراستنی زانیاری لە تەسکترین جێی پێویست ، بۆ ئەمەش ئامێری ژمێریاریان (کۆمپیوتەر) بەکارهێنا ، هەروەها هۆکارێکیان بۆ وەرگێڕانی ئامێری هەلهێنجا بۆ ئەمەش هەروەها ئامێری ژمێریاریان بەکارهێنا ، بۆ گەیشتن بەم دوو هۆکارە پشتیان بەو زانیارییانە بەست کە زانا زمانەوانە نوێیەکان لە شیکردنەوەی زماندا پێیان داون — ئەوەیە کە دەمانەوێت بیرۆکەیەکی خێرای لەسەر بدەین لەوە جێیەی لەم کتێبەدا ماوە — هەروەها سوودیان لە بیردۆزەی زانیاری بینی ، کە لە لاپەڕەکانی پێشوودا ئاماژەیەکی خێرامان پێدا .

ئەو دوو هۆکارەی ناویان هاتووە هەردووکیان سەرکەوتوون ، بەلام ئەو سەرکەوتنەی کە پرۆسەی خەزنکردن و پاراستنی زانیارییەکە تووشی بوو زۆر گەورەتر بوو لە پرۆسەی وەرگێڕان . سەرەڕای ئەوەی ئێستا کە وەرگێڕانی ئامێریی لە بوارێکی فراواندا لە وەرگێڕانی توێژینەوە زانستییەکاندا بە شێوەیەکی تایبەتی بەکاردێت ، بەلام ئێمە بەرەنگاری گیروگرفتی گەورە دەبین کاتێ ئامێرەکە بخرێتە بەر وەرگێڕانی دەقەکانی تری پەیوەند بە بوارە زانستییە مرۆڤایەتییەکانەوە ، هەروەها ئامێرەکە هەست بە پەککەوتنی تەواو دەکات لە وەرگێڕانی هەر دەقێکی ئەدەبی ، بێجگە لە دەقە دینییەکان . زۆر جار باسی ئەو نوکتانە دەکرێت کە کاتێ ئامێرەکە هەولدەدات کارەکەی خۆی لە دوا بوارەکانی بکات ، لەو نوکتانەش کە وتەیەکی ئینگلیزی ناسراو هەیە وەك ئەمەی خوارەوە...

The spirit is willing but the flesh is weak کە لە واتادا لەم دێڕە شیعرە عەرەبییەوە نزیکە :

واذا كانت النفوس كبارا   تعبت في مرادها الاجساد

ئەمەش درا بە ئامێرەکە بۆ وەرگێڕانی بۆ سەر زمانی ڕووسی ، پاشان وەرگێڕاوە ڕووسییەکە جارێکی تر بە ئامێرەکە درا بۆ گەڕانەوەی بۆ سەر زمانی ئینگلیزی ، ئەنجامەکەی بەم شێوەیەی خوارەوەبوو:—

The vodka is good but the meat is poor کە دوو مانای زۆر جیاوازن .

کەواتە دەبێت هۆی پەککەوتنی ئەو ئامێرە لە جێ بەجێ کردنی گشت ئەو جۆرە وەرگێڕانە چی بێت ؟

وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە بۆ خوێنەر دەبێت ڕوون بێت کە دەرك بە چەندێتی ئاڵۆزی زمان دەکات کە لە لاپەڕەکانی تری ئەم کتێبەدا دەیخوێنێتەوە . لەگەڵ ئەوەی زانایانی زمان تا ئێستا بیردۆزەیەکیان نەهێناوەتە کایەوە، کە بتوانێت شیکردنەوە و لێکدانەوەیەکی تەواو لەسەر گشت دیاردە زمانییەکان بکات و دەستوورێکی تەواو بۆ زمان دابنێت ، ئەو دەستوورەی پەیوەندی بە پێکهاتەی وشەسازی و ڕستەسازییەکانەوە ، یان ئەوەی پەیوەندی بە وشەکان و پێڕەوی واتاکان (یان واتاسازی)ەوە هەیە. لەوانەیە ئەگەر ئەمەش ڕوویدا سوودێکی گەورەی بۆ ئامێری وەرگێڕانەکە نەبێت ، بەهۆی ئاڵۆزیی ئەو دەستوورانە و نەتوانینی جێ بەجێ کردنی بێ هەڵە بەبێ بوونی مرۆڤ . با نموونەیەك بدەین لەسەر جۆری دەستوور ، یان یاساکانی کە هیچ تێکەڵکارییەك لە جێ بەجێ کردنیدا سەرەڕای ئاڵۆزیشی ڕوونادات . ئەگەربێت و مۆسیقا ژەنێك هات و پارچە ئاوازێکی داهێنا بە بەکارهێنانی (نۆتە) و ڕەمزە ناسراوەکانی ، هەر مرۆڤێکی تر ئەو ڕەمز و دەستوورانەی کە هەر یەکەیان بەیەکەوە دەبەستێتەوە دەناسێت و هیچ قوورسییەك لە خوێندنەوە و تێگەیشتن نایەتە پێشی . ئەمەش بە سەر زمانی ڕەمزی بەکارهاتوو لە بیرکاریدا کە زمانێکی جیهانییە و گشت کەسێك لێی تێدەگات دەچەسپێت .

ئەو زمانە بەکارهاتووەی لەو دوو باردا زمانێکی وەسفییە، نەك سرووشتی، وەك زمانی مرۆڤایەتی کە دانراوە بەمەرجێ گشت ڕەمزێك تێیدا ئاماژە بۆ یەك شت دەکات نەك هی تر ، هەروەها دەستووری بەکارهێنان و بەستنەوەی ئەو ڕەمزانە دەستوورێکی توندوتیژ و گشتگیرییە کە بواری تێکەڵکردنیان نییە لە کاتی بەکارهێناندا. ئەمەش لە زمانەسرووشتیەکانی مرۆڤدا نییە ، نە لەوەی پەیوەندی بەڕەمزەکانەوە هەیە کە ئەو وشانەی لەفەرهەنگەکاندا هەیە و نە لەڕووی ئەوەی ئەو دەستوورانەی کە ئەو وشانە دەبەستێتەوە بۆ ئەوەی بیکاتە کۆمەڵێك لە نیمچە ڕستە و ڕستەی سادە ، یان لێکدراو کە هەڵگری واتای داواکراوی هەیە ، لەبەر ئەوە کاری کۆمپیوتەر (ڕایەڵە) لە وەرگێڕاندا تا ئاستێکی گەورە دەوەستێتە سەر توانامان بەپێدانی بە دوو قاموسی تەواوی دوو زمانی دیاریکراو ، هەروەها بە دوو کۆمەڵێ تەواوی دەستووری ئەو دوو زمانە ، هەردوو بارەکەش زۆر زۆر سەختە، دووەمیان پێویستی بەوەدەبێت کە زانایانی زمان بگەنە بیردۆزەیەکی

زمانیی تەواوی گشتگیری ، کە بکرێت پشتی پێ ببسترێت بۆ شیکردنەوەی گشت لایەن و ڕووەکانی زمان.

بەڵام دەربارەی وشە و زاراوەکان یەکێ لەو گیروگرفتە سەرەکییەی کە بەندە پێی ئەوەیە ، زۆری واتاکان یان ئاماژەبۆکردنەکانی لەمەڕ زۆرینەی ، یان (بەهۆی مێژووی و کۆمەڵایەتی کە لێرەدا پێویست ناکات باس بکرێت) . لەگەڵ زۆربوونی هاووتاکان لە زۆرینەی زمانەکاندا . سەبارەت بە باری یەکەم نموونەی بە زمانی عەرەبی زۆر نییە ، لە بارەیەوە ئەوە دێنینەوە بۆ نموونە ، وشەی (الخال)(خاڵ – برای دایك) کە ئەم واتایانەی خوارەوەی هەیە ، هەندێکیان لە ئەدەب و هەندێکیشیان تا ئێستا بەکاردێت :

الخال(خاڵ/خاڵە) : لیوا لە سوپادا .

: لەخۆبایی بوون / خۆپەسەندیی .

: مرۆڤی لاواز .

:جۆرێك لە جل (واتا شتومەك) .

: هەور .

:خاڵێك لە لەشدا .

:برای دایك .

یان وشەی (أمە) نەتەوە کە لە قورئانی پیرۆزدا بە سێ واتا هاتووە ، وەك :

کۆمەڵێك لە خەڵکی – لەچەند ئایەتێك .

ئێستا — لەئایەندا : (واذكر بعد أمة) .

دین — لە ئایەندا:(انا وجدنا أباءنا على أمة).

ئەم دیاردەیە لەهەندێ لە زمانەکانی وەك زمانی ئینگلیزی بۆ نموونە زیاتر لە زمانەکانی تردا هەیە.

مەبەست لە مانای وشەی فرەواتا ئامێر ناتوانێت بگات پێی بۆ ئەوەی بیگوازێتەوە بۆ سەر زمانێکی تر ، چونکە ئەمە دەوستێتە سەر سیاقی (میانەی) زمانیی کە تێیدا باس دەکرێت یان دێت ، لەبەر ئەمە بارەکە پێویستی بەئاوەزی(عقلی) مرۆڤ هەیە کە ناتوانرێت لە کۆمپیوتەردا پرۆگرامساز(برمجە) بکرێت .

کەچی هاوواتا گیروگرفتەکەی لە جۆرێکی تردایە ، کە ئەویش بۆ مرۆڤی وەرگێڕ گیروگرفتێکی قورسە ، نەك بەتەنیا بۆ ئامێری وەرگێڕەر . زمانە خۆرئاواییەکان بروایان بە

هاوواتای تەواو نییە ، بەواتای ئەوەی بۆ ئەوەی دوو وشەی هاوواتا بە هاوواتایەکی تەواو دابنێین پێویستە بتوانین بە گۆڕینەوەی یەکێکیان بەوەی تر لە گشت سیاقەکانی(میانەکانی) زماندا ، بە لێکۆڵینەوەی ورد بۆیان دەرکەوت کە ئەمە هەرگیز ناکرێت ، بەڵام وادیارە زمانەوانە عەرەبەکان ڕایان لەم بارەیەوە جیاوازە ، هەندێکیان باوەڕیان بە بوونی جیاوازیی لە مانای نێوان وشە هاوواتاکاندا هەیە ، کەچی هەندێکی تریان پێچەوانەی ئەمە دەڵێن ، لەمەشدا (ابراهیم انیس) کە لە تازەگەرەکانە و لایەنگرییان دەکات ، دەڵێت ((هاوواتا بە زۆری لە وشەکانی قورئاندا هەیە و کەوتۆتەوە سەرەڕای هەوڵدانی هەندێ لە شیکەرەوەکان جیاوازییەکی خەیاڵی کە بوونی نییە تەنیا لە بیریاندا نەبێت هەست پێکرد بۆ جیاوازی وشەکانی قورئانی هاوواتا)) بارەکە هەر چۆنێك بێت ، هەڵبژاردنی وشەی گونجاو بۆ میانەی(سیاق) زمانیی بارێکە بۆ وەرگێڕ قورسە ، مرۆڤ بێت ، یان ئامێر ئەویش لەیەك زماندا ، بەڵام ئەگەر هاتوو ئەوەت گواستەوە بۆ زمانێکی تر؟

لەگەڵ ئەوەشدا بەستنەوەی وشە و زاراوەکانی زمان بە ژیاری ئەوە نەتەوەیەی بەو زمانە قسە دەکەن — واتا — بە ڕێگەی ژیانی کۆمەڵ کەوا لەو وشانە دەکات ببێتە شتێك و لەوانەیە ببێتە ئەندامێك و بە تاکەکانی ئەو کۆمەڵە بلکێت لکانێکی توند بەمەرجێ هەست بەرانبەر هەریەکێکیان هەستێکی تایبەتی بکات لەو هەستە بچێت کە بەرانبەر کەسانی کۆمەڵی تر دەیکەین ، هەندێ لەو هەستانەش سۆزدارییە و هەندێکی تریان ئایینییە و هەندێکی سکماکییە ...تاد .

پەیوەندی وشە و زاراوەکان بە کۆمەڵێکی دیاریکراو بەم شێوەیە وا لەو وشە و زاراوانە دەکات ببێتە شتێکی توند و بەو زمانەوە نووساوبێت ، کە نەریتی ئەو کۆمەڵە و هەستەکانی و جۆری خووڕەوشتی و ڕەفتار و لەو شێوانە لە لایەك هەڵدەگرێ ، هەروەها وایان لێدەکات ببێتە شتێکی کەسیی دەربارەی کەسانی کۆمەڵ کە هەر یەك لەوان هەست بەرانبەر یەکتری بە هەستێك جیاوازبێت لە کەسانی تر بکات . ئەویش لەبەر ئەوە گواستنەوەی قورسە بۆ زمانی کۆمەڵێکی تر بە تایبەتی ئەگەر هاتوو ژیاری ئەو کۆمەڵەی تر و ڕێگەی ژیانی جیاوازییەکی گەورەی لە ژیاری کۆمەڵی یەکەم و ڕێگەی ژیانی هەبێت ، هەروەها ئەم قورسییەش تەنیا تایبەت نییە لەسەر ئامێر (کە ناتوانێت هەستێ بەچارەسەرکردن) ، بەڵکو درێژ دەبێتەوە و مرۆڤیش دەگرێتەوە کە هەڵدەستێت بەکاری وەرگێڕان .

لەگەڵ ئەوەشدا سرووشتیە کە یەکێ لە زمانەکان دەوڵەمەند بێت بە وشە و زاراوە کە ئاماژە بۆ شتەکان ، یان دیاردەیەکی دیاریکراوی زۆر گرنگ بۆ کەسانی ئەو کۆمەڵەی کە

بەو زمانە قسە دەکەن بکات، وەك ئەو وشە و زاراوە زۆرانەی کە ئاماژە بۆ جۆری بەفری جیاواز لە زمانی ئەسکیمۆ دەکەن و ئەوانەی ئاماژە بۆ ناوی حوشتر و شمشێر لە زمانی عەرەبیدا دەکەن ، ئەوانەی ئاماژە بۆ دیاردەی پیشەسازی و تەکنیکی لە زمانی وڵاتە پێشکەوتووە پیشەسازییەکان و بەم شێوەیە دەکەن ، زۆر پێویست نییە کە بۆ گشت هەر یەکێ لەوانە هاوواتا هەبێت لە گشت زمانەکانی تردا .

لەوانەیە قورسترین باری سەر وەرگێڕان بە شێوەیەکی گشتی و وەرگێڕانی ئامێری بە شێوەیەکی تایبەتی ئەو وشە و زاراونەبێت کە ئاماژە بۆ شتە ڕووتەکان(مجردە) ، یان سۆز و هەست و بیر و باوەڕە جیاوازەکان دەکات، وەك دیموکراسیی ، سەربەستی ، سوشیالیستی ، حکومەت ، خۆشەویستی ، ، هیوا ، تووڕەبوون ، دڵەڕاوکی ، ...تاد . کە چەمکی ئەم وشانە ، یان تێکەڵبوون لەگەڵ واتاکانیدا نەك تەنیا لە کۆمەڵێکەوە بۆ کۆمەڵێکی تر جیاوازە ، بەڵکو هەروەها لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تریش جیاوازە پێویست ناکات لێرەدا زۆر درێژەی پێ بدەین ، چونکە باسی زۆر شتمان کرد کە بەس بێت بۆ دەرخستنی هەندێ گیروگرفت و قوورسییەکانی وەرگێڕان بە گشتی و وەرگێڕانی ئامێری بە شێوەیەکی تایبەتی لە کێڵگەی وشە و زاراوەکان و واتاکانیان ، ئەویش لەگەڵ ئەوەی کە لە بەشێکی تایبەت بە زانستی واتا ، یان واتاسازیی لە بەشی پێنجەمی ئەم کتێبەدا باسی دەکەین .

ئەگەر بچێنە سەر ئەو گیروگرفتانەی کە بە دەستووری زمانی وشەسازی و ڕستەسازییەوە بەندن دەبینین لەوانەیە ئەستەمی سەرەکی بێت لە سەر ڕێگەی پەرەسەندنی وەرگێڕانی ئامێری ، کەواتە بۆ ئەوەی ئەم پرۆسەیە سەرکەوتووبێت دەبێت لێرەدا بیردۆزەیەکی زمانیی تەواوکار هەبێت بتوانێت کە بە شێوەیەکی تەواو گشت پێکهاتە و واتاکانی هەر یەك لەو دوو زمانەی ئارەزووی وەرگێڕان لە یەکێکیانەوە بۆ یەکێکی تر دەکەین شی بکاتەوە و لێکبداتەوە . لەبەشەکانی تردا دەبینین کە چۆن خاوەنی قوتابخانە وەسفییە شێوەکارییەکان بیرۆکەییەکیان لە بیردۆزەی زمانیی پێ پیشان داین کە (ڕستە) بە کۆمەڵە وشەیەکی یەك لە دوای یەك ڕیزکراوە بەپێی پێڕەوێکی دیاریکراو ، کە دەڵێت پەیوەندییەکانی نێوان وشەکان پەیوەندییەکی ئاسۆییە بە واتای لێرەدا یەك دۆخ هەیە بۆ قسەکردن کە دەتوانرێت لەسەر ئەو بنەمایە ڕستەکان شی بکەینەوە و تێیان بگەین و دروستیان کەین .

یەکەم تاقیکردنەوە لەسەر ئامێری وەرگێڕان بە پشت بەستن لەسەر ئەو بیردۆزەیە دەستی پێکرد ، دواتر ئەوە سەلمێنرا کە بیردۆزەیەکی ناتەواوە و بێ بیرۆکەیە کە ناتوانێت وەرگرتنێکی گشتگیری زمان وەربگرێت ، لەبەر ئەوە ئاکامی ئەو تاقیکردنەوانە بە شێوەیەکی هیوا نەویست هات .کەچی ئێستا لەلای زانایانی زمان بیردۆزەی زمانی باشتر وەك بیردۆزەی ڕێزمانی گوێزانەوە هەیە، کە دەتوانێت چارەسەری زمان بە شێوەیەکی باشتری زۆر لە بیردۆزەکانی پێشووتر بکات، کە بایەخ پێدەران لە بابەتی وەرگێڕانی ئامێری پشتی پێ دەبەستن بۆ دانی کۆمپیوتەر بە ڕێزمانی زمان و وشەکان و بە پلانی کارەکە، کە دەتوانێت بەو پێیە دەست بکات بە شیکردنەوەی زمانی یەکەم بۆ دۆخە جیاوازەکانی ، پاشان بۆ ڕەگەزە یەکەمییەکان و دیاریکردنی پەیوەندییەکانی نێوان ئەو ڕەگەزانە، پاشان گۆڕینەوەی بەهۆی بەرنامەیەکی تایبەتی بۆ زمانی تر ، ئەو ئاکامانەی بە دەستیش کەوت تا ئێستا لە بنکەکانی توێژینەوە و تاقیکردنەوە جیاوازەکان زۆر هاندەربوون .

کورتەی قسە ئێمە نابێت چاوەڕوانی ئەوە بین ئامێر لە پرۆسەی وەرگێڕاندا جێی مرۆڤ بگرێتەوە ، کە ئەوە ناتوانێت زۆر شت بکات دەربارەی هەندێ شێوەکانی دەربڕینی زمانیی بەستراو ، بەستراوێکی توند بە ژیاری کۆمەڵەوە وەك ئەدەب و دین ، بەڵام لە بواری وەرگێڕانی بابەتە زانستییەکان ، یان هەواڵییەکان ، یان بابەتییانە ئەرکێکی گرنگ دەگێڕێت ، ئەم بوارانەش بواری بلاو و زۆر گرنگن . سەرەڕای ئەوەی کە ئاکامی وەرگێڕانە ئامێرییەکانی ئێستا تا ئێستاش مرۆڤ پسپۆڕ هەڵدەستێت بەپێداچوونەوەی ، بەڵام هیوا زۆرە کە ئاستی شارەزابوون و توانست بە پلەیەك زیاد بکات و وا لەو پرۆسانە بکات ببێتە پرۆسەیەکی شێلگیرانە(جدی) ، بەڵام سوودی لێکۆڵینەوە زمانەوانییە نوێیەکان لە بواری وەرگێڕاندا بەشێوەیەکی گشتی لەم باسەدا بۆ دیاریکردنی بە ڕێگەیەکی گونجاو جێی نابێتەوە ، بەڵام بێگومان سوودێکی گەورەی هەیە .

شوێنەواری لێکۆڵینەوەکان کە هەندێکیان لە بەشی پێنجەمی ئەم کتێبەدا بە جۆرە جیاوازییەکانییەوە لەسەر پرۆسەی وەرگێڕان ڕەنگیان داوەتەوە ، بەمەرجێ وەرگێڕان بووە ئەوەی بە زانستێك دابنرێت لەگەڵ ئەوەی کە هونەرێکیشە ، لە جیاتی ئەوەی کە وەك چالاکییەك و ڕاهێنان و هەستێکی هونەری بەتەنیا سەیر بکرێت . لە زۆرترین ئەوانەی بایەخیان بە جێ بەجێکردنی بیردۆزەکانی زمانەوانیی نوێ لە بواری وەرگێڕان داوە ئەو دەزگا و سەندیکایانە بوون کە پسپۆڕێتیان لە وەرگێڕانی کتێبە پیرۆزەکانی زمانە کۆنەکان

بۆ سەر زمانە نوێیەکان بوو ، بەتایبەتی بۆ زمانی ئەمریکی نوێ . بەناوبانگترین کارکەر لەو دەزگا و سەندیکا زمانەوانیانە (یۆجین نایدا – Eugene Nida)بوو ، کە بەشداری کرد و دەیکات لە وەرگێڕانی کتێبە پیرۆزەکان، هەروەها سێ کتێبی داهێنا لە بیردۆزەی وەرگێڕان کە بە نموونەی زۆر ئەوەی ڕوون کردەوە کە چۆن دەبێت چارەسەری وشەکان و واتاکانیان لەلایەنە جیاوازەکانیانەوە بکەین ، لەگەڵ بایەخدان بە باگڕاوندی ژیاری و لایەنە هەستییەکانەوە .

هەروەها ئەوەی دەرخست چۆن دەبێت ئەو ڕستانەی کە ئارەزووی وەرگێڕانیان دەکەین بەو ڕێگەیەی خاوەنی قوتابخانەی ڕێزمانی گوێزانەوە پێشنیاری دەکەن تا دەگەینە ئەو پەیوەندییە مانابییە ڕاستەوخۆیە ڕاوەستاوەی نێوان ڕەگەزە یەکەمەکانی کەرستەی لێ پێکدێت و پاشان دەتوانین کە پێکهاتەکەی بەشێوەی ، یان شێوە ڕێ پێدراوەکان لە زمانەکەی تر بگەڕێنینەوە ، بەمەرجێ پاراستنی وردی واتاکە لە لایەك و لەسەر باگڕاوندی ژیاری زمان و لەسەر شێوازی قسەکردنی نەژادەکە لە لایەکی تر ، شی بکەینەوە .

دوا وشە لێرەدا ئەوەیە ، کە هەندێ لەو سوودانەی کە تا ئێستا دەستمان کەوتن ژماردن ، کە دەکرێت لە ئایندەدا و لە لێکۆڵینەوە زمانەوانییە هاوچەرخییەکان و کە هەموویانمان نەژمارد لەبەر ئەوەی جێ نییە بۆ ژماردنی گشتی دەست بکەوێت . لێرەدا سوود هەیە پەیوەندە بە ڕۆڵی زانستی زمان لە لێکۆڵینەوە ئەدەبییەکاندا و سوود هەیە بەندە بە دروستکردنی فەرهەنگەوە ، هەشە بەندە بەچاککردنی ئاخاوتن ، یان وشە و ڕاستکردنەوەی ئەو واژانەی کە گێڕن ، هەروەها لێرەدا ئەوە هەیە کە بەندە بە قسەی دەستکرد(artificial speech) هەشە بەشێوەیەکی تایبەتی بەندە بە چاککردنی لەیەك گەیشتنی نێوان گشت مرۆڤێك و نێوان خاوەنی کار و کرێکار لە کارگەکاندا. هەروەها هەیە پەیوەندە بە ڕێگەی دواندەری جیاواز و شێوازی گفتوگۆ لە کۆمەڵە بچووك و گەورەکاندا هی تریش زۆرە ، کە هەندێکیان بەتەواوی ڕوونە و هەندێکی تریان لە ئاستی داواکراو نییە ، لەبەر نەبوونی جێی لێرەدا ناتوانین باسیان بکەین ، بەڵام پەنامان بردە بەر هەندێ نموونە لەسەر ئەو سوودانە کە لەوانەیە یەکێ لە ئێمە بڵێت ، کەوابوو سوودی ئەو لێکۆڵینەوانانە چی بوون ؟

<u>تێبینی</u> : لەم سەرچاوەیەی خوارەوە وەرگیراوە :

اضواء على الدراسات اللغوية المعاصرة ، د.نايف خرما ، كويت ، ١٩٧٨ ، ص ١٥– ٦٩ .

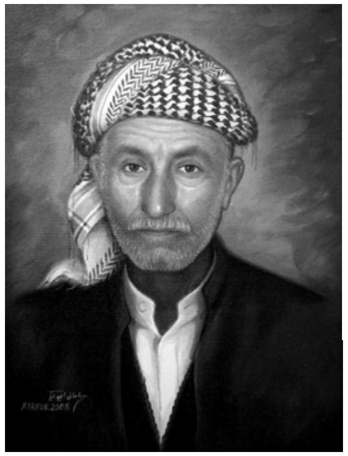

پەیوەندی زمانی و جۆرەکانی لە شیعری (صابری)دا

د. ئازاد ئەمین باخەوان
زانکۆی کەرکوک – کۆلێژی پەروەردە

یەکێك لە ئەرکەکانی زمان پرۆسەی پەیوەندی کردنە لەناو کۆمەڵگادا. چونکە تاکی هەر کۆمەڵگایەك بەهۆی ئەو پرۆسەیەوە دەتوانێت پەیوەندی کۆمەڵایەتی دروست بکات و پێویستییە ماددی و دەروونیەکانی خۆی دابین بکات. ئەگەر زمان نەبووایە بوونی کۆمەڵگاش نە دەبوو. کەواتە زمان پەیوەندییەکی پتەوی بە کۆمەڵگاوە هەیە. زمان وەك ئامێرێك لە خزمەتی پاراستنی ئەو پەیوەنیکردنەدایە و بە بەردەوام دەبێتە هۆی پتەوکردنی پەیوەندییەکانی نێوان تاك و کۆمەڵ و کاریگەرێتی بۆ سەر ژیانیان دەبێت. هەر بۆیە لە پێناسەی زماندا دەوترێت زمان دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییە، چونکە کۆمەڵگا بەهۆی زمانەوە دەتوانێت هەموو پەیوەندییە جۆربەجۆرەکان ئەنجام بدات. هەروەها دەبێت ئاماژە بۆ ئەوەش بکرێت کە مەبەست لە کۆمەڵایەتیی زمان ئەوەیە کە تاکی هەر کۆمەڵگایەکی مرۆڤایەتی بەهۆی ئەو ڕەمزە زمانییە لەخۆوانەوە (الاعتباطیة) دەتوانێت پەیوەندی

کۆمەڵایەتی لەگەڵ کەسانی هاوڕەگەزی خۆیدا و لەگەڵ خۆیدا ئەنجام بدات. ئەو ڕەمزە زمانییانەش یەکێکە لە داهێنانە گرنگەکانی مرۆڤ بۆ ئەوەی بتوانێت کۆنترۆڵی دەوروپشت و ناوەوەی خۆی بکات و پۆلێنیان بکات. کەواتە زمان هۆکارێکە بۆ پێناسەکردنی شتە ماددی و ناماددییەکان. لێرەشدا دەبێت ئەوە بلێین بە ڕەمزکردنی شتەکان لەلای هەر تاکێکی ئەو کۆمەڵگایە بەپێی کلتوور و ئاستی ڕۆشنبیری جیاوازی نیشان دەدەن. واتە لێکدانەوەو شرۆڤەکردنی ئەو ڕەمزانە لە تاکێکەوە بۆ تاکێك دەگۆڕێت. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لە چوارچێوە گشتییەکەیدا کە واتای گشتی دەبەخشێت هەموو تاکەکانی ئەو کۆمەڵگا دیاریکراوە (هاوبەشن)، هەر بۆیەش تاکەکانی کۆمەڵگا دەتوانن لەناو یەکتردا پەیوەندی کۆمەڵایەتی دروست بکەن. کەواتە ئەو شتانەی هاوبەشن بریتین لە سیستەمی زمانەکە و چوارچێوە گشتییە واتاییەکانی شتەکان ، کە بەهۆی ئاخافتنەوە دەردەبڕدرێن. ئاخافتنیش ئامرازی گواستنەوەی ڕەمزەکانە لە قسەکەرەوەبۆ بیستەر. بەهۆی ئەندامەکانی ئاخافتنەوە مرۆڤ دەتوانێت کۆپییەکی هزر و بۆچوونەکانی دەرەوە و ناوەوەی خۆی دەربڕێت. چونکە ئەو بیرەی کە هەیە ناشێت سەدلەسەد وەك خۆی دەربڕدرێت، بۆیە لەو پرۆسەیەدا هەوڵی ئەوە دەدەین بتوانین بەشێوازی جۆراوجۆر ئەو هزرە دەربڕین. کەواتە زمان وەك سیستەمێك بەهۆیەوە دەتوانیین بە بەردەوام قاڵب و شێوازی نوێی پێی دروست بکەین، کە پێشتر نەوترابێت و نەنوسرابێت. هەر بۆیەش تاکەکانی کۆمەڵگا لە نێوان خۆیاندا لە ڕووی دەربڕینەوە جیاوازی نیشان دەدەن. بێگومان هەرگیز ناشێت زمان لە بیر جودا بکرێتەوە. هەرچەندە دەربڕینی بیرەکان لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر لە ڕووی شێوازو قاڵبەوە جودا بێت. هەروەها زمان هۆکارێکە بۆ ناسینی دەوروبەر و دروستکردنی پەیوەندی، چونکە ((ئادەمیزاد بێ زمان ناتوانێ لە واقیعی دەوروبەری تێ بگاو خۆی تێیدا بناسێ))[1] ئەوجا ئەو پەیوەندییە دەرەکی بێت یان ناوەکی. مەبەستیش لە دەرەکی پەیوەندیکردنە بە دەرەوەی خود و ناوەکیش پەیوەندیکردنە بە ناوەوەی خود.

پەیوەندییەکانی (صابری) :

(صابری) وەك شاعیرێکی بە توانا و بە سەلیقە، بەهۆی زمانە تەرو پاراوەکەیەوە توانیویەتی ڕەمزەکانی زمان بۆ دەربڕینی هزرو ناوەوەی خۆی لە چوارچێوەی هۆنراوەکانیدا تا ڕادەیەك بەرجەستە بکات. هەروەها بەهۆی ئەو ڕەمزانەوە توانیویەتی تۆڕی پەیوەندییەکانی ناوەوەی خۆی و دەرەوەی بە یەکەوە ببەستێت و بەشێوەیەکی

بەرفراوان ئەو پەیوەندییانە دروست بكات.

پەیوەندییەكانی (صابری) جۆراوجۆرە و دەشێت لە میانەی هۆنراوەكانییەوە ئاماژەیان بۆ بكەین، وەك :

١_ پەیوەندییە داخراوە كان:_

أ: لەخۆیەوە بۆ خۆی.. خۆدواندن (مۆنۆلۆگ).

لێرەدا مەبەستمان لە پەیوەندی داخراو ئەوەیە، كە مرۆڤ چۆن هەڵدەستێت بە دروستكردنی بازنەیەكی داخراوی خودی : واتە ئەو پەیوەندییەی كە دروستی دەكات لە خۆیەوە بۆ خۆیەتی، بۆیە ((ئەم جۆرە پەیوەندی كردنە پێویستی بە كەناڵ نییە، ناردن و وەرگرتنی پەیام لە لایەن تاكە كەس ئەنجام دەدرێت كە زۆربەی كات بێ دەنگە))[٢]. واتا پەیامەكە لە خۆیەوە بۆ خۆیەتی هەروەها دەبێت ئاماژەش بەوە بدەین، كە : ((پێوەندی كردنی مرۆڤ بەخودی خۆیەوە ئەوەیە كە لە ناوەوەی كەسایەتی مرۆڤدا ڕوو دەدات، یا ڕێگای پێوەندی كردنە بە خۆمانەوە، جا ئیتر ئەو پێوەندی كردنە بە بیركردنەوە بێت یان بە درك و پێزانین بێت یا بە جەخت كردنەوە و پێداگرتن بێت یان بە بیرو باوەڕ و نرخ بێت، ئەمەش بەڕاستی ئەو جیهانە ناوخۆییەیە كە بۆ یەكەم جار هەموو شتێكی تێدا ڕوو دەدات پێش ئەوەی لە جیهانی دەرەكیدا بەتەواوی دەربكەوێت بۆ ئەوەی ببێتە كەسێكی شایستە و پەیوەندیداری سەركەوتوو...))[٣]

كەواتە پەیوەندییە داخراوەكان پەیوەستە بە جیهانی ناوخۆییەوەو پەیوەندیكردنە بە ناوەوە. بۆیە پێویستە ئاماژە بۆ خاڵێك بكەین كە زۆر گرنگە، ئەویش ئەوەیە كە ئەو جۆرە پەیوەندییە داخراوانە لەلای تاكە كەسی ئاساییدا پێویستی بە كەناڵ نییە، بەڵام لەلای شاعیر جگە لەوەی پەیوەندییەكە خودییە و داخراوە، كەچی كەناڵی نووسین هۆكارێكە بۆ ئاشكراكردن و دەرخستنی هەموو بازنە داخراوەكانی ناخی شاعیر بۆ دەرەوەی خۆی، لەگەڵ ئەوەشدا ئێمە بە داخراوی دادەنێین، چونكە ڕاستەوخۆ هەواڵێك یان پەیامێك بۆ بەرانبەر نانێرێت، هەر چەندە خوێنەر ئاگاداری شتە شاراوەكانی ناخی شاعیریش دەبێت.

صابری شاعیر لەخۆ دواندنێكی ناخیدا، كە بازنەیەكی داخراوی پەیوەندیە ناوخۆییەكەی خۆیەتی، دەڵێت :

(صابری) دونیا پەرستی و نەوجوانی تابەكەی
غافلی تا كێوی عومرت ناگەهان دێنێ هەرەس

(د.ص، ل ١٠٣)

لێرەدا شاعیر بەپێچەوانەی مرۆڤی ئاساییەوە، ئەو پەیوەندییە ناخییەی خۆی بەهۆی ئەو بەیتە شیعرەوە، كە زمانی ناخی شاعیرە لە چوارچێوەی بەیتێكدا چڕی دەكاتەوە و دەری دەبڕێت، بەڵام مرۆڤی ئاسایی هەموو پێوەندییەكانی بەبێ دەنگی لە ناخیدا پەنگ دەخواتەوە و لەخۆیەوە بۆ خۆیەتی. واتە بیركردنەوە و خەیاڵ و پەیوەندییە گیانییەكانی لە خۆی بەولاوە ناچێتە دەرەوە.

كەواتە شاعیر مرۆڤێكی ئاسایی نییە، كە هەموو خەمە پەنگ خواردووەكانی ناخی بكات بە بازنەیەكی داخراوی نەبینراو، بەڵكو لە دەستەلاتیدا هەیە پەیوەندییە داخراوەكانی خۆیشی چێوەبەند بكات و دەربڕێت، واتە شاعیر دەتوانێت بیركردنەوە و خەیاڵ و پەیوەندییە خودییەكانی خۆیشی دەربڕێت و ئاشكرای بكات . (صابری) شاعیر لە ئەنجامی خۆخواردنەوەیەكی زۆردا پەنا بۆ ناسینی ناخی خۆی دەبات و دەیەوێت لەڕێگای ئەو خۆناسینەوە، هەڵسەنگاندنێك بۆ (عەقڵ) و (عەشقی) خۆی بكات. ئەمیش ئەو پەیوەنییەیە، كە مرۆڤ زۆر جار هەوڵی ئەوە دەدات بۆ پاككردنەوەی ناخی خۆی لە پەنایەكدا بەبێ دەنگی تێڕامان و تێفكرین بكات لە كارو كردەوەی خۆی ، صابری دەڵێت :

(صابری) بێ خۆت بناسە عەقڵ و عەشقت كامەیە
عاشقێكی ترسنۆك و عاقڵی بێ حاڵ و ماڵ

(د.ص.ل ١٣١)

شاعیر لە بیر كردنەوە خودییە داخراوەكانی خۆیشی لە بەیتێكدا چێوەبەند دەكات و گەڕانەوەیەكە بۆ ناخی خۆی و وریا كردنەوە و ڕاچڵەكاندنێكی دەروونی بەهێزە بۆ گەڕاندنەوەی ڕابردوویەكی بەسەر چوو، لەگەڵ هاتنەوەی بۆ سەر ڕێگای ڕاست هەروەها دەشێت بڵێین كە ئەم خۆدواندنە پەیوەندییەكە لە نێوان (صابری) ڕابردوو و (صابری) ئێستا، وەك دەڵێت :

(صابری) عومرت بەزایع دا ئیتر وریاوەبە
عومری ڕابردوو قەزاكە بێرە سەر ڕێگەی ڕەشاد

(د.ص، ل ٨٢)

بێگومـان ئـەو پەیوەندییـە داخـراوە خودییانـەی شـاعیر كـە خـۆی لـە خـەیاڵێكی وردا دەبینێتـەوە، دەشـێت خـەیاڵێكی، (دەروێـشانە، عاشـقانە،... هتـد) بێـت و لـە قـاڵبێكی شـیعریدا ئـەو پەیوەندییـە تاڕادەیـەك دەربخـات و كۆپییـەكی خەیاڵـە نـەك هـەموو خـەیاڵ، چونكە زمان یەكەم بەربەستە بەرانبەر بە بەرجەستە كردن و دەربڕینی زۆربەی شـتە ڕوحـی و ناخییەكانی مرۆڤ.

(صابری) شاعیر بـۆ دەربڕینـی نـاخی خـۆی و زاڵبـوون بەسـەر دەروونیـدا، هەوڵیـداوە دوو وێنـەی جیـاوازی نـاخی خـۆی بگرێـت و بـە خـەیاڵێكی ورد لەگـەڵ خۆیـدا مەنـەلۆگێك دروستبكات، واتە خۆدواندنێكی وێنە ئامێز و پەیوەندییەكی داخراوی خودییە، كە دەڵێت :

شێری پیری بەردەسەر نەفسی ڕێوی (صابری)

گەر تۆ (صیاد) ی بزانە هەم شكار و هەم جیهاد

(د.ص، ل ٢٨)

لێرەدا ئەو پەیامەی (صابری) دەینێرێت دوو وێنەیـە (شـێری پـیری) و (نەفسی ڕێـوی) كـە گومانی تێدا نییە ڕێوی بەرانبەر بە شێر هەر دەم لە شكستیدایە و ناتوانێت ململانـێ لەگـەڵ شێردا بكات. ئەم دەربڕینـەی شـاعیر ئـەوە دەسـەلمێنێت، كـە كرداری زمـان لـە دەربڕینـە ڕوحییەكانـدا تاڕادەیـەك دەستەوەسـتانەو ناتوانێـت لـە چوارچێوەیەكدا (واتـا) بەرجەسـتە بكات، بۆیە پەنا بۆ وێنە مادییەكان دەبات تاوەكو ببێت بە هۆكارێك لەو دەربڕینە ناخیـەدا، شاعیر دەڵێت :

(صابر) بە گریان و فغان — ناكوژێتەوە خەرمانەكەت

تا ئاوی سەبری پیانەكەی — بێ سوودە ناڵان (الغیاث)

(د.ص، ل ٧٢)

خەرمانی گڕگرتووی دەروونی (صابری) بە گریان و فوغان ناكوژێتەوە، ئەگـەر بێـت و ئـاوی ئارامگرتنی پێدا نەكات. ئەمە ئەو پەیوەندییە خودییە وێنـە ئـامێزە خەیاڵاوییـەی شـاعیرە، كە بەڕاستی داهێنانی تێدا كردووە، زمانیش هۆكارێكی گرنگ بووە لەم وێنە گرتنەدا.

بێگومان دەشێت گەلێك لەم جۆرە خۆ دواندنـە ناخییـەی شـاعیر دەستنیـشان بكرێـت، كـە بەتۆڕی پەیوەندی كردنی خودی ناومانبرد.

ب : دروستكردنی تۆڕی پەیوەنی كردن لە خۆیەوە بۆ دەرەوەی خۆی :

لەم بوارەشدا دەشێت چەند جۆرێكی تری پەیوەندی دەستنیشان بكەین، كە شاعیر بـەهۆی هۆنراوەكانییەوە دروستی كردووە، وەك :

١ – پەیوەندی كردنی ڕاستەوخۆ لەگەڵ (خودا) دا :

مەبەست ئەو پەیوەندییە ڕوحییەیە كە شاعیر ڕاستەوخۆ لەگەڵ دەرەوەی خۆیدا دروستی دەكات. ئـەو پەیوەندییـەش، پەیوەندییـەكی ڕاسـتەوخۆیە كـە دەچـێتە خانـەی خواپەرستییەوە. واتە شاعیر دەیـەوێت لـە میانـەی شیعرەكانییەوە پەیوەنـدی ڕاستەوخۆ لەگەڵ خودای خۆیدا ئەنجام بدات و كەناڵێكی ڕاستەوخۆی دەروونی لەگەڵدا دروست بكات و بدوێت، دواندنێك پڕ لە بێدەستەلاتی و شكاندنەوەی خود و پـەنا بـۆ بـردن و پاڕانـەوە، كـە ئەمیش دیاریكردنی پەیوەندی پلە وبالادەستییە، كە دەبێت بەوپەڕی ڕێزەوە داواكەی خۆی پێشكەش بە بارەگای پەروەردگار بكات ، وەك :

خودایە عاجزو بێ دەستەڵاتم

بگاتە بارەگای تۆ شكاتم

(د، ص، ل ١٤٦)

بێگومان دروستكردنی ئەم جۆرە پەیوەندییە ڕاستەوخۆیە لەگەڵ دەرەوەی خۆیدا، پەیوەندییەكی سۆفیانەیەو دەشێت بڵێین زمانیش زۆر جار بەربەست و بێ توانایە لە بەرجەستە كردنی ئەو جۆرە پەیوەندییانەدا، چونكە ئەو ئەزموونە سۆفیانەیەی كە خوا پەرستێك لە ئەنجامی ئەزموونی ڕوحیدا بە دەستی دێنێت، زۆر سەختە بتوانێت لە نێو كۆمەڵە وشەیەكدا چێوەبەندی بكات و دەریبڕێتە دەرەوەی خۆی. بۆیە دەكرێت بووترێت لەم پەیوەندییە ڕاستەوخۆیەدا، تەنها كۆپییەكی بیرۆكە ڕوحییەكەی خۆی لە قاڵبێكی شیعریدا بەرجەستە دەكات كە(واتا)یە. ئەگینا هەرگیز زمان لەتوانایدا نییە بتوانێت بە تەواوی و بە دروستی هەموو شتە ڕوحی و نامادییەكانی مرۆڤ بەرجەستە بكات. بۆیە دروستكردنی ئەو جۆرە پەیوەندییە، پەیوەندییەكی ڕوكەشانەیە و وشەكان لە تواناياندا نییە ئەو پەیوندیە گیانییە نەبینراوە شاراوەیە ڕاستەوخۆیە بەرجەستە بكەن.

لێرەدا پێویست بەوە دەكات هەڵوەستەیەك بەرانبەر بەو لێكۆڵینەوانە بكەین كە سەبارەت بە شیعری تەسەوف نووسراون. ئاشكرایە پۆلێنكردنی قۆناغەكانی تەسەوف بەهۆی كۆمەڵێك وشەوە دیاری دەكرێت. ئەوجا ئایا ئەو شاعیرە بەڕاستی توانیویەتی وێنەیەكی

دروست و ڕاستەقینەی ئەو حاڵەت و مەقامانەمان بۆ بگرێت یان نا؟ کەواتە پێویستە خوێندنەوەیەکی تازەترمان هەبێت بۆ ئەو دەقانەی کە پێی دەوترێت شیعری تەسەوف. یان دەبێت جیاوازییەکانی نێوان شیعری تەسەوف و خواپەرستی لە سەر کۆمەڵێك بنەما دەسنیشان بکرێت. چونکە مەرج نییە هەموو شاعیرێك وەك خواناسێکی سۆفی بگاتە ترۆپکی مەبەستە ڕوحییەکەی خۆی و هەموو قۆناغەکانی ببڕێت و لە شیعرەکانیدا ڕەنگبداتەوە. بۆیە دەشێت شاعیری وا هەبێت، کە تەنها کارتێکردنی شیعری شاعیرانی پێش خۆی هۆکارێك بووبێت بۆ لاسایکردنەوە. کەواتە ئەو پەیوەندییە ڕوحییە ڕاستەوخۆیەی شاعیر دروست نەبووە. بەڵام سەبارەت بە (صابری) شاعیر دەشێت بڵێین تاڕادەیەکی باش توانیویەتی ئەو پەیوەندییە ڕوحییە دروست بکات و گەلێك لە قۆناغەکانی تەسەوفی بڕیوەو خۆیشی وەك مامۆستایەکی ئەو بوارە خاوەن ئەزموون بووە.

٢_ پەیوەندییە دانەخراوەکان لە خۆیەوە بۆ کەسانی تر

ئەم جۆرە پەیوەندییە زیاتر کراوەیە و هەوڵدانە بۆ ئاراستەکردن، واتە ناردنی پەیامێك بۆ بەرانبەر و کارتێکردنی. لێرەدا پەیوەندییەکی دانەخراو دروست دەبێت لە نێوان نێرەر و وەرگر. ئەو پەیوەندیەش بەهۆی ئەو دەقەوە ئەنجام دەدرێت کە دەبێتە ناوەندێك بۆ ئەو پەیوەندییە. ئیدی ئەو پەیوەندییە لە سەر کۆمەڵێك بنەما دروست دەبێت، واتە ئەو دەقە تا چەند دەربڕین لە ناخی ئەو وەرگرە دەکات و دەبێتە هۆکارێك بۆ بەستنەوەی وەرگر بە نێرەرەوە، یان وەرگر تا چەند لە ئاستی ڕۆشنبیریدایە بۆ شرۆڤەکردنی ئەو دەقەو دروستکردنی پەیوەندی، یان لەگەڵ ئەزموونەکانی خۆیدا تاچەند یەکانگیر دەبێت و تێکەڵی دەبێت. یاخود ئەو دەقە تاچەند دەبێتە هۆی پچڕاندنی پەیوەندی نێوان وەرگر و نێرەر، چونکە دەشێت هەندێك دەق لە بەرژەوەندی کەسانی تردا نەبێت، یان لەگەڵ دیدو بەرژەوەندییە تایبەتییەکانیدا نەگونجێت، ئەم ئەگەرانە هۆکارن بۆ پچڕاندنی پەیوەندی و داڕوخانی پردی پەیوەندییەکانی نێوان وەرگر و نێرەر. هەروەها پێویستە ئاماژە بەوە بدەین کە مەرج نییە وەرگر تەنها تاکە کەسێك بێت، بەڵکو دەشێت لایەنێك یان کۆمەڵێك بێت، واتە ڕەنگە وەرگر (کۆ) بێت، ئیدی ئەو وەرگرە لەو دەقەدا لایەنی پۆزەتیف بێت یان نیگەتیف.

(صابری) شاعیر لەم پەیوەندییە دانەخراوانەدا دانەبڕاوە، بەڵکو لەگەڵێك هۆنراوەدا هەوڵی دروستکردنی ئەم تۆری پەیوەندییانەی داوە، وەك دەڵێت :

ئەی موسڵمانان خودا لێمان قبووڵ ناکا کەوا

وا بە جاریٚ دینی خۆمان نایە سەر نان و کەوا

(د.ص.ل٤٨)

شاعیر وەك نێرەرێك دەیەوێت لەمیانەی ئەم بەیتەدا وەرگر بوروژێنێت. هەروەها پەیوەندیکردنەکەشی ناردنی پەیامێکە لە قاڵبی (کۆ) دا، جگە لەمەش بۆ ئەوەی ئەو پەیوەندییە کاریگەر تر بێت خۆیشی لەگەڵ ئەواندا کۆکردۆتەوە و لە وشەکانی (لێمان و خۆمان) دا بووەتە بەشێك لە وەرگر. بێگومان ئەم جۆرە دواندنە زۆر کاریگەرە، چونکە (نێرەر) لە ناردنی ئەو پەیامەیدا بۆ وەرگر، هەوڵی داوە خۆیشی وەك نێرەرێك و وەرگرێك بکەوێتە نێو پرۆسەی پەیوەندیکردنەکەوە. لێرەدا وەرگر لە قاڵبی (کۆ) دا هاتووە و ئاماژەیە بۆ کۆمەڵێك خەڵك، ئەوانەی کە دینی خۆیان ناوەتە سەر (نان و کەوا). شاعیر دەیەوێت بەهۆی ئەم بەیتەوە پەیوەندییان لەگەڵدا ببەستێت و هۆشیاریان بکاتەوە، هەروەها نەیویستووە بەتەنها گلەوگازندە بخاتە سەر ئەستۆی وەرگر بەڵکو خۆیشی بەشێکە لەوان و ئەوەی بەو کارەی ئەوان ڕازی نییەخودایە. لێرەدا پەیوەندی نێوان نێرەر و وەرگر بەهێز دەبێت، چونکە (نێرەر) خۆیشی دەبێتە بەشێك لە وەرگر و خۆی دانابڕێت، ئەمیش خاڵێکی گرنگە لە تایبەتییەکانی شیعری (صابری) دا.

سەبارەت بە پەیوەندییەکانی (صابری) دەبێت ئاماژە بەوە بدەین، کە پەیوەندییەکانی لە میانەی دەقەکانەوەیە، واتە (دەق) چەقی پەیوەندی نێوان نێرەر و وەرگرە. هەروەها وەرگر مامەڵەی ڕاستەوخۆی لەگەڵ دەقدایە نەك لەگەڵ نێرەر. بەڵام لەگەل ّئەوەشدا ناکرێت تاڕادەیەك ڕۆڵی نێرەر پشتگوێ بخرێت.چونکە دەق کلیلێکە بۆ کردنەوەی ناخی نووسەر و ئاوێتە بوونی خوێنەر لەگەڵیدا و چوونە ژوورەوەی ئەو ناخە. کەواتە دەرگای ناخی نووسەر (دەق)ەو خوێنەریش دەتوانێت بەهۆی کۆدە زمانییەکان و دەوروبەر و کەناڵە هەستییەکانییەوە، ئەو دەرگایە بکاتەوە و پەیوەندی دروستبکات. کردنەوەی ئەو دەرگایەش دەگەڕێتەوە بۆ خویندنەوە و تێگەیشتن لە دەق و ئاشکراکردنی ئەو نهێنی و زانیارییانەی، کە ئەو دەقە بەخۆیەوە گرتووە.

لە خوێندنەوەی ئەو دەقانەی پەیوەندی دەبەخشن، خوێنەر هەست بە ئامادەیی و بوونی (شاعیر) دەکات. چونکە ئەو جۆرە دەقانە کە پێی دەوترێت (دەقی پەیوەندیکردن)

تاڕادەیەکی زۆر خویندنەوەی جۆربەجۆر هەڵناگرێت، چونکە دەقێکی کراوەیە و داخراو نییە. واتە دەقی کراوە بواری لێکدانەوەی کەمترە وەك لە دەقێکی داخراو، کە زۆرجار نووسەر بە ئەنقەست هەوڵی ئەوە دەدات بوار بۆ لێکدانەوەی (تاویل) خوینەر جێبهێڵێت.
ئەمەش جیاوازی نێوان دەقی پەیوەندی کردن و دەقەکانی ترە.

هەر وەك پێشتر ئاماژەمان بەوەدا کە هەندێك جار دەشێت دەقێك هۆکارێك بێت بۆ پچڕاندنی ئەو پەیوەندییە. یان شاعیر خۆی بەئەنقەست دەیەوێت ئەو پەیوەندییە ببپسێنێت و نەیەوێت پەیوەندی پۆزەتیڤ دروست بکات. هەر وەك شاعیر لە هێرشێکیدا بۆ سەر (شێخی تەکیە زل) , کە بە ئاشکرا دیارە پچڕاندنی پەیوەندییە و نەیویستووە پەیوەندی لەگەڵیدا بکات، بەڵکو هەوڵی تێکشکاندن و ڕیسواکردنی داوە، چونکە ئەو جۆرە شێخانە، مەبەستی سەرەکییان فریودان و خەڵەتاندنی کەسانی ساویلکە و سادەن. بۆیە شاعیر نایەوێت پەیوەندی پۆزەتیڤیان لەگەڵدا ببەستێت، هەر وەك دەڵێت :

ئەی شێخی تەکییە زل و خانومانی دین بچووک
وەی پیری دەعیە زل و گران جان و عەقڵ سووک

(د.ص، ل ١٢٨)

ئەم هێرشەی شاعیر پچڕاندنی پەیوەنییە و کەمکردنەوەی پایەی ئەو جۆرە مرۆڤانەیە، کە بە هۆی دەسەڵاتی ئاینییەوە بەدەستیان هێناوە. یاخود بەکارهێنانی ئەو دەستەڵاتە ئاینییەیان بۆ پڕکردنەوەی ورگ و گیرفانی خۆیان، کەئەمە بەلای شاعیرەوە بە تەواوی ڕەتدەکرێتەوە. هەر لەو هۆنراوەیەدا زۆر بەتوندی ڕەخنە لەو جۆرە شێخانە دەگرێت و بەتەواوی دەیگەیەنێتە سەر ئێسك و دەڵێت :

باوەڕ بکە قسەکانم هەموو کۆک و بێ غەشە
گەر عەیبی لێ ئەگری وەرە بکۆکە ئەی چرووک

(د.ص، ل ١٢٨)

بەم جۆرە پەیوەندیە دانەخراوەکانی شاعیر زۆر جار بەهۆی ڕازی نەبوون و بەگژداچوون دەگاتە پلەی پچڕاندنی پەیوەندی.

١ – میدیا، سەرەتاییەکی زمانناسی، وەرگێڕان لە ڕووسییەوە، سلێمانی، ١٩٩٨، ل ٢٠٥.
٢ – شیلان عوسمان عەبدولڕەحمان، کارابوونی زمان لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا، نامەی ماستەر، زانکۆی بەغداد، ساڵی ٢٠٠٨، ل١٧.
٣ – هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٨ (لە سەرچاوەی (الاتصال والاعلام فی المجتمعات المعاصرە، صالح ابو اصبع) ەوە وەرگیراوە).

حەمە سەعید حەسەن

ئەوین بەدەم فڕینەوە

٧

لە لوتکەوە دەستم پێ کرد، بۆیە بێجگە لە شۆڕبوونەوە، هیچ ڕێگەیەکی دیکەم لە بەردەمدا نەبوو.

ئۆرسۆن وێلز

دریدا کە دەقێکی هەڵدەوەشاندەوە، دەیبردەوە بۆ سەر چەند دەقێکی دیکە، بەو شێوەیە، دەرکی بە پێکهاتەکانی دەکرد. هەڵوەشاندنەوەخوازی هیچی دیکە نییە، غەیری ئەوەی وەك دەق سەرنجی هەموو بەرهەمێکی کولتووری بدەین، ئیدی چیرۆك بێت، یان شیعر، تابلۆیەکی شێوەکاری بێت، یان تەلارێکی دێرین. لە ڕوانگەی ئێدوارد سەعیدەوە، ژاك دریدا بزربوویەك بوو، عەدەمی بەرهەم دەهێنا و پێی وابوو، هەڵوەشاندنەوەخوازی خوێندنەوەیەکە هیچ ئامانجێك بە دەستەوە نادات و ناگاتە هیچ یەقین و بڕیارێك. ئێدوارد سەعید بێ ئاگابوو لەوەی هەڵوەشاندنەوەخواز بە دوای مانای ناو دەقدا وێڵ نییە، بە دوای

ئەو مانایەدا دەگەڕێت کە دەشێت لەودیو دەقەوە هەبێت و تەنیا ئەوانە پێی دەگەن کە لەژێر کاریگەرییەتیی هیچ لێکدانەوە و بڕیارێکی پێشوەختدا نین.

خوێنەری ڕۆمان هەیە، تەنیا عەودالّی چێژوەرگرتنە و شەیدای ئەو ڕۆمانە دەبێت کە هەر لە لاپەڕەکانی سەرەتاوە، کەمەندکێشی دەکات، خوێنەر هەیە حەزی لەو ڕۆمانەیە کە خۆی تێدا دەبینێتەوە و خۆی لێ دەبێت بە یەکێك لە کارەکتەرەکانی، خوێنەری وایش هەیە، شتگەلی نەنووسراوی پشتی دێڕەکانیش دەبینێت و لێکیان دەداتەوە و بە چاوێکی ڕەخنەگرانەوە سەرنجی تەواوی ڕۆمانەکە دەدات. ئەو خوێنەرە وریایەی کە ڕۆڵی ڕەخنەگریش وازی دەکات، دەزانێت ڕۆماننووس پەیامێکی پێیە و خەریکی سەرلەنوێ دارشتنەوەی واقیعە، دەزانێت نهێنیی داهێنان لە چیدایە و هەست بە دڵەڕاوکێی کارەکتەرەکانیش دەکات. دەزانێت ڕۆمان جیهانێکە ئاڵۆز و دەست بۆ مەسەلە هەرە گرنگەکانی لە بابەتی، ژیان و مردن، چاکە و خراپە، ڕووناکی و تاریکی و گومان و یەقین دەبات.

چونکە خەیاڵ، بناغەی دۆزینەوەی زانستییە، بۆیە دەشێت ڕۆماننووسی خەیاڵفراوان، ڕێ بۆ دۆزینەوەی زانستی خۆش بکات. سەد ساڵ پێش ئەوەی بۆ یەکەمین جار ئینسان پێی لەسەر مانگ دابنێت، ڕۆماننووسی فەرەنسایی ژۆل ڤێرن، ڕۆمانی خەیاڵی زانستیی (گەشتێك بەرەو مانگ)ی نووسیبوو. ڕۆمانی سەر بە قوتابخانەی ڕیالیزمی جادوویی لە ڕاستی و درۆ پێك نایەت، بەرهەمی واقیع و جادووە، واقیعێکی سەیر و سەرسووڕهێن، واقیعێك بە دەم فڕینەوە لە ئاسمانی خەیاڵدا، واقیعێك سەر بە جیهانی ئەفسانە و داستان، واقیعێك بارگاوی بە شارستانییە دێرینەکان و میسیۆلۆژیا. ڕەنگە (هەنگاوە بزربووەکان)ی نووسەری کووبایی، (ئالیگۆ کاربینتێر) یەکەمین ڕۆمانی سەر بە ڕێبازی ڕیالیزمی جادوویی بێت، یەکەمین ڕەخنەگریش کە تێرمی (ڕیالیزمی جادوویی)ی بەکار هێنا، (فرانس ڕۆ)ی ئەڵمانیایی بوو.

ڕیالیزمی جادوویی پەڕیوەتەوە بۆ ناو دنیای هونەری شێوەکارییش، مارك شاگاڵ[1] یەکێکە لەو هونەرمەندە شێوەکارانەی ئەفسانەی تێکەڵ بە واقیع کردووە. ڕیالیزمی جادوویی هەر لە لاتین ئەمریکادا گیری نەخوارد، هەر زوو پەڕییەوە بۆ ئەورووپایش، دەشێت ئیتالۆ کالڤینۆ و گۆنتەر گراس، ناسراوترین دوو نووسەری ئەورووپایی بن کە بەرهەمیان بڕژێتە زێی ئەو ڕێبازەوە. هەرچەندە لەمێژە (ڕیالیزم) لە لاتین ئەمریکای زێدی خۆی، ئەو

(جادوو)ەی جارانی نەماوە، کەچی تازەکی بەختیار عەلی لە (ڕۆمان)ی (جەمشیدخانی مامم کە هەمیشە با لەگەڵ خۆیدا دەیبرد)دا، بە ڕیالیزمێك دەنووسێت کە جێی داخە، ناچارم بڵێم، زێتر درۆئامێزە، وەك لەوەی جادوویی بێت.

جەمشید خان لە زینداندا بەشێکی زۆر لە کێشی خۆی لە دەست دەدات و هێندە لاواز دەبێت، با دەیبات، (یەکەم جار با، لە زیندانی (هەیئە)ی کەرکووکەوە دەیبات و لە سلێمانی لەسەر سەربانی دووکانی فیتەرێك دەدۆزرێتەوە. ل٦)[٢] جارێکی دیکە با، لە (فاو)ەوە تا (ئەسفەهان)ی دەبات، ل٤٦ کە وەك سۆراخم کرد، ماوەی نێوانیان چوارسەد و چل کیلۆمەترە، جارێکی تر، با لە سلێمانییەوە دەیبات، لە باکووری کوردستان، نەك قەندیل، نزیك بنکەیەکی گەریلاکانی پەکەکە دایدەبەزێنێت! ل٧٩ دوا جار با لەم کیشوەرەوە بۆ ئەو کیشوەری دەبات! ناوبەناو لە ئاسماندا دەخەوێت و ماوەیەك لە ئاسمانەوە ڕازی دڵداری بۆ کیژێکی زەوینشین دەدرکێنێت.

با نووسەر کۆمەڵێك سەرچاوەیشی لەبەر دەستدا بێت، لەوانە: ژیاننامەی کەسانێکی زۆر، بیۆگرافیای خۆی و مێژووی هەموو مرۆڤایەتی، وەلێ هەمیشە پێویستی بە سەرچاوەیەکی دیکەی گرنگ هەیە کە بێ ئەو ژێدەرە، ماندووبوونی بە فیڕۆ دەڕوات، ئەو سەرچاوەیش، خەیاڵی نووسەرە کە بێ ئەو کەرەسەیە، هەر چی بکەین، ئەوەی دەینووسین لە هونەر نزیك نابێتەوە. کێشەی سەرەکیی لەم (ڕۆمان)ەدا، بەگەڕخستنی خەیاڵە کە بەختیار عەلی لەو بوارەدا دەستوپێ سپییە. ڕاستە داهێنان، تاقیکردنەوەی ڕێیەکی تازەیە نەك گرتنی ملی ڕێگەیەکی دێرین، پێشکەشکردنی وێنەیەکی نوێیە، نەك دووبارەکردنەوەی وێنەیەکی کۆن، سەفەرێکی پڕ لە مەترسییە بەرەو دنیایەکی نەزانراو، نەك گەشتێك بەرەو جێیەکی دیاریکراو، بەڵام ئەم پاساوانە ڕێگەمان پێ نادەن، شکۆی هێڵی سووری نێوان بەگەڕخستنی خەیاڵ و هۆنینەوەی درۆ پێشێل بکەین.

سالار و سمایل بە فەردەیەك گوریسەوە دەچنە دەرەوە و جەمشید خان کە بە تەمەنی حەڤدەساڵی، ئەسڵی چەشنەکانی چارڵس داروین دەخوێنێتەوە و خەریکی ڕەتکردنەوەیەتی، وەك کۆلارە هەڵدەدەن. ئەم کوڕە کۆلارەیە، لە گوندێکی چۆڵکراوی دوورەدەستی کوردستانەوە، لە کۆتایی ساڵانی حەفتادا، خەریکی گۆڕینەوەی نامەیە، لەگەڵ پرۆفیسۆرەکانی زانکۆی بەغداددا! ڕەنگە نووسەر ئیلهامی ئەم جۆرە نامەگۆڕینەوە سەختەی لە ڕۆمانی (بارۆنی سەر دارەکان)ی (ئیتالۆ کالڤینۆ)وە بۆ هاتبێت، ئاخر

(کۆزیمۆ)ی قارەمانی ئەو ڕۆمانەیش، سەرقاڵی ئەو جۆرە نامەگۆڕینانەوەیە و لەسەر درەختەکانی دەڤەرێکی چەپەکی کەناری ئەورووپاوە، نامە لەگەڵ ڕۆشنفیکرەکانی سەنتەردا دەگۆڕێتەوە!

بەختیار عەلی دەنووسێت: (سمایل هەردوو فەرهەنگی گەورەی مەورید و (کێمبێردج)ی ئینگلیزی لە بەرگەوە بۆ بەرگ لەبەر کرد. ل٣٥) (کامبریج) Cambridgeڕاستە، نەك کێمبێردج! تکایە بەراورد لە نێوان (کێمبێردج) و (کامبریج)دا بکەن، تا بزانن نووسەر چەند بە پێخاوسی تێ کەوتووە! تەنانەت ئەوەیشی نەزانیوە کە حەرفی دال، لەو وشەیەدا، دەنووسرێت، وەلێ ناگوترێت! تەنیا قامووسی مەورید، ئەوەی لەبەر دەستمدایە کە چاپی بیستودووەمینە و ساڵی١٩٨٨ پەخش کراوە، هەزار و سێسەد و بیستوچوار لاپەڕەیە و لە پەنجاپێنج هەزار وشە پێك هاتووە! ئایا ئەوە لەبەر دەکرێت؟ بەختیارعەلی دەزوو بۆ کۆلارەی (خەیاڵ) بەر دەدات و دەڵێت: (سمایل بە شەو لە بەرەی جەنگدا، بە دەستێك پەتی بۆ جەمشید خان دەگرت و بۆ ئاسمانی هەڵدەدا و مەوریدیشی دەگرت بە دەستەکەی تریەوە و دەیخوێندەوە. ل٣٦) بە مەرجێك مەورید هێندە قورسە، هی ئەوە نییە، بتوانین بە دەستێك هەڵی بگرین و پەڕەکانی هەڵبدەینەوە. بە مەرجێك چرا پێکردن یان هەر ڕۆشناییەکی دیکە، لە بەرەی جەنگدا، شتێکە لە بابەتی ناپاکی یان کوفر.

ئەوە ئاساییە لە ڕۆماندا شوێن، تێکەڵەیەك بێت لە واقیع و جادوو، وەك لە (سەد ساڵ دوورەپەرێزی)یەکەی (مارکیز)دا هەیە، وەلێ لای بەختیار عەلی واقیعێکی دیاریکراو هەیە، وەلێ کارەکتەرە سەرەکییەکەی کەسێکی ناواقیعییە. وەك چۆن دەشێت ڕۆمان سوود لە مێژوو وەربگرێت، بەڵام نابێتە بەڵگەنامەیەکی دیرۆکی، هەر وایش دەشێت ئەتمۆسفێری ڕۆمان لە هی شیعر بچێت و بە زمانێکی شیعری بنووسرێت، بێ ئەوەی بکەوێتە خانەی شیعرەوە. ڕەنگە لایەنی لاوازی (جەمشید خانی مامم کە هەمیشە با لەگەڵ خۆیدا دەیبرد)ی بەختیار عەلی ئەوەبێت، نووسەرەکەی بە نرخی ڕۆمان بە خوێنەری بفرۆشێت، هەرچەندە لە سیناریۆی فیلمی کارتۆنەوە نزیکترە.

چیرۆکبێژ لەم ڕۆمانەدا، هەرزەکارێکە دوورونزیك پێوەندیی بە دنیای کولتوورەوە نییە، کەچی کە تابلۆی (عاشقە فڕیوەکان)ی شاگاڵ دەبینێت، وەك مامۆستای هونەری شێوەکاری بێت، یەکسەر دەیناسێتەوە! ل٧٣ سمایل کە بەردەوام خەریکی خۆ پەروردەکردن و فێربوونە و ڕۆژنامەنووسێکی ناودار و سەرکەوتووی لێ دەردەچێت، لەناکاو

و بێ هیچ ڕێ بۆ خۆشکردنێك، دەبێتە کەسێکی چالاکی نێو مافیایەکی ترسناك! ئەگەر ڕۆماننووس لە بواری ئیشەکەیدا لێزان بێت، هیچ کارەکتەرێکی لەگەڵ بادانەوەی وا کوتوپڕدا ڕووبەڕوو نابێتەوە.

لای نووسەری مەکسیکی کارلۆس فۆینتس کە بە ڕۆمانی (ڕوونترین ناوچە) دنیای سەرسام کرد، زۆر جار کەسایەتیی ڕۆژنامەنووس هەیە و هەمیشە کارەکتەرێکی هەلپەرست و بەدئاکارە. ئەو جۆرە ڕۆژنامەنووسە لە ئەدەبی عەرەبیشدا نموونەی هەیە، وەك لە کن نەجیب مەحفووز لە ڕۆمانی (دز و سەگگەل)دا، یان لای فەتحی غانم لە ڕۆمانی (ئەو پیاوەی سێبەری خۆی بزر کرد)دا دەیانبینین. (سمایل) هەر هەمان ئەو کەسایەتییە خراپەیە لەم (ڕۆمان)ەی بەختیار عەلیدا دووبارە دەبێتەوە.

(ڕۆشنبیر کەسێکی سەربەخۆیە، خاوەنی هۆشیارییەکی خۆ نوێکەرەوەیە، هۆشیارییەك تەرخانە بۆ ڕاژەی پێشکەوتن. ڕۆشنبیر بانگەشە بۆ هیچ فیکر یان ئایینێکی دیاریکراو ناکات، لە سەنگەری هیچ حیزبێکدا نییە و پاساو بۆ ستەمی هیچ دەسەڵاتێك ناهێنێتەوە.)[3] ڕۆشنبیر کەسێکە ئەگەر وەکوو ئیبن ئەلموقەفەع، بە زیندوویی ئەندامەکانی لەشی یەك یەك دەرخواری ئاگریش بدەن، دەست لە گێڕانەوەی بەسەرهاتە ڕاستەقینەکان هەڵناگرێت و باوەڕێك پەسەند ناکات، ڕێز لە جیاوازیی نەگرێت. کارەکتەرە (ڕۆشنبیر)ەکەی ڕۆمانی (جەمشید خانی مامم...) ڕۆژنامەوانێکە سەر بە مافیا، ئەو خەڵکە لە دووڕیانێکدا ڕادەگرێت، یان ئەوەتا دەبێت سەرانەی بدەنێ، یان سکانداڵیان بۆ دەهۆنێتەوە.

دیالۆگ لە ڕۆماندا جوانی و جادووی خۆی هەیە، ڕۆماننووسی سەرکەوتوو زەوینەیەکی وەها دەڕەخسێنێت کە کارەکتەرەکانی هەر چی گومان، خولیا، ئەوین و شێتییەك لە ناخیاندا هەیە، دەری ببڕن. ئەوە دیالۆگە سنووری نێوان خەون و ئاگایی، ڕاستی و خەیاڵ، واقیع و ئەفسانە و ئێستا و ڕابردوو دەسڕێتەوە. لە ئاوێنەی دیالۆگدا، ناخی کارەکتەرەکان دەبینین و بە هۆی دیالۆگەوە دەزانین، ئەم کارەکتەر خاوەنی کەسایەتییەکی ئاڵۆزە و ئەویان کەسێکە ساکار. لە کاتە نائاساییەکاندا، وەك: سەرخۆشی، نەخۆشی، تووڕەیی و بەختەوەری، دیالۆگی هیچ کارەکتەرێك لە هی ئەوی دیکە ناچێت. لە (ڕۆمان)ی (جەمشید خانی مامم کەهەمیشە با لەگەڵ خۆیدا دەیبرد)ی (بەختیار عەلی)دا، دیالۆگ نەك هەر نەیتوانیوە، ڕۆڵی بایەخداری خۆی بگێڕێت، بەڵکوو نزیکەی بە تەواوی بزرە، ئەمەیش

زادەی دەرکنەکردنە بە ڕۆڵی ئەو تەکنیکە گرنگە. گێڕانەوە بە مۆنۆلۆژی ڕاستەوخۆیش کە تێیدا هەست بە هەبوونی نووسەر ناکرێت و شێوە گێڕانەوەیەکی کاریگەر و جێی بڕوایە، نووسەر سوودی لێ وەرنەگرتووە و لە توانایشیدا نەبووە لە ڕێی چیرۆکبێژی جیاوازەوە، هەمان ڕووداو بەسەر بکاتەوە و لە کۆمەڵێك گۆشەنیگای جیاوازەوە سەرنجی هەمان کێشە بدات، ئەمانەیش وایان کردووە، خوێنەر گومان لە ڕاستگۆیی نووسەر بکات.

جوبران خەلیل جوبران دەڵێت: (گۆزەکەی پڕ دەکات لە ئاونگ و بە پەیژەی تریفەدا بەرەو ئەستێرە هەڵدەکشێت.) جەمشید خان بە گوریس هەڵدەکشێت و لە بەرزاییەوە، جارێك ئەویندارێکی شەیدایە، گۆرانیی دڵداری دەچڕێت و کەڕەتێك مافیا ئاسا، پلانی ترسناك بۆ ئەم و ئەو دادەڕێژێت. (چ قەیدی با دنیا ئەنگوستەچاو بێت، گرنگ ئەوەیە ناو دڵمان ڕۆشن بێت.) جەمشید خان لە نێوان ئینسانێکی ڕۆحپاکژ و دڵپیسدا دێت و دەچێت، دواجار نیشتمان جێ دەهێڵێت و بەرەو هەندەران دەفڕێت، ئەمەیش دروست وەك ئەوە وایە، کەسێك کلیلی دەرگەی بەختیاریی لە زێدی خۆی لێ بزر بووبێت، بچێت لە تاراوگە بۆی بگەڕێت کە لە مەحاڵیش ئەستەمترە لەوێ بیدۆزیتەوە.

کافکا دەڵێت: (کە زیان بە زمان بگات، زیان بە هەست و بە عەقڵیش دەگات.) بۆیە ئەگەر زمانت ساغ نەبێت، ئەوە نیشانەیە بۆ ئەوەی نە توانای ئەوەت هەیە، هەستی خۆت بە دروستی دەرببڕیت و نە پێت دەکرێت ئاوەزت وەك پێویست بەگەڕ بخەیت. بەختیار عەلی دەنووسێت: (جەمشید بە ناو کێڵگە و مەزرا و چۆمدا پیاسەی دەکرد. ل١٥) چۆم بە مانای چەم دێت و شوێنی پیاسە نییە. (جەمشید ناردی لە زۆر جێگای دوورەوە دیکۆر و توحەفیاتی بۆ هات. ل٧٣) کورد میللەتێکی چەند گوناهە! ڕۆماننووسەکەی، مانای دیکۆر نازانێت، بۆیە ناتوانێت بیخاتە ڕستەوە. چەند جارێك، نەك تەنیا تاقە جارێك، تا پێمان وابێت هەڵەی چاپە، لەبری قارچك، کە کارگ و کوارگیشی پێ دەڵێن، دەنووسێت: قاچك! ل٥٥ و ل١١٦ و ل١١٨ بەختیار عەلی دەنووسێت: (شیاکەی وشکی مانگاکانی لادێ. ل١٣٢) شیاکە: ڕیخە بە شلی، کە وشك دەبێتەوە، پێی دەڵێن: تەپاڵە! ئەوەیشیان شیاکە هی مانگای لادێ بێت یان شار، هیچ لە کێشەکە ناگۆڕێت. قەت بووە کەسێك زمانزانینی لەو ئاستەدا بێت و پرکێشی ئەوە بکات، ڕۆمان بنووسێت؟

بەختیار عەلی دەنووسێت: (جەمیشید خان هەر بە دەزوویەك دەچوو، هەوا بیهێنیت و بیبات، بە تەنێك دەچوو، نەسیم بیجوولێنێت. ل٧) ئەوە وێڕای درێژدادڕی، خوێنەر بە

نەفام زانینیشە، ئاخر چ جیاوازییەك هەیە لە نێوان دەزوویەکدا هەوا بیهێنێت و بیبات، لەگەڵ تەنێکدا نەسیم بیجووڵێنێت؟ ئەدی دەزوو، تەنێك نییە؟ ئەدی نەسیم، هەوا نییە؟ یان: (هەستم کرد ئەوەی کە تێپەڕیوە بۆ ئەبەد تێپەڕیوە و ئەوەشی کە ڕابردووە، بۆ ئەبەد ڕابردووە. ل٢٣) مەگەر خوێنەری خەواڵوو، ئەگەر نا خوێنەرێکی وریا نییە، ئەو سووکایەتی پێ کردنە، لە هیچ نووسەرێك قەبووڵ بکات. هەر باشە ئەمەیشی ئیزافە نەکردووە: (ئەوەیشی کە بەسەرچووە، بۆ ئەبەد بەسەر چووە!) یان دەنووسێت: (شەڕ لە چەند بەرەیەکی جیاوازەوە، ئاگری گرت و هەڵگیرسا. ل٢٤) ئاخۆ ئەو ڕستەیە هیچ پێویستییەکی بە (ئاگری گرت) هەیە؟ یان: (پیاوێکی خڕیلانەی کورتە بوو. ل٢٩) خڕ خۆی کورتە، خڕیلانە، چونکە بچووککراوەی خڕە، لە خڕیش کورتترە، ئیدی ئەو ڕستەیە چ پێویستی بە (کورتە،) هەیە؟ (پیاوێکی وەسواس و دووگومانە. ل٧) دوودڵ هەیە، دوودڵم، بە واتای گومانم هەیە و دڵنیا نیم، دێت، بەدگومان هەیە، خانەگومان هەیە، بەڵام دووگومان مانای نییە و هەڵەیە.

ئەوپەڕی سەرپرایز و ڕەنگە سکانداڵیش، ئەوەبێت، بەختیار عەلی دەڵێت: (لەناو کەلاوە و خەراباتەکانی گوندە ڕووخاوەکاندا، لێفە و پێخەفمان کۆ کردەوە. ل٥١) لەوەیان گەڕێ کە لێفەیش جۆرێکە لە پێخەف، کارەسات ئەوەیە، لە بەختیار عەلی وایە، (خەرابات) بە مانای وێرانە و کەلاوە دێت!

شوکر هۆشیارە مەحوی، تێدەگا دنیا خەراباتە
کە بەدمەستی بکا ئەهلی، خراپەی بۆچی لێ دەگرم

خەرابات بە مانای مەیخانە دێت، مەحوی مەبەستی ئەوەیە، چونکە دنیا مەیخانەیە، ئەوە ئاساییە خەڵکانی زێدە سەرخۆشی ئەو مەیخانەیە، خراپەیان لێ بوەشێتەوە. پێ دەچێت نووسەر، پێی وابوو بێت، خەرابات، کۆی (خەرابە)یە! ئاخر بە عەرەبی میللیی عێراقی بە کاولە دەڵێن: خەرابە! نووسەرێك ڕێز لە ئاوەزی خوێنەر بگرێت و بکەوێتە گۆمی هەڵەی وا کوشندەوە، ئەگەری ئەوە هەیە، دەستبەجێ دەست لە نووسین هەڵبگرێت.

ئەوی بەم بەرهەمە کرچوکاڵە، دەست بە خوێندنەوەی نووسینی بەختیار عەلی بکات، هێندە نائومێد دەبێت، ئەستەمە بە دوای کتێبێکی دیکەیدا بگەڕێت. (بەهرە) نەمامێکە وەك چۆن دەشێت گەشە بکات و ببێتە درەختێکی بەردار، هەر وایش ئەگەری ئەوە هەیە، وشك هەڵبگەڕێت، ئەوە بۆیە پێویستە بەردەوام بە تەنگییەوە بێین و پەروەردەی بکەین.

کتێبی (جەمشید خانی مامم...) نیشانەیە بۆ ئەوەی درەختی بەهرەی بەختیار عەلی، ڕوو لە وشکهەڵگەڕانە. ئەوە لوتکەی نەفامییە، خەڵك لە دژی ئەوانە هان بدەین کە وەك ئێمە بیر ناکەنەوە. نێتشە هەرچەندە خەڵکی بۆ ئیلحاد هان دەدا، کەچی قەشە جیوڤانی دەیگوت: پێویستە ڕێزی لێ بگرین و هەرگیز نەیخەینە دەرەوەی دنیای بەرینی مەسیحیبوونەوە، ئاخر نێتشە ئاوەزمان زاخاو دەداتەوە و فێرمان دەکات جوانتر بیر بکەینەوە.

(١) مارك شاگاڵ (١٨٨٧ _ ١٩٨٥) کە لە بێلەڕووسیا لە دایك بووە و لە فەرەنسا کۆچی دوایی کردووە، قسەی زۆر جوانی هەیە، لەوانە: (هونەری مەزن لەوێوە دەستپێ دەکات کە سروشت کۆتایی دێت.) یان: (دەشێت ئینسانێکی چاك بیت، وەلێ هونەرمەندێکی خراپ بیت، بەڵام مەحاڵە، هونەرمەندێکی چاك بیت و ئینسانێکی خراپ.) یان: (لە ژیاندا بێجگە لە خۆشەویستی، هیچ شتێکی دیکە جێی بایەخی من نییە و تەنیا هەڵسوکەوت لەگەڵ ئەو کەس و شتانەدا دەکەم کە خۆشم دەوێن.)

(٢) (هەیئە) ڕۆمانێکی (سەلام عەبدوڵڵا)یە، تێیدا بەسەرهاتی ڕاستەقینەی هەڵاتنی خۆی، لە زیندانی هەیئە خاصەی کەرکووکەوە بۆ سلێمانی، دەگێڕێتەوە.

(٣) سەلاح بوسریف.

(٤) بەختیار عەلی، جەمشید خانی مامم کە هەمیشە با لەگەڵ خۆیدا دەیبرد، لە بڵاوکراوەکانی ئەندێشە، چاپخانەی کارۆ ٢٠١٠ سلێمانی.

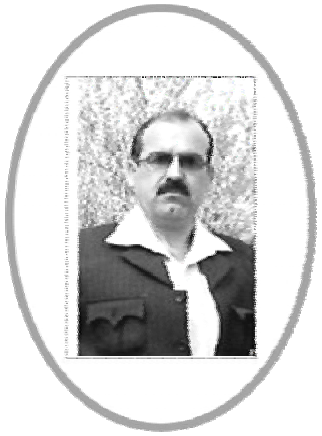

د. ئازاد عبدالواحد کریم

تیۆریزم و میتافۆریی شیعر

تیۆریزمەکردنی شیعر بریتییە لەو بنەمایانەی کە بناغەداڕێژی بۆ ئـەکتیڤ کردنـی ڕەخنـەی پراکتیکی دەکەن، گرۆنباوم لە ساڵی ١٩٤١ دا، باسـێکی بـە پێـزی سـەبارەت بـە (ڕەخنـەی ئەدەبیی سەدەی چوارەم) نووسی، تێیدا داوای ئـەوەی دەکـرد، کـە((زۆر بـە ڕوونـی ئـەو پێوەرانە بخرێنەڕوو، کە بنەماکانی ڕەخنەی پراکتیکیی لەسەر بنیات دەنرێت، بە مانایـەکی تر، ئەو بنەمایانە دەستنیشان بکرێن کـە چـێژی شـیعر لـە چوارچـێوەی ڕەخنـەدا فەراهـەم دەکەن))[1].

پاش ماوەیەکی کەم لە توێژینەوەکـەی گرۆنبـاوم، چـەندین بابـەتی ڕەخنـەیی پراکتیکـی بڵاوکرایەوە، هەتا ساڵی ١٩٦٩ (هاینەر شەس) سەبارەت بە هونەری شیعر لەلای گریکـەکان باسێکی گرنگی بڵاوکردەوە، ئیدی لە پاش ئەو لێکۆڵینەوەیە، ((چەمکەکانی تیۆری ئـەدەب

و نـاوەڕۆکی شـیعرو میتـافۆر گۆڕانکارییـەکی بنـەڕەتییان بەسـەردا هـات. هەنـدێك لـە ڕەخنەگران وای بۆ دەچن کە تیۆری ئەدەب بریتییە لـە هونـەری شیعرو ڕەوانبێـژی، بـەڵام ئەو بۆچوونە دروست نییەو شێواندنی ڕاستیی تیۆریزمەکردنی ئەدەبە))[2]، هەروەها هاینەر شـەش جـەخت لەسـەر ئـەوە دەکاتـەوە، کـە زۆربـەی ئـەو لێکۆڵینـەوەو وتـارو کتێبـە ئەدەبییانەی، کە هـەتا ئێـستا بڵاوبوونەتـەوە، جگـە لـە هونـەری شـیعرو ڕەوانبێـژی باسـی جۆراوجۆری ئەدەبییان تێدایە، کەواتە دەبێت بە تـەنها تیۆرداڕێـژیی ئـەدەب نەخەینـە نێـو چوارچێوەی بابەتە ڕەوانبێژییەکانەوە.

هاینـەر شـەس لەمیانـەی چـەند بیروبۆچـوونێکی هاوچـەرخەوە، چـەردەیەکی زیـاتری خـستەسەر بنـەماکانی ڕەخنـەی پراکتیکـی، بـەڵام هێـشتا چـەمکە جیاوازەکـانی ڕەخنـەی پراکتیکی بەرجەستە نەبووە، ئەو چەمکانەی کە لە چوارچێوەی تیـۆری ئەدەبـدا سـنورێکی زانستیی بۆ دەکێشرێت.

ئـەو سەرچـاوانەی کـە بـاس لـە تیـۆری شـیعرو ڕەخنـەی پراکتیکـی دەکـەن، زیـاتر لـە چوارچێوەی دەقە زمانەوانییەکاندا فەراهەم دەبن، ئەوەش بە یەکەمین قۆناغی دەرکـەوتنی زانستی تیۆرو شیعرناسی دادەنرێت.

ڕۆژگارێکی زووتر گوتراوە، کە شیعر ئاخاوتنێکی کێش و سـەروادارە، بـەڵام ئـەو پێناسـەیە ڕووبەڕووی ڕەتکردنەوەی هەندێك لە ڕەخنەگرانی ئـەدەب بووەتـەوە، بـەوەی کـە شـیعر ((داڕشتنەوەی ڕەوتی وێنەکێشانە))[3]، هەر لەو ڕوانگەیەوە شیعر لەسەر بنـەمای ئەندێـشەو وێنەکێشان پێکهاتەکانی دادەڕێژرێت و ویژدانی مرۆڤ دێنێتە گۆ.

ئەدگارێکی گرنگ لە شیعردا، لە چوارچێوەی سیستەماتیکیی فۆرم و ناوەڕۆکەکەیـەتی، کـە دەبێـت شـیعر چـاپکراو، یـان نوسـراو بێـت، وێـڕای ئـەوەی کـە دەبێـت یەکـەمین هـەنگاوی کارتێکردنی لە خوێندەڤان، بەدەر بێت لە زۆر لەخۆکردن و پـەیڤ داتاشـین، بـەڵکو دەبێـت گوزارشـتێکی ڕاسـتەقینە بێـت لـە سـایکۆلۆژیای خودانەکـەی، ڕەنگـە ئـەو گوزارشـتە، ئەزمونێکی ڕاستەقینەی خودی هۆزانڤانەکە بێت، یان هی هاوڕێیـەکی، یـان ئـازیزێکی، یـان ئەزمونی کۆمەڵگایەك بێت.

لە پرۆسەی شیعرنوسیدا، دەبێت ئەقڵ و هۆش سەروکاریی بکات و کەوشەنی داهێنانێکی

ڕاستەقینە فەراهەم بکات، بەوەی کە سروشتی شیعر خۆی لە خۆیدا زمانی داهێنان و تەکنیکی ئاخاوتن و ختووکەی ئەقڵییەتی خوێنەرە، وێڕای ئەوەی کە وروژێنەری هەست و کوشتنی بەستەڵەکی دۆگمای ئەقڵییەتی چەقبەستووی دوور لە عاتیفەیە.

شیعر پرۆسەیەکی چالاکیی کۆمەڵایەتی و داهێنانی بەرهەمێکە، کە لە زەینی مرۆڤدا ڕەوشی بەردەوامە،هەر یەکەو بە پێی تێڕوانینی خۆی مامەڵەی لە گەڵدادەکات. شاعیر بۆچوونی تایبەت بەخۆی هەیە، کە لە بازنەی ئەرکەکانی شیعر وەکو (پرۆسەیەکی داهێنانی زمانی) لە ئەرکە مرۆڤایەتیەکەی دەرناچێت. خوێنەریش بە میزاجی جیاوازو جۆربەجۆرەوە دەڕوانێتە شیعر. وەکو ئەوەی کەشیعردەبێت پەیامێك بێ بەڕۆڵی کەلتوورکردنی هزری مرۆڤ ڕا بێت.

واتا پێناسەی شیعر نەك هەر میزاجی نییە، بەڵکو ڕەخنە هیچ کاتێك جوغزێکی تەواوی بۆ پێناسەی شیعر سنوورکێش نەکردوە. لەو هاو کێشەیەشدا، شیعر ئەکەوێتە دوانەی فەلسەفەی.. بەئاگایی شاعیرو تێکشکانی زمان، کە بە کەسی دووەمی خوێنەری ئەگەیەنێ. تای دووەمی هاوکێشەکەش ئەو پرۆشەیەیە، کە خوێنەر لە خانەی پۆلێنکردنی شیعری پەیامداری و..شیعری بێ ناسنامە، پلەیەك بە شاعیرێتی کەسێك دەبەخشێت. مەرجیش نییە میزاجی کەسێك پێناسەکەی بەرجەستە بکات. گرنگ ئەوەیە تا چ ڕادەیەك شیعر ئەرکەکەی خۆی بەجێ دەگەیەنێ.

دەبێت سنوورێك هەبێت لە نێوان میزاج و پێوەری زانستی بۆ پێناسەکردنی شیعر.لە کۆنەوە تا نهۆ پێناسەیەکی پڕبەپڕی ماناو زاروەیی بۆ شیعر نییە. تەنها ئەوە نەبێت کە ((شیعردەبێت دووتای هاوکێشەیەك فەراهەم بکات.. ئەوانەش چێژوەرگرتن و.. سوودمەندبوونی خوێنەرە))[٤]، بەڵام لەوەشدا ڕەخنەگران ناکۆکن، بەوەی کە هەندێك شیعر هەن لە ئانوساتێکدا دەنووسرێنەوە،کە لە گەڵ ڕەوشی میزاجی هەندێك کەس ناگونجێت. بەڵام هەر چێژو سوودەکەی لە بازنەیەکی تردا دەمێنێتەوە..

پەراوێز و سەرچاوە:

(١) فؤاد سزكين ، تاريخ التراث العربي , المجلد الثاني ، نقله الى العربية الدكتورمحمود

گزنگ ٨٧ — سەکۆی گزنگ — کانوونی دووەم ٢٠١١

فهمي حجازي ، مطبعة جامعة الإمام ، ١٩٨٣، ص٣٢.

(٢) د. محمد غنيمي هلال ، المدخل إلى النقد الأدبي , ط ٢ ، مكتبة الأنجلو ، القاهرة ، ١٩٦٢،ص ٥٦ .

(٣) عمر الدسوقى ، الأدب الحديث ،ج ٢ ، ط٦, دار الفكر للطباعة والنشر ، القاهرة ،١٩٥٠،ص٨٩.

(٤) عز الدين إسماعيل ، الأدب وفنونه ، ط ٨ ، دار الفكر العربى ، القاهرة ، ١٩٥٥، ص٤٥.

د. محمد شوانی

ئەدەبیات و مێژووی کلاسیک لای
تۆماس هۆبز

تۆماس هۆبز بە یەکێك لە فەیلەسوفە گەورە و بە ناوبانگەکانی سەدەی حەڤدە دادەنرێت لە بەریتانیا، کەم بواری مەعریفی هەیە جێ دەستی هۆبزی پێوە دیار نەبێ هەر لە یاساوە بیگرە تا فەلسەفەی ئاکارو رەفتاری مرۆیی و رامیاری و پێشکەوتنە زانستیەکانی سەردەمی خۆی، بوارێکی گرنگی جێی بایەخی هۆبز و لێرامانی بریتیە لە ئەدەبیات و مێژووی کلاسیك بە گشتی کە ماوەیەکی زۆر نوسەرو توێژەرانی دووای خۆی سەرقاڵ کردووە و توێژینەوەیان لەسەر ئەوە کردووە بۆچی تۆماس هۆبز بەلای ئەم بابەتەدا شکاوەتەوە و بایەخێکی زۆری بەم بوارە داوە؟؟ دەبێ سەرچاوەکانی ئەم گرنگیدانەی لە کوێوە هاتبن؟؟هەموو ئەو نوسەرو توێژەرانەی لەسەر هۆبزیان نوسیوە هەوڵی وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارانەیان داوە. دیارە لە رووی کۆمەڵناسیەوە هزرو ئاراستەکانی بیرکردنەوەو خەیاڵ و ئەندێشەکانی مرۆڤ پەیوەستن بەو رەوشە کۆمەڵایەتیەی مرۆڤەکەی تێدا دەژیت بۆیە ئەگەر بمانەوێت لە راو بیرو بۆچوون و شێوازی بیرکردنەوەو نەخشەی زەینی هەر مرۆڤێك تێ بگەین دەبێ لەو رەوشە کۆمەڵایەتیەوە دەست پێ بکەین کە ئەو مرۆڤەی تێدا ژیاوە، بە تایبەتی بۆ زاناو فەیلەسوف و بیرمەندانی مرۆڤایەتی کە ئاراستەکانی مێژووی کۆمەڵگایان گۆڕیوە، کە یەکێك لەوانە تۆماس هۆبزە.

هۆبز لە پێنجی نیسانی ١٥٨٨لە گوندی (ویست پۆرت) لە دایك بووە، ئەم گوندەش نزیکە

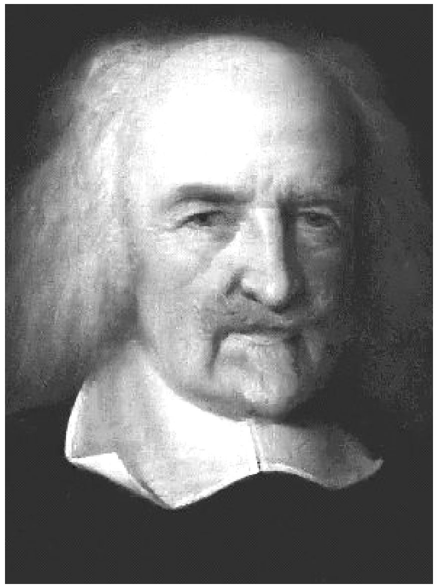

تۆماس هۆبز

لە مالمیسبۆری ودەکەوێتە هەرێمی ولچایەر، لە قۆناغێکدا لە دایك بوو بە کۆتایی سەدەکانی ناوەراست یان سەدە تاریکەکان وقۆناغی دەرەبەگایەتی لە ئەوروپا ناسراوە، فەلسەفە لەم قۆناغەدا پاشەکشەی کردبوو، دوواتر لەسەردەستی فەیلەسوفانی وەکو دیکارت[1] و هۆبز گوڕو تینی پێ درایەوە، ئەم سەردەمە لە ئەوروپا سەرەتای قۆناغی سەرکەوتنە سەربازیەکان و کرانەوەو پەلهاویشتن بوو بۆ دەرەوەی کێشوەرەکە کە نزیکەی سەدەیەك بوو بە هۆی بازرگانی پەیوەندی ئاشتیانەوە دەستی پێکردبوو، بەڵام لە ١٥٧١ شکستی عوسمانیەکان لە دەریای سپی ناوەڕاست لە بەرامبەر پرتوگالیەکان و دوواتریش لە ئوقیانوسی هیندی و لە دەستدانی یەمەن و لە ساڵی ١٥٨٠ یەکگرتنی ئیسپانیا و پرتوگال و دروستکردنی ئیمبراتۆرییەتێکی جیهانی[2] جێی مەترسی بوو بۆ بەریتانیا زێدی هۆبز،بۆیە لە دایك بوونی هۆبز وەکو هەر منداڵێکی ئاسایی نەبوو، وا رێکەوتبوو سەردەمی پێش لە دایك بوونی پروپاگەندەی ئەوە بەریتانیای پڕ کردبو کە پاپۆڕە دەریاوانیەکانی ئیسپان (ئەرمادا)،بە نیازی پەلاماردانی بەریتانیا پێشرەویان کردووە، سنووری وڵاتەکەیان بەزاندووە ورێزی کەنارە دەریاییەکانی بەریتانیایان نەگرتووە، ئەمەش دایکی تۆماس هۆبزی توشی ترس و داچڵەکین کرد، بۆیە پێش کاتی ئاسایی دیاری کراوی خۆی منداڵی دووەمی (تۆماس)ی بە حەوت مانگی بوو.

لە رووی ئاینیشەوە ئەگەرچی باوکی تۆماس پیاوێکی ئاینی و قەشە بوو لە (ویست بورت) و(چارلتۆن)، بە حوکمی پیشەو پێگە ئاینیەکەی دەبوو وا نەبێ بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا خاوەن سروشت ورەفتارێکی خراپ بوو، رۆژێك لە بەر دەرگای کەنیسە، لەگەڵ قەشەی گوندێکی دراوسێیدا بەشەڕ هات و کەوتە لێدانی، بۆیە ناچار بوو (مالیسبۆری) جێهشێت و بەرەو لەندەن هەڵات، دوواتر لە رەوشێکی نادیاردا کۆچی دوایی کرد. هەرسێ منداڵەکەی لە ژێر چاودێری براکەیدا (فرانسیس هۆبز) بە جێ هێشت، ئەگەر بۆ هەر کەسێك باوك مردن کارەساتێکی گەورە بێت و وەکو هێمنی شاعیر دەڵێت مرۆڤ لە هەر تەمەنێکدا باوکی بمرێت

دیکارت

هەست بە هەتیوی دەکات، بەڵام مردنی ئەم باوکە نیشانەی بەختەوەری و کرانەوەی رۆژی هاتی تۆماس هۆبز بوو. ئیتر ئەرکی چاودێری وپەروەردەکردنی کەوتە سەر شانی کەسێکی وەکو مامی چونکە بە پێچەوانەی باوکیەوە پیاوێکی دەوڵەمەندی وەچاغ کوێری خاوەن ناوبانگی باش بوو ئەقڵمەندو ئەندامی ئەنجومەنی یاسادانانی مالیسبۆری بوو، وەك دەڵێن نانی کەوتە رۆنەوەو لە نێو خێزان و ژینگەیەکی نا ئارام و پڕ لە توندو تیژی و مەترسیەوە کەوتە باوەشی خێزانێکی پڕ لە نازونیعەت و زانست پەروەرو جیاواز لە شێوازی پەروەردەکردنی دایك وباوکی. هەرچەندە لەبارەی دایکیەوە هیچ شتێك نەزانراوە تەنیا ئەوەندە نەبێ کچی خێزانێکی جوتیاربووە و کاری کشتوکاڵیان کردووە، ئەمیش پێ ناچێت باگراوندێکی رۆشنبیری و شارەزایی لە پەروەردەکردن و ئاراستە کردنی منالدا هەبوبێت .ئەمە قۆناغی رێنیسانسی ئاینی بوو. ئەم سەردەمە زۆر نەبوو مەزهەبی پرۆتستانتی لە سەر دەستی مارتن لۆسەر (١٥٤٦مردووە)هاتبووە ئاراوە، بانگەشەی ئازادی دەکرد لە کاروبارە دینی و دنیاییەکانیشدا[٣]

تۆماس هۆبز سەردەمی منالی لە مالیسبۆریدا بە ئارامی تێپەڕاند، کاتێك گەیشتووەتە تەمەنی چوارساڵی لە قوتابخانەی کەنیسەی ویست بۆرت نێردراوەتە بەر خوێندن لە تەمەنی شەش ساڵیدا دەستی بە خوێندنی گریکی ولاتینی کردووە. دووای ساڵێك یان دوو ساڵ پەیوەندی بە قوتابخانەیەکی بچوکەوە کردووە کە پیاوێکی یۆنانی بە ناوی (رۆبەرت لاتیمێر) سەرپەرشتی کردووە. ئەم قوتابخانەیە هەلێکی باش بوو بۆ تۆماس هۆبز کە تیایدا لە بارەی کلاسیکەوە زانیاریەکی زۆری وەرگرتوە، لەم قۆناغەوە چاوی بۆ یەکەم سەرچاوەو کانگا هزریەکانی، بۆ زانیاری و رۆشنبیریەکەی کراوەتەوەو سەرکەوتنێکی دیارو بەرچاوی پیشانداوە، بۆیە مامۆستاکەی گرنگی زیاتری پێداوەو وردتر خستوویەتیە ژێر چاودێریەوە، بەمەش بناغەکانی هەردوو زمانی لاتینی و گریکی لە زەینیدا چەسپیون، بە

شێوەیەك توانیویەتی لە تەمەنی چواردە ساڵیدا شانۆگەری (میدیا) لە نوسینی یۆرپیدس وەرگێڕێتە سەر هۆنراوەی لاتینی، ئەمەش سەرەتایەکی گرنگە بۆ دروست بوونی هزری گرنگیدان بە مێژوو و بابەتە کلاسیکیەکان بۆ راڤەکردنی رەوشی ئەو قۆناغەی بەریتانیا ..

لە ساڵی ١٦٠٣دا بۆ تەواو کردنی خوێندن، مامی ناردی بۆ (مۆدلن هۆل)لە زانکۆی ئۆکسفۆرد لەوێشدا کە چەندین ئاراستەو مەیلی دژ بەیەك کۆ بوبونەوە، بۆ ماوەی پێنج ساڵ مایەوە، لەلایەك نەریتە بیوریتانیەکان رەگ وریشەیان لەم زانکۆیەدا داکوتابوو، لە لایەکی تریشەوە تا رادەیەکی زۆر،زرمەزلێ وخواردنەوەو قوماری تێدا بڵاو بوبووەوە .بەڵام لە بارەی ئاستی خوێندن وزانستیەوە تا ئەو کاتەش ئاراستەی هزری ئەریستۆیی زاڵ بووبەسەر ئەم زانکۆیەدا، زۆربەی مامۆستاکانی سەربە ئاراستەی تێڕوانینی ئەریستۆیی بوون ئاستەکانی خوێندن تا ئەو پەڕی تێکچوون وداڕوخان دابەزیبوون سەرەڕای ئەوەی هۆبز هەوڵی ئەدا بۆ رازی کردنی مامۆستاکانی بەڵام گرنگیەکی کەمی بە فەلسەفەی قوتابخانەیی دەدا لە کاتەدا لە زانکۆ دەخوێندرا، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا وا دیارە، فێری لۆژیك و سروشتیەکانی ئەرستۆ بووە بۆیە دوواتر لە دۆخی شەڕی ناوخۆی بەریتانیادا هۆبز پێی وایە سروشت ئاماژەیە بە سروشتی سۆزداری مرۆڤ، خەڵکی تەنیا لە چوارچێوەی سیستەمی سیاسیدا مافیان هەیە و ئەرکیان لەسەر(٤)ئەم بۆچوونەش رێك وتەبا بووە لەگەڵ دەسەڵاتی شاهانەی ئەو قۆناغەدا

کاتێك هۆبز لە پێنجی فیبرایەری ١٦٠٨بڕوانامەی بەکالۆریۆسی بە دەستهێنا، راگری کۆلێژەکەی بۆ مامۆستای تایبەتی گەورەترین کوڕی خێزانی کافندش هەڵی بژارد، ئەمەش وەرچەرخانێکی گرنگی رێرەوی ژیانی هۆبز بوو، تێکەڵاوبوون بە ژیانی خانەدان و ئەرستوکراتی شێوازی بیرکردنەوەو جیهانبینی هۆبزی گۆڕی، سەرەتایەکی نوێ بوو بۆ ژیانی هزری ئەم، لێرەشەوە پەیوەندی بەم خێزانەوە بەست و پەیوەندیەکانیشی جگە لە هەندێك پچڕانی ناو بەناو تا دووا ساتەکانی ژیانی بەردەوام بوو. کارکردنی لەگەڵ ئەم خێزانەدا کاریگەری زۆری هەبوو لەسەر گەشەکردنی هزری هۆبز، لە رێگەی ئەم خێزانەوە هەلی ئەوەی بۆ رەخسا لەگەڵ بژاردەو پێشەنگی ناودارانی ئەو رۆژگارەو رۆشنبیرە بەرزەکانی ئەو قۆناغە چ لە بواری رامیاری یان ئەدەبیات یان زانستدا ئاشنایەتی پەیدا بکات، بنەماڵەی کافندشی سۆزو میهرەبانیەکی زۆریان بەرامبەر هۆبز دەنواند وسروشتێکی هاورێیەتیان دابووە پەیوەندیەکانیان لەگەڵیدا، نەك هەر لە بواری ئەوەی پەیوەندی بە پەروەردەو فێرکدنی منالەکانیانەوە هەیە بەڵکو لە وتووێژە خێزانیەکانیانیشدا بەشداریان

پێ دەكرد، ئەمەش بوارێكی باشی بۆ هۆبز رەخساندبوو تا ئاگاداری بەشێكی زۆری كێشە گەرماوگەرمەكانی رۆژ وپرسە هەنووكەییەكان بێت، لە رێگەی گفتوگۆی لەگەڵ ئەم كەسایەتیانەوە بواری ئەوەی بۆ رەخسا بوو ئاگاداری پرسە وێژەیی و هزریەكانیش بێت، ، بۆ نمونە بە وتووێژی لەگەڵ لۆرد هێربێرت ئۆف چێربۆری، لە فەلسەفەو كێشە فەلسەفیەكان، لەگەڵ لۆكیۆس كاری و لۆرد فۆلكلاند لە رێبازی ئەرمینیزم و ئەوەی پەیوەندی بەم رێبازەوە هەبوو، لەگەڵ بێن جۆنسۆن لە بارەی پرسەكانی هۆنراوەو وئەدەبیاتەوە لە دەمەقاڵێ و گفتوگۆو راوێژدا بوو بۆیە ئاگاداری ناوەندە مەعریفی و رۆشنبیری و فەلسەفیەكان بوو .

لە هەموو ئەمانە گرنگتر لەم بوارەدا ئەو كەشە ئەقڵیە گونجاوە بوو كە لە (ویلبیك ئابی) شوێنی نیشتە جێبوونی بنەماڵەی كافندشدا هەبوو .هەر یەك لە ولیام كافندش، ئێرلی نیوكاسل، و براكەی (چارلس كافندش)ی ماتماتیكزانی بە توانا، گروپێكی بژاردەی فەیلەسوفە سروشتیەكان وتوێژەرانی زانستی بەدەورەوە بوو وكاریان بۆ دارشتنی سەرەتاكانی پێگەی زانستی نوێ دەكرد .

لە لایەكی ترەوە هەبوونی كتێبخانەیەكی گەورە لە بەردەستی هۆبزدا بواری خوێندنەوەی سەدان چیرۆك وشانۆگەری بۆ رەخساندبوو، زانیاریەكانی لە بارەی هۆنراوەو مێژوونوسانی كلاسیكەوە دەوڵەمەند تر دەكرد، لە ساڵی ١٦١٠دا هەلی سەردانیكردنی ئەورووپای بۆ رەخسا، ئەوە بوو لەگەڵ قوتابیەكەی خۆیدا پێكەوە سەردانی فەرەنساو ئیتالیاو ئەڵمانیایان كرد، لە میانەی ئەم سەردانەیاندا توێژینەوەیان لە سەر زمانە بیانیەكان كرد بە تایبەتی لەسەر زمانی فەرەنسی و ئیتالی .

دەتوانین پەرەسەندنی هزری هۆبز ببەستینەوە بەو سەردانانەی كە بۆ كێشوەری ئەورووپا كردبووی پێش ناچار بوونی بە هەڵبژاردنی پاریس وەك پەناگەی تاراوگە بۆ خۆی،هۆبز نزیكەی حەڤدە ساڵی لە ئەورووپا بەسەر بردبوو، ئەم سەردانانە تا ئاستێكی زۆر بەشداریان لە فراوانكردنی تێگەیشتنەكانی و پەرەپێدانی ئاسۆی هزری و دوواتریش لە خەملاندنی ئاراستە فەلسەفیەكانیدا كرد، ئەمەش لە رێگەی ئەو ئەزمون وشارەزایی و هەلی فێربوون وزانینانەوە كە بە دەستی هێنا بوو .

كرانەوەی هۆبز بە رووی سیما هزریەكانی كێشوەری ئەورووپادا یەكێك بوو لە گرنگترین دەستكەوتەكانی سەردانی یەكەمی، هەروەها هەلی ئەوەی بۆ رەخساند كە بزانێت هزری ئەرستۆیی یان ئەو هزرەی لە سایەیدا گەورە بووبوو، بە كوێ گەیشتووە، چونكە تا ئەو

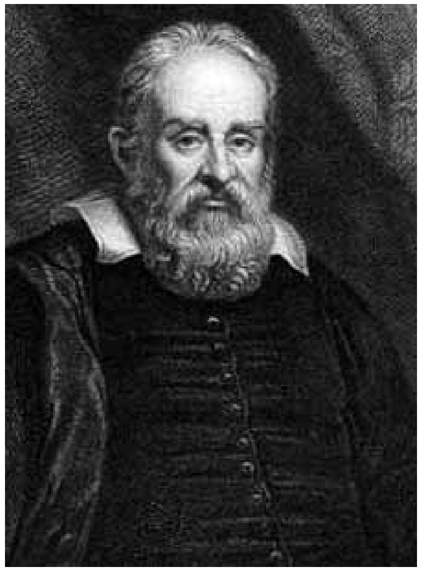

گالیلۆ

كاتەش لە ئینگلتەرە بایەخێكی گەورەو گرنگی زۆری پێ دەدرا كەچی لەوێ لە دابەزین وكپ بوونەوە بوو، یەكێك لە سیماو خەسڵەتە دیارو بەرجەستەكانی قۆناغی دوای گەڕانەوەی هۆبز لە سەردانی یەكەمی بریتیە لە خۆتەرخانكردنی بۆ توێژینەوە لە بابەتە كلاسیكیەكان، بە تایبەتی ئەدەبیات ومێژووی كلاسیك، ئەوەی لە بارەی ئەم پرسەوە لەسەرچاوەكاندا هاتوون لێڵ وجێی رامان وسەرسوڕمانن، زۆربەی سەرچاوەكان دەیانەوێت بڵێن روو كردنە بابەتەكانی كلاسیك لە لایەن هۆبزەوە بە هۆی كاریگەری یەكەم سەردانەكەیەوە بووە بۆ كێشوەری ئەورووپا، لە راستیدا توێژینەوەی هۆبز لە كەلەپوری كلاسیكی جێگەی سەرسوڕمان نەبووە، بەڵكو بە پێچەوانەوە جێی گرنگی لە مێژینەی هۆبز بووە(٥)، چونكە یەكێك بووە لە پێویستیەكانی ئەو قۆناغەی بەریتانیا و دەسەڵاتی سیاسی بۆیە نەك هەر دەستبەرداری نەبوو تا دووای دەست بەكاربوونیشی لە خزمەتكردنی بنەماڵەی كافندشدا، بەڵكو لەئەنجامی بینینی كتێبخانە دەوڵەمەندو گەورەكەی ئەم بنەماڵەیە كە لەسەر هەموو بوارەكانی رۆشنبیری كلاسیكی تێدا بوو گرنگی پێدانی بەكلاسیك زیاتر بوو، دووای گەڕانەوەی لە سەردانەكەی وله درێژەی گرنگی پێدانەكانی پێشتریدا نەك وەك رەنگدانەوەیەكی كاریگەریەكانی سەردانەكەی بۆ ئەورووپا كە هەندێك لەسەرچاوەكان وای بۆ دەچن، لە خوێندنەوەی نوسینی مێژوونوسانی كلاسیك بەردەوام بووە، ئەگەری ئەوە هەیە كە لەم قۆناغەدا گرنگیەكی زیاتری بە ئەدەبیات و مێژووی كلاسیك دابێت، چونكە بۆ بەهێزبوون و ململانێكانی بەریتانیا زۆر پێویست بووە سوود لە مێژوو وەربگرن.

لە ساڵی ١٦٣٦دا هۆبز گەشتێكی بۆ ئیتالیا كرد وچووە سەردانی گالیلۆ لە فلۆرەنسا پێی گەیشت، بێگومان خۆڕاگری هۆبز بەرامبەر زەحمەتی و ناخۆشیەكانی گەشتەكەی بۆ ئیتالیا و بەمەبەستی سەردانی گالیلۆ، هەرلەو كاتەوەش داننانی بەردەوامی بە گەورەیی بەرهەم و ئەنجامە زانستیەكانی گالیلۆدا لە بواری فەلسەفەی سروشتیدا، بەڵگەی سەرسوڕمانی گەورەو كاریگەری قوڵی هۆبز بوو بە گالیلۆ، دەتوانین بە روونی ئەمەش لەو گرنگی پێدانەی

هۆبزدا ببینین لەم قۆناغەدا بە فەلسەفەی سروشتی بینینی بەرهەمەکانی گالیلۆو کیبلەر ئەو راستیەیان بۆ هۆبز بەدەرخست کە ئاراستەکانی هزری ئەرستۆیی وهزری قوتابخانەیی لە ئەورووپادا پێی گەیشتبوون لە کپ بوون و بەستنەوە .لە نەزۆکی و بێ سوودیان دڵنیا بوو، کەچی هێشتا ئەلتەرناتیفێك بۆ جێ گرتنەوەی ئەم ئاراستە هزریەی لا پەیدا نەبوو بوو، ئەو هێشتا نەکەوتبووە ژێر کاریگەری ئاراستە نوێیەکەی گالیلۆ و کیبلەرەوە، بە قوڵی نەکەوتبووە ژێر کاریگەری ئەو ئاراستە نوێیەی ئەوان بانگەشەیان بۆ دەکرد بە شێوەیەك کە بیکاتە درووشم وبە بانگەوازخوازی ئەم ئاراستەیە لەقەڵەم بدرێت .

کاریگەری ئەم ئاراستە نوێیە لە ئاگادارکردنەوەو جەختکردنە سەر راستی ئەو کپ بوون وبێدەنگیەدا کورت بوو بووە کە ناوەندەکانی روناکبیران ودامودەزگا رۆشنبیری وزانستیەکانی وڵاتەکەی گرتبووەوە، لێرەوە دەشێ قۆناغی دووای گەڕانەوەی بە قۆناغی خەملێن وپێگەیشتن و هەوڵدانی بەردەوام دابنێین لە توێژینەوە کلاسیکیەکاندا، کارکردنیشی لەگەڵ بنەماڵەی کافندش هۆکاری یارمەتی دەربوون بۆ ئەم جۆرە توێژینەوەیە، بە هۆی ئەو بارودۆخەی بۆیان رەخساندبوو بۆ خوێندنەوەو رامان وبیرکردنەوە،سەرەڕای ئەوەی دەیتوانی بەهەموو ئەو روناکبیرو بژاردەو نوسەرانەی بواری زانست وئەدەب بگات کە هاتوچۆی دیوەخان و یانەی ئاغاکەیان دەکرد، کتێبخانەیەکیشی لەبەردەستدابوو هەموو ئەو کتێبانەی تێدابوون کە پێویستی پێ بوو، سەرقاڵ بوونی بەکاری توێژینەوە لە بابەتە کلاسیکیەکان نزیکەی پازدە ساڵی خایاند، کە خۆی لە ژیننامەکەیدا بە خۆشترین قۆناغ وەسفی کردووە، تیایدا چەندین بەرهەمی شاعیرو مێژوونووسە کلاسیکیەکانی گریك ولاتینی خوێندەوە، ئەم خوێندنەوەو توێژینەوانەش وەرگێڕانی کتێبی (Thucydides) (تیوسیدیدیس)یان لێ کەوتەوە کەلەسەر جەنگی(بیلۆبیۆنیوزیە) نوسرابوو، لەساڵی ١٦٢٨دا بڵاوبووبووەو چەند ساڵێکیش پێش ئەمە نوسرابوو، ئەم وەرگێڕانەو ئەو پێشەکیەی بۆی نوسیبوو، گرنگی خۆیان هەبوو بۆ ئاراستەی بیرکردنەوەی، کۆمەڵێك لایەنیان تێدا رەنگ دەداتەوە. دەکرێ لەمانەدا باگراوندی هزری هۆبزمان بۆ دەربکەوێت کە پشتی پێ بەستووە یان راستی هەڵوێستیمان بۆ روون بێتەوە بەرامبەر رووداوەکانی وڵاتەکەی، پێش هەرشتێك ئەم وەرگێڕانە ئاستی سەرسوڕمانی هۆبزمان بۆ دەردەخات بەرامبەر (تیوسیدیدیس)و کاریگەری لەسەری هەروەها ئەو پێشەکیەی لە دەستپێکی کتێبەکەدا نوسیبووی هزری سیاسی ئەو دەمەی هۆبزمان بۆ دەردەخات، لە رێگەی گرنگیدانی بە مێژوونووسانی دەسەڵاتی شاهانە ئەو لایەنە

سیاسیەمان بۆ روون دەکاتەوە کە هۆبز لایەنگیری لێ دەکرد، لە کۆتاییدا بڵاوکردنەوەی وەرگێڕانەکە لەو ساتەوەختەدا هەڵوێستی ئەو سەردەمەی هۆبزمان بۆ دەردەخات بەرامبەر رووداوە سیاسیەکانی وڵاتەکەی، چ لە بارەی ئەوانەی بە سروشتی دەسەڵاتەوە پەیوەست بوون ئەوانەی بە ئاراستەی رووداوەکان، ئەو جیهانەی هۆبز وەرگێڕانەکەی تێدا بڵاوکردەوە رووداوگەلێکی زۆری بە خۆی بینیبوو، ئەگەری ئەوەش هەیە ئەم رووداوانە پاڵیان بە هۆبزەوە نابێ بۆ دەست پێشخەری وەرگێڕانەکەی، شا چارڵسی یەکەم لەگەڵ پەرلەماندا ناکۆك بوو، هەروەها ئەو هەڵبژاردنەی لەو ساڵەدا کرا ئەنجامەکەی سەرکەوتنی رکابەرەکانی شا بوو بە زۆرینەی دەنگ، هەروەها سێر ئەدوارد کۆك بەمەبەستی مسۆگەرکردنی تەواوی ماف و ئازادیەکانی گەل داوای مافەکانی پێشکەشی شا کرد، هەموو بە سەریەکەوە، رووداوەکان ئاماژەیەك بوون بۆ بەرزبوونەوەی رەوتی دیموکراسی، بە گوتەی یەکێك لەو توێژەرانەی لەسەر هۆبزیان نوسیوە، بەشێوەیەك بوو خۆپاراستنی دەویست لە خراپەکانی، ئیتر سروشتی بوو لایەنگرانی دەسەڵاتی شاهانە بۆنمونە وەکو هۆبز، هاوڵاتیانیان لەو کارەساتانە ئاگادار بکەنەوە کە کۆمەڵگەی ئەسینایی لە سایەی هەمان رەوشداو لە سەدەی چوارەمی پێش لە دایك بوونەوە بەسەری هاتبوو(٦)، واتە ئاگادار کردنەوەی بەریتانیەکان لە مەترسیەکانی دیموکراسی، دوواتریش یان دووای رووداوەکانی فەرەنسا ئەوەی بەتەواوی لا چەسپی کە تەنیا دەسەڵاتی شاهانەی رەها دەتوانێت ئارامی و ئاسایشی کۆمەڵگە بپارێزێت .

سەرچاوەکان :

١–دکتور نبيل عبدالحميد، توماس هوبز ومذهبة في الأخلاق، رسالة ماجستير تقدم بها الى جامعة بغداد، ١٩٧٨، ص ٢٠—٢٧.

٢–جيرار ليكلرك، العولمة الثقافية الحضارات على المحك، ترجمة جورج كتورة، طرابلس، ٢٠٠٤، ص٩٦–٩٧

٣–الدكتور عبدالوهاب المسيري والدكتور فتحي التريكي، الحداثة وما بعد الحداثة، دار الفكر، دمشق، ٢٠٠٣، ص ٣٤٢.

٤–سڤين ئێرك لیرمان، رێگوزەری بیری سیاسی، وەرگێڕانی ئاسۆس شەفیق، سوید ١٩٩٧، ل١٢٩

٥– دکتۆر نەبیل عەبدولحەمید، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠–٣٥

٦–هەمان سەرچاوە، ل ٣٤–٣٩

رەزا شوان-نەرویج

بایەخی چیرۆک لە پەروەردەکردنی منداڵ[٧]

چیرۆك بڵاوترین و باوترین لقە لە لقەکانی ئەدەب .بەڵکو ژیانی مرۆڤ لە دایك بوونەوە تا سەرنانەوە، بریتیە لە ڕۆمانێکی درێژ،کە لە زنجیرە چیرۆکێکی شیرین و تاڵ پێکهاتووە .

چیرۆکی منداڵان، گرنگترین بەشی ئەدەبی منداڵانە،هەموو منداڵێك بە سروشتی تامەزرۆی چیرۆکە و بە پەرۆشەوە گوێ لە چیرۆکخوان دەگرێ وخەیاڵ و هۆشی دەخاتە سەرپشت و تێکەڵ بە ئەو چیرۆکانە دەبێت کە لەگەڵ ئاستی هۆش و تێگەیشتن و حەزیدان و، چێژیان لێوەردەگرێت.بێگومان هەر یەکە لە ئێمەش گەر یادەوەرییەکانی منداڵیمان بێنینەوە یادمان، دان بەم ڕاستییەدا دەنێین، هەرگیز تامی ئەو چیرۆکانەمان لەبیرناچێتەوە کە باپیرە و داپیرە یا دایك و باوکمان یا مامۆستاکانمان بە خۆشی و رووگەشییەوە بویان دەگێرایەنەوە. یان ئەو چیرۆکانەی کە لە کتێبەکانی خوێندنەوەدا خوێندوومانەتەوە.. ئەمە و گەنجینەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردیمان زۆر دەوڵەمەندە لە ئەفسانە و داستان و لە حیکایەت و سەرگوزشتە و بە سەدان چیرۆکی ئاسانی ئەندێشەیی و، کورتە ئۆپەرێتی بۆ منداڵانیشمان لە خۆ گرتووە.. خەیاڵ و خەیاڵکردنەوە بۆ منداڵ زۆر گرنگە، بەڵکو قۆناغی

منداڵی بە قۆناغی خەیاڵبازی دادەنرێت، تا زیاتر خەیاڵی منداڵ گەشە و نەشونوما بکات، ئاسۆی هۆش و تێگەیشتن وبیرکردنەوەشی فراوانتر دەبێت .چیرۆکی منداڵان بایەخ و کاردانەوەیەکی زۆر گرنگی لە سەر بیر و هۆش و زەین و زمانی منداڵ هەیە.. بە تایبەتیش لە قۆناغی خەیاڵبازیدا، بۆیە بۆ پەروەردەکردن و ڕێنمایی و گەشەکردنی خەیاڵ و بیروهۆش و گۆش و زەین و زمانی منداڵ، دەتوانین سوودێکی باش لە چیرۆك وەربگرین بە تایبەتیش لە چیرۆکی ئەندێشەیی، پێویستە ئەو چیرۆکانەیان بۆ گوڵبژێر بکەین، کە سووك و ئاسان و بێ گرێوگۆڵن، ئەو چیرۆکانەی کە پەروەردەیین و سوودبەخشن، فێری ڕەوشت بەرزی و کاری باش و خوو و ڕەوشتی جوان و بەها مرۆییەکانیان دەکات، لە دڵ و دەروونی منداڵاندا خۆشەویستی و جوانی، خوشك و برایەتی و هاوڕێتی و،قبووڵکردنی یەکتری و، تەبایی و پێکەوە ژیان و، رووحی یارمەتی و هاوکاری و،سۆز و دڵسۆزی بۆ گەل و نیشتمانەکەیان و،خۆشەویستی کار و خزمەتکرن و،جێبەجێکردنی ئەرك و، ڕێزگرتنی گەورە و یاسا و،پاراستنی ژینگە و.. ئەم ئامانجە پیرۆزانەیان لە دڵ و هۆشیاندا بروێنن..کە لە بنیاتنانی ژیانی داهاتوویاندا کاردانەوە و ڕەنگدانەوەیەکی پۆزەتیڤ و باشیان لێدەکەوێتەوە.پێویستە دووریان بخەینەوە لەو چیرۆك و فلیمە کارتۆنییانەی کە زیانیان پێدەگەیەنن، کە لێیانەوە فێری خووی خراپ و لە خۆبایی بوون و چەقاوەسوویی و شەڕانگێزی و سەرکێشی و کاری بەد و ناشیرن و یاخی بوون دەبن.کە ڕەنگدانەوەیەکی نێگەتیڤیان لە ژیانی داهاتوویاندا دەبێت، بۆ نموونە زنجیرە کارتۆنی :« سۆپرمان » و « گرین دایزەر» و «تەڕەزان»و«هاری پوتەر»کە منداڵان لێیانەوە فێری سەرکێشی و کاری لە توانا بەدەر و مەترسیدار و....هتد.دەبن. نموونەیەکی کاردانەوەی ئەو فلیمە زیانبەخشانەتان بۆ دەگێرمەوە : لە ساڵی «١٩٧١ »دا لە شاری کەرکوکدا، منداڵێکی جوانی کوردمان کە تەمەنی یانزە ساڵان بوو، ویستبووی لاسایی«سۆپرمان»بکاتەوە و وەکو ئەو هەوڵی فرێن بدات.سەرچەفێکی تەنکی هەڵگرتبوو، کردبوویە کۆڵی ..تا وەکو باڵ پێی بفرێت ...لە سەربانی خانووەکەیانەوە خۆی هەڵدابووە خوارەوە، سمتی شکابوو مێشکیشی زەدەی هێنا بوو، هۆشی تێکچوو،لەدواییشدا شێت بوو، تا ئێستاش هەر لە شێتخانەدایە و بە کەڵکی دەرەوە نایات .. باوك و دایکیشی هەر لە سوێی ئەو کوڕەیان سەریان نایەوە.. بۆیە پێویستە سانسۆر بخرێتە سەر ماوەی بەرنامەکانی منداڵان لە تەلەفزیۆنەکاندا، بۆ ئەوەی فلیمی کارتۆنی زیانبەخش پێشان نەدەن. پێویستیشە قەدەغەی هاوردن و

کۆپیکردن و فرۆشتنی فلیم و،

فلیمی کارتۆنی منداڵانی

زیانبەخش بکرێت و سزای ئەو کەس و کۆگایانەش بدرێن کە سەرپێچی دەکەن .

لە بواری پەروەردە و فێرکردن و ڕێنماییدا، مامۆستایانی باخچەی ساوایان و قوتابخانە بنەڕەتییەکان، دەتوانن سوودێکی زۆر باش لە چیرۆکی منداڵان وەربگرن، ڕادەی ئەم سوود وەرگرتنەش دەگەڕێتەوە بۆ توانا و شارەزایی و لێهاتوویی خودی مامۆستاکان، کە چ جۆرە چیرۆکێکی گونجا و هەڵدەبژێرن یا خۆیان بە پێی بابەتەکانی وانەکان چ چیرۆکێ دادەڕێژن ..لە ڕاستیدا چیرۆک بە هۆیەکی زۆر گرنگی پەروەردە و فێرکردن دادەنرێت. کام بابەت و تیۆر گران و وشکە بە لای منداڵەوە، مامۆستای بلیمەت دەتوانێت ئەو بابەتە گرانە لە چوارچێوەی چیرۆکێکدا بە ساکاری و ئاسانی دابڕێژێت و گرێی بدات بە ژینگەی منداڵەوە، ئەوا بە ئاسانی منداڵان ئەو بابەتە گرانە فێردەبن، بۆ درێژترین ماوەش لە بیریان ناچێتەوە، پێویستە مامۆستایان ئەوەش بزانن کە گێڕانەوەی چیرۆک بە شێوەیەکی هونەری مەرجی سەرکەوتنی گێڕانەوەی چیرۆکە، دەبێ بزانێت لە کوێی چیرۆکەکەدا خۆی گرژ دەکات و لەکوێدا ڕووی خۆی خۆش دەکات و بزە دەخاتە سەر لێوی، لە کوێدا دەنگی بەرز و نزم دەکات، لە گێڕانەوەی چیرۆکدا لاسایی کردنەوە شوورەیی نییە.. بۆ نموونە بەرخەکە باڕاندی مامۆستا لە گێڕانەوەی ئەم ڕستەیەی ناو چیرۆکەکەدا، ئەویش لاسایی بەرخەکە بکاتەوە و بباڕێنێ « بباعێنێ ». بە کورتی پێویستە مامۆستا یا چیرۆکخوانی چیرۆکی منداڵان، ڕۆڵی ئەکتەرێك ببینێ، چونکە گێڕانەوەی چیرۆك بە شێوازێکی سارد و سڕ و خاو ڕەمەکی، سەرنجی منداڵان ڕاناکێشێ و چێژێکی ئەوتۆی لێوەرناگرن.

من بۆ ماوەی«٢٩»ساڵ لە شاری کەرکوك و لە نەرویجدا، مامۆستا بووم، هەموو وانەکانم وتۆتەوە .سوودێکی زۆرم لە چیرۆکی منداڵان بینیوە، چ وەکو هۆیەکی ئاسان و گرنگی ڕوونکردنەوە و ئاسانکردن و نزیککردنەوەی بابەتەکان لە ئاستی بیر و هۆش و تێگەیشتنی منداڵاندا، یان وەکو هۆیەك بۆ پەروەردەکردن و ڕێنمایی و چەسپاندنی بەها جوانەکانی مرۆڤایەتی..گۆشکردنیان بە کوردایەتی و بە سۆز و خۆشەویستی بۆ کورد و کوردستان، بەشی زۆری هێنانەدی ئەم ئامانجە پیرۆزانە بە هۆی چیرۆکەوە بوو،کە بەشێکی زۆری چیرۆکەکان بەپێی بابەتەکانی وانەکان خۆم دام دەڕشتن، ئێستا زۆر دڵخۆشم بەوەی کە ماندووبوونەکەم بە فیڕۆ نەچوو، چونکە هەستدەکەم کاریگەریی ئەو چیرۆکانەی کە وەکو

هۆیەکی پەروەردە و فێرکردن بۆ قوتابییەکانم گێڕاومەتەوە، بە زەقی ڕەنگدانەوەیان لە ژیان و کاری ئەمڕۆیاندا بەدی دەکرێن و ئامانج و مەبەستی خۆیان پێکاوە، کە ئەمڕۆ بەشێکی زۆری ئەوقوتابیانەم لە پلە و پایەیەکی بەرز و شیاودان و، خزمەتی کورد و کوردستان دەکەن، کە دەگەین بە یەکتری پێم دەڵێن: خۆشترین بیرەوەرییەکانمان، لە یادنەکردنی ئەو چیرۆکە خۆشانەن کە بۆت گێڕاوینەتەوە، ئەو کوردایەتییە کە فێرت کردین، کە بووە بە هەوێنی کورد و کوردستانپەروەریمان، ئەمڕۆ ئێمەش چیرۆکەکانت بۆ منداڵەکانمان دەگێڕینەوە.. دەمەوێ ئەوەش باس بکەم کە لە ئەنجامی ئەزموونی سوود وەرگرتنم لە چیرۆك، توانیشم بە هۆی چیرۆکەوە چارەسەری کێشەی تووشبوونی چەند قوتابییەکم بە گرێی دەروونی و خەمۆکی یا شەرم کردن و بێدەنگی و گۆشەگیری و تێکەڵ نەبوونییان، چارەسەر بکەم..زیاتریش لە دە ساڵ ئامادەکەری بەرنامەی «جیهانی منداڵان» بووم لە تەلەفزیۆنی کەرکوك کە بەرنامەیەکی نیو کاتژمێریی هەفتانە بوو، کە قوتابییەکانم پێشکەشیان دەکرد، هەر هەفتەی بۆ ماوەی سێ تا پێنج خولەك بە وێنەی ڕەنگاوڕەنگەوە، چیرۆکێکی خۆش و ئاسانمان پێشکەش بە منداڵانی کوردمان دەکرد..زۆر جار نامەی پێخۆشی و دەستخۆشیان بۆ دەناردین..داواش لە وەزارەتی ڕۆشنبیریی کوردستان ـ خانەی ڕۆشنبیریی منداڵان ـ دەکەین بە پارە یارمەتی چیرۆکنووسی منداڵان بدەن بۆ چاپکردنی چیرۆکەکانیان، چونکە لە ڕاستیدا کتێبخانەی کوردیمان لە بواری چیرۆك و شانۆگەری و ئۆپەریت و بابەتی هەمەڕەنگەی منداڵاندا هەژارە.

هاینریش هاینە

میری رۆمانسییەت و نوێگەرایی ئەڵمان

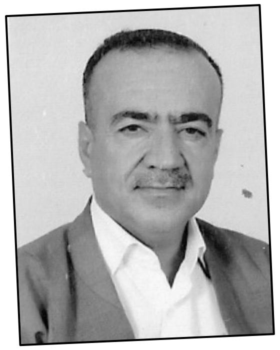

عومەر عەلی شەریف

ﻫ. هاینە یەکێکە لە ناوە هەرە پڕشنگدارەکانی مێژووی ئەدەبی ئەڵمانی و ناودارترین شاعیری لیرکی ئەوروپیشە لە سەدەی نۆزدەی زایینیدا. هەمدیس هاینە، وێڕای شاعیرییەتە درەوشاوەکەی، ڕەخنەگرو ڕۆژنامەوانێکی بلیمەتی سەردەمی خۆیشی بووە.

هەڵبەتە ئەدەبی ئەڵمانی بە تایبەتی و زمانی ئەڵمانی بە گشتی تا ڕادەیەکی زۆر منەتباری هاینەن لەو پلەو پایە بەرزەو نوێگەراییە بەرچاوەی هێناویانەتە دی. هاوکات هاینە یەکەمین کەسیش بوو کەزمان و شیعری ئەڵمانی لە قاڵبە کلاسیکییە وشك و چەقبەستوودەکانی جارانیان هێنایە دەر و ئازادی کردن.

لە راستیشدا شیعری ئەڵمانی بەر لە هاتنی هاینە، لەلایەن ساڵۆنە ئەدەبییەکان و بازنە ئەرستۆکراتییەکان و دەرباری پاشاو میرەکانەوە پاوان کرابوو، وەلێ ئەم شاعیرە داهێنەرو

هەست ناسکە شیعری لە قەڵا عاجیەکەیەوە هێنایە خوارەوە بۆ نێو خەڵکی سادەو ئاسایی و خستیە خزمەتیانەوە. نەك هەر ئەوەندە، بگرە یەکەمین شاعیریش بووە کە ڕێبازی رۆمانسیی ڕزگار کرد لە نغرۆبوونی نێو جیهانی وەهم و ئەندێشەو نموونە گەرایی و گەڕان بەدوای یۆتوبیای ونبوودا. بۆیە هاوسەردەمانی ئەو بە ڕۆمانسیی واقیعی ناوزەدیان کرد، ڕەخنەگری ئەڵمانی هاوچەرخیش ((رانیکی)) بە باوکی نوێگەرایی ئەڵمانیی لە قەڵەم دا، هەمدیس بە میری نوێگەرایی ئەڵمانییش ناودەبرێت.

هەروەها کاریگەری هاینە لەسەر ئەدەبی ئەڵمانیی پاش سەردەمی خۆی ((ئەدەبی سەدەی بیست)) نەخاسمە لە کارو بەرهەمەکانی ((برتۆلد بریشت و گوینتەرگراس)) و هێما بەرزەکانی دیکەی ئەو ئەدەبەدا، کاریگەرییەکی دیارو بەرچاوە. بگرە دەڵێن، ئەگەر هاینە نەبا، ئەوا ئەڵمانیا ((بریشت و ریلکە و تۆماس مان)) ی تێدا بەدەر نەدەکەوتن، زمانی ئەڵمانیش لایەنە ستاتییەکانی خۆی هەر لە زمانەکانی دیکەوە وەردەگرت.

بە گشتی دەکرێت بڵێین، هاینە زیاتر لە هەرکەسێکی تر ناسنامەیەکی تایبەتی بە ئەدەبی ئەڵمانی لە سەر ئاستی ئەورووپادا بەخشی و، خوێنێکی نوێی کردە دەمارەکانییەوەو ڕێگای نوێگەرایی بۆ واڵا کرد.

جگە لەمانە هاینە یەکێکیش بووە لەو داهێنەرە سەرەکییانەی کە ڕۆڵی گرینگ و کارایان بینیوە لە گۆڕینی هزرو دەروونی ئەڵمان و ئەوروپییەکاندا، فەزڵێکی زۆریشی بۆ دەگەڕێتەوە کە پەیوەندیی نێوان ئەڵمانیاو فەرەنسا —لە پاش جەنگی دووهەمی جیهانییەوە — تایبەتمەندییەکی بەرچاو بە خۆیەوە دەبینێت و، هەردوو وڵات بوونەتە ڕابەرو پێشەنگی هەوڵی یەکگرتنی ئەوروپا، ئەمە وێڕای فەزڵی هاینە لە هاتنە کایەی بیرۆکەی ناسنامەی ئەوروپی کە ئەو بە ناسنامەی کەسیی خۆی دادەنا.

وەلێ سەرەڕای گشت ئەو داهێنان و بەخششە مەزنانەی هاینە، کەچی وڵاتەکەی بێئینسافییەکی زۆری دەرهەق نواند و، تا تێپەڕبوونی سەدەیەك بەسەر کۆچی دواییدا ((یان روونتر بڵێین، تا پاش دووهەمین جەنگی جیهانی و هەرەسهێنانی رایخی سێهەم)) هەقی شیاوی خۆی لە خوێندنەوەو نرخاند پێ نەدا. ئەمە وێڕای
قەدەغەکردن و سووتاندنی کتێب و بەرهەمەکانی چ لە سەردەمی ژیانی خۆیدا و چ پاشتر لە سەردەمی نازییەکاندا، هەروەها مشتومڕی لادانی لە ئایینی جوو و بوونی بە کریستیانی و یەکلانەبوونەوەی ئینتیمای ئایینی ڕاستەقینەی لە نێوەندەکانی هەردوو ئایینیدا. بەڵام

هاینە دوایی بوو ە شاعیری خۆشەویستی ئەڵمان کە تاکو ئەمڕۆ لە خوێندنەوە و لەبەرکردنی هەڵبەستە لیرکییە قەشەنگەکانی بەردەوامن، بە تایبەتیش ئەو شیعرانەی کە لە سەر دەستی مۆسیقا ژەنە لێهاتووەکانی وەك.: فاگنەر، شۆبان، شۆبەرت، شۆمان، راخمانینۆف، برهامز، مندلسۆن.... ئاوازیان بۆ دانراوە وکراونەتە پارچە موزیکی نایاب و جوان. دیارە بەشێکی زۆری ناوبانگی شیعریی هاینە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو هۆنراوە دڵگیرە زۆرانەی کە لە شێوازی گۆرانیدا هۆنیونییەتەوە و کراونەتە پارچە موزیکی نایاب و جوان ، هەر ئەمەش وای لە مۆسیقا ژەنە هاوسەردەمەکانی کرد کە بکەونە کێبرکێی ئاواز دانان بۆ ئەو شیعرە ناسك و هەستبزوێنانەی، لەوانە مۆسیقا ژەنی لێهاتوو و هاوشاری هاینە خۆی ((ڕۆبەرت شۆمان))، جا بۆیە دەکرێت بگوترێت هاینە وەك ئەستێرەی ((رۆك ئەندرۆڵ))

ی سەردەمی خۆی بوو:

ئەوەشمان لە بیر نەچێت کەوا هاینە قوتابیی سەردەستی فەیلەسوفی ناودار ((هیگل)) بووە و، دۆستایەتیی ((کارل مارکس)) ی کردووە کە لە مەوە ((لە هاینەوە)) ئەو وتە بە ناوبانگەی وەرگرتووە کە ئاین بە ئەفیون ((تلیاك)) ی روحی وەسف دەکات.

لەو سەردەمەشدا کە هاینە لە فەرەنسادا ژیانی بەسەربردووە، تێکەڵاویی ئەدەبیگەلێکی ناوداری وەك، هیگۆ و بلزاکی کردووەو، پێکەوە گەلێك گفتوگۆ و مشتومڕی ئەدەبی و هزرییان ئەنجام داوە.

ساڵی ٢٠٠٦، واتە پاش تێپەڕبوونی ١٥٠ ساڵ، بە سەر کۆچی دوایی هاینەدا، وڵاتی ئەڵمانیا ئاهەنگێکی شکۆداری بۆ زیندووکردنەوەی یادی ئەم ڕۆڵە بلیمەتەی سازدا، کە دەمێك بوو شەیدایانی ئەم زاتە چاوەڕێیان دەکرد. هەر بەم بۆنەشەوە دەزگایەکی ڕۆشنبیری گرینگ بە ناوی ((کۆمەڵەی هاینریش هاینە)) هاتە دامەزراندن، ئەو ماڵەیش کە تێیدا هاتبووە دونیاوە و سەرەتایی ژیانی تێیدا بەسەربردبوو، کرایە مۆزەخانەیەك بۆ بەرهەم و شتومەکە کەسییەکانی.

ژیانێکی پڕ لە کۆشش و بەخشش

((کریستیان یۆهان هاینریش هاینە)) ڕۆژی ١٣ کانوونی یەکەمی ساڵی ١٧٩٧ لە ئامێزی خانەوادەیەکی بازرگانی جوودا، لە شاری ((دویسلدۆرف)) ی سەر کەناری ڕووباری ((راین)) لە باکووری ڕۆژئاوای ئەڵمانیادا هاتۆتە دونیاوە و پێگەیشتووە(١)). هاینە هەر لە سەرەتای ژیانییەوە درك دەکات بە واقیعی تاڵ و ناهەمواری مرۆڤی جوو لەو کۆمەڵگەیەدا کە تەنها کریستیانیی بە هاووڵاتی دەزانی و بەدەر لەوان حسێبی بۆ خەڵکی تر نەدەکرد. جا ئەو واقیعە دەبێتە بزوێنەرێکی سەرەکیی ئیلهامی شیعری ڕەسەنی و بەردی بناغەی فەلسەفەو ئایدۆلۆژیای ژیانی.

پاش تەواو کردنی قۆناغی خوێندنی دواناوەندی،هاینە لە دویسلدۆرفی شاری دایکەوە دەچێتە زانکۆی ((بۆن))بۆ خوێندنی یاسا. هەر لەگەڵ جێگیربوونیدا لەوێندەر،یەکەمین هەنگاوەکانی دەها وێت بەرەو هێنانەدیی

ئاوات و خواستە ئەدەبییەکانی خۆی و، پەیوەندی دەکات بە ساڵۆنی ئەدەبیی((ئۆگست ڤێلهلم شیگل)) ە وە.

شیگل یەکێك بوو لە شاعیرە ڕۆمانسییە هەرە دیارەکانی ئەڵمانیاو سەرسەختترین نەیاری

ڕژێمی پاشایی و دەرەبەگایەتی و زەبرو ستەمی کڵیسای مەسیحی ئەو سەردەمە و، بەگشت هێزو توانایەکییەوە ئامانج و پرنسیپەکانی شۆڕشی فەرەنسیی پەیڕەو دەکرد لەبەرقەراربوونی ئازادی و دادپەروەری و یەکسانیدا و دەستەبەرکردنی مافی گشت چینەکانی کۆمەڵگادا. بۆیە ڕاو بۆچوون و شیعرەکانی ((شیگل)) ڕۆڵێکی گرنگیان بینی لە بنیاتنانی باوەڕی هزری و سیاسی هاینەدا کە بە هاوکاری ژمارەیەك لە هاوەڵانی خێرا کۆمەڵەی بەناو ((ئەڵمانیای گەنج)) یان دامەزراند.

کۆمەڵەی ناوبراو یەکەمین قەوارەی شۆڕشگێری بوو لە کۆمەڵگای ئەڵمانیدا کە ڕاستەوخۆ و زۆر بەتوندی تانەی ئاراستەی دەرباری پاشایی و دامەزراوی ئایینی ئیمپراتۆرییەتی برووسی کردبێت. ئەوەش بووە هۆکاری سەخڵەتبوونی بەرپرسانی زانکۆکە ((زانکۆی بۆن)) کەناچار بوون لێکۆڵینەوە لەگەڵ ئەندامانی کۆمەڵەکەدا بکەن، بەڵام بێ ئەوەی بتوانن هیچ تۆمەتێکیان بەسەردا ساغ بکەنەوە لە بانگەشە کردن بۆ ڕووخاندنی پاشاو دامەزراندنی سیستەمێکی کۆماریی وەك ئەوەی فەرەنسا.

بەرلەوەی هاینە دووساڵ لە ((بۆن))دا تەواو بکات، بڕیار دەدات خوێندنەکەی لەوێندەر ببڕێت و ڕووبکاتە شاری بەرلین ((ساڵی ١٨٢١)).لەماوەی ئەو سێ ساڵەی لەو شارەدا بەسەری بردن,هاینە چوون شاعیرێکی لاو و ڕۆژنامەوانێکی ئاژاوە گێڕ ناوبانگی دەرکرد، نەخاسمە پاش ئەوەی((راشیل فارنهاگن)) ی خاوەن ناودارترین ساڵۆنی ئەدەبیی ئەوسەردەمەی ناسی و بەهۆیەوە توانی شیعرەکانی خۆی بداتە گوێی ((فوکو)) و ((کار میزو)) و ناوە ئەدەبییە درەوشاوەکانی تر کە زۆر سەرسام بوون بەزمان ومۆزیکی تایبەتیی هاینە لە شیعرەکانیدا.ئەمە وێڕای شێوازە ڕۆژنامەوانییە دەگمەنەکەی لەنووسینی دەنگوباسی چینی ئەرستۆ کراتدا کەپڕ بوو لە لاقرتی و توانجی شاراوە، ئەویش بەمەبەستی دەرخستنی ڕووی نابووتی گەندەڵی لەکۆمەڵگای ئەلمانیدا. ساڵی١٨٢٣ هاینە پاش هەوڵێکی زۆر کتێبی ((پشوویەکی لیرکی)) ی دانا کە ئیلهامەکەی لە چیرۆکی خۆشەویستییە کڵۆڵەکەیەوە لەگەڵ((ئەمیلی سالمۆن)) ی کچە ئامۆزایدا بۆ هاتبوو.هاوکات بەهۆی ئەم کتێبەوە ((هاینە)) هاتە نێو ئەو جیهانەی کەبەجیهانی سۆزە دژە یەکەکان دەناسرێت.

ساڵی ١٨٢٥پاش تەواوکردنی خوێندنێکی ناسەقامگیرو وە گەڕۆك لە نێوان زانکۆکانی بۆن و بەرلین گویتنگن ـ دا, هاینە نازناوی دکتۆرای لەیاسادا وە دەست هێنا .بەرلەوەش، هەر

لە هەمان ساڵدا وازی لە ئایینی جوو هێناو چووە نێو ئایینی مەسیحی ((پرۆتستانت)) ییەوە، ئەویش بە گوتەی خۆی بەمەبەستی وەدەستهێنانی پیشەیەکی کارگێڕی و چوونە نێو شارستانیەتی ڕۆژئاواوە !

هەر لەو سەروبەندەدا، هاینە بەهۆی باری تەندروستییەوە سەردانی کەناراوەکانی دەریای باکوور دەکات و بۆ ماوەیەك لە ((هیلیگالاند)) و ((نۆردینیێ)) دەمێنێتەوە. لەوێندەر لەژێر کاریگەریی کەشی تەماویی مات و خامۆشدا و ئاسۆی بەرین و تاریك و خەمئامێزو پڕ لە نهێنیدا، ئیلهامی ئەدەبیی بەرەو شێوازی ((وەسفە وێنە)) دەبزوێت.

ساڵی ١٨٢٧ هاینە دیوانە بایەخدارەکەی ((کتێبی گۆرانییەکان)) دەردەکات کە تێیدا خوێنەری ئەڵمانی دەنگی هاینەی تایبەت بە شیعرە لیرکییە رەگ و ریشە داکوتاوەکانی لەکەلەپووری میللیدا ژنەفت، لەمیانەیشیدا جارێکی تر ((هاینە)) پرسی پەشیمانی و نائومێدی و بێهوودەیی دووپات کردەوە.

لەسەر ئاستی پیشەییشدا ((هاینە)) بۆی نەرەخسا کارێکی جێگیر بۆخۆی بدۆزێتەوە. دیارە تانەو ڕەخنە تیژەکانی لە دەسەڵات و سیستەمی حوکم بووبوونەوە گرفتێکی بەرچاو بۆی لەومیانەدا. ئەوەبوو ساڵی ١٨٢٨ نەیتوانی کورسیی مامۆستایی لە زانکۆی میونیخ ((موینشن)) دا و دەست بهێنێت. پاشان هاینە بووە هەواداری شۆڕشی ١٨٣٠ لە وڵاتدا، بەدوویشیدا ((ساڵی ١٨٣١)) بەهۆی بارودۆخی سیاسی وڵاتەوە، بڕیاری دا ڕووبکاتە پاریس، پایتەختی ڕۆشنبیری و هزریی ئەو سەردەمەی ئەوروپا. لەوێندەر((هاینە)) خێرا لەگەڵ کەشی ژیانی نوێیدا ڕاهات وخۆی تێکەڵی تۆڕە ئەدەبی و ڕۆشنبیری و هزرییەکانی پایتەختی فەڕەنسادا کرد و، لەبلزاك وهیگۆ و ساند نزیك بووەوەو پێکەوە گەلێك گفتوگۆی ئەدەبی و هزرییان ئەنجام دا. لەساڵی ١٨٣٢ یشەوە لەتەك ڕۆژنامەی ((AbsburgerAllgemeineئابسبورگی هەمووان)) دا وەك نووسەرو پەیامنێر کار دەکات . پاشانیش ئەو گوتارو بابەتانەی لەرۆژنامەکەدا بڵاوی کردبوونەوە،لەکتێبێکدا بە ناونیشانی ((لە فەرەنساوە)) کۆدەکاتەوە.

لەڕاستیدا قۆناغی ژیانی هاینە لە پاریسدا، وەك ژیانێکی نوێ بوو بۆ ئەم شاعیرە دیاردەیە کەلەو ماوەیەدا گەیشتە لووتکەی کامڵبوونی هزری‌و درەوشانەوەی ئەدەبیی. گومانیش لەوەدا نیە،هاینە لەپێشەنگی ئەو شاعیرو بیرمەندانە بووە کە هەر زوو درکیان کردبوو بەکاریگەریی دەرنجامە نەرێنییەکانی شۆڕشی پیشەسازی لە نێو کۆمەلگای

ئەورووپیدا لەلایەك و پەیدا بوونی چینێكی نوێی ڕەنجدەر و زەحمەتكێش ((چینی كرێكار)) لەلایەكی ترەوە.بەڵام سەرەڕای هاوسۆزیی لەگەڵ ئەوچینەدا ،كەچی هاینە سۆشیالیستیی بەرێبازی خۆی هەڵنەبژارد ،بەڵكو بە كەسێكی گونجاوی دەبینی بۆ رادیكالییەت و توندڕەوی. بەهەرحاڵ ئەو بەردەوام بوو لەسەربڕوای خۆی بەسیستەمی كۆماریی دیموكراسی كە لەوسەردەمەدا باوەڕی سیاسیی باوی ئەورووپا بوو.

هاوكاوت هاینە هەستی بەنیگەرانییەكی زۆر دەكرد لەو تەوژمە نەتەوەگەراییەی كە لە وڵاتەكەیدا سەری هەڵدابوو و پڕبوو لە هەستی ڕەگەزپەرستی و رق و كینە دەرهەق بەبێگانان,نەخاسمەپاش هەردوو سەردانە نهێنییەكەی بۆئەڵمانیا((ساڵی١٨٤٣_ ١٨٤٤))بەمەبەستی بەسەركردنەوەی دایكی و مامی بەهۆی نەخۆشییانەوە. هەروەها بەرهەمی هەردوو سەردانەكەی دووكتێبی نایاب بوون بەناونیشانی((ئاتاترول)) و ((ئەڵمانیا ئەفسانەیەكی زستانەیە)) كەتیاییاندا تاسەو خۆشەویستی خۆی بۆ وڵات و زمانەكەی دەردەبڕێت و, سەركۆنەی ستەم و گەندەڵی دەكات و, بەخەڵكی ڕەش و ڕووت و سەپان وكرێكارانی جیهاندا هەڵدەدات، هەروەها ماڵئاوایی لە وڵاتە كەشی دەكات، چونكە دەیزانی جارێكی تر نایبینێتەوە.ئەوەشمان لەبیر نەچێت كەوا هاینە لە ساڵی (١٨٣٤) دوە كچە فەرمانبەرێكی نێو فرۆشگایەكی پاریسیی ناسیبوو وپەیوەندی خۆشەویستیی لەگەڵدا بەستبوو. ئیدی لەو دەمە بەدواوە خۆشەویستە فەرەنسییەكەی ببووە هاوبەشی ژیانی,جا بۆ ئەوەی تایبەتمەندییەكی ئەڵمانیی پێ ببەخشێت ناوی ((ماتیلدا))ی لێنابوو.

ساڵی ١٨٤٥،بەدووسێ ساڵێك پاش پێكهێنانی ژیانی هاوسەرگیری لەگەڵ دڵدارەكەیدا، هاینە بەهۆی تەشەنەكردنی نەخۆشییە سەختە درێژخایەنەكەیەوە ((نەخۆشی دركە مۆخ)) نیمچە ئیفلیج دەبێت،دواتریش ئیفلیجی تەواو دەبێت و لە جموجووڵ دەكەوێت و،تا ئەو ڕۆژەی لەپاریسدا كۆچی دوایی دەكات ((١٧ ی شوباتی ١٨٥٦)) ئازارومەینەتییەكی زۆر دەچێژێت.

میراتی شاكار و بەرهەمە بەجێماوەكانی هاینە جگە لەوانەی ئاماژەمان بۆ كردن،كۆمەڵێك ناونیشانی تر دەگرێتە خۆ لەوانە: نامە گەلێك لەبەرلینەوە ((ساڵی ١٨٢١)),فەلسەفەیەك لەئەڵمانیادا ((ساڵی ١٨٣٤))،قوتابخانەی ڕۆمانسی ((گوتارێكی درێژە ساڵی ١٨٣٦ نووسیویەتی)) ٢،مرەكەبی باخەرباخ ((ڕۆمانێكی تەواو نەكراوە ساڵی ١٨٤٠ دەستی داوەتە نووسینی)),ڕۆمانسی ((شیعر,ساڵی ١٨٥١)) ٣ كتێبی شیعرەكان ((ساڵی ١٨٥٣

– ١٨٥٤)) ٤.......

هاینە لە نێو جوو و كریستیانیدا

وەكو وتمان ((هاینە)) لە ئامێزی خانەوادەیەكی جووی ئەڵمانیدا چاوی بە ژیان هەڵهێناوەو پەروەردە بووە، لەتەمەنی ٢٨ ساڵیدا لە ئایینی باب و باپیرانی خۆی لایداوە و بووەتە كریستیانی. لەڕاستیدا پرسی لادانی هاینە لەو ئایینەوە بۆ ئەم ئایین یەكێكە لەو لایەنانەی ژیانی كە لە مێژەوە مایەی ورووژاندنی ڕاو بۆچوون و قسەو قسەلۆكی زۆرو جۆراوجۆرن لەنێوەندەكانی هەردوو ئاییندا، ئەمە وێڕای ئەو ڕەخنەو گازندە توندانەی كەبەهۆی هەندێك هەڵسوكەوتی كەسیی و ڕاو بۆچوونەكانییەوە دەرهەق بەهاوسەردەمانی خۆی، بەهەق و ناهەق ئاڕاستەی كراون !

بەهەرحاڵ هاینە سەرەڕای بوونی بە كریستیانی، كەچی لەلایەن دەسەڵاتدارانی دەوڵەتی برووسی و ڤاتیكانیشەوە ، هەمیشە بەچاوی دوژمنایەتییەوە ە تەماشا كراوە و، بە چەواشەكارو بید عەچی و نەیاری كڵێسای مەسیحی ((كاسۆلیكی)) لەقەڵەم دراوە، هەر لەو ڕوانگەیشەوە هەڵسوكەوتی لەگەڵدا كراوە !

ساڵی ١٨٣٦، دەوڵەتی ڤاتیكان بەفیتی دەرباری برووسی ((لەڤیەننادا)) بڕیارێكی دەركرد بەقەدەغەكردنی سێ كتێبی گرنگی هاینە، بە بیانووی ئەوەی گوایە هەندێك لە بڕگەكانیان بریتین لە لادان و چەواشەكاریی ئایینی !

لە دەقی بڕیارەكە ((یاخود ڕاستتر بڵێین فەتواكە)) دا كە بە وێنەی هاینەو مۆری ڤاتیكانەوە لكێنرابوونە ستوون و پایەكانی ڤاتیكان و كڵێساكانی ئیتاڵیادا، ئەمە هاتبوو: بۆ هیچ كەسێك نیە، هەرچی بێت پلەو پایەی یاخود باری دارایی، ئەم كتێبانە((دی لافرانس – لە فەرەنساوە، وێنەكانی گەشتێك، دادگایی ئەڵمانیا)) بكڕێت و بفرۆشێت و دەستاو دەستیان پێ بكات، چونكە دەچنە ریزی ئەو كتێبانەی كە لە ئایین لایان داوە. هەر كریستیانییەك سەرپێچیی ئەم بڕیارە بكات، دەرگای كڵێسای بەڕوودا دادەخرێت و لە مافە ئایینییە كریستیانییەكانی بێبەش دەكرێت !

هەمدیس فەتواكە هاینەی بەو شاعیرە جووە ئەڵمانییەی نیشتەجێی وڵاتی فەرەنسای، وەسف كردبوو. ئەمە لە كاتێكدا ئەو بۆ پتر لە دەساڵ دەچوو وازی لە ئایینی جوو هێنابوو و بوو بووە كریستیانی:

پرۆفیسۆر ((هۆبێرت ڤۆلف)) مامۆستای زانكۆی ((گۆیتە)) لە فرانكفۆرت لە كتێبەكەیدا

((هاینە و ڤاتیکان)) ئاماژە بەوە دەکات کە ئەو کتێبانە لەسەردەمی کاردینالْ ((جیاکو گویستنیانی)) ی سەرۆکی لیژنەی چاودێریی ئەدەبییاتدا قەدەغەکران، لیژنەی ناوبراو وەك باوبوو سی قەشەی توندڕەوی لە خۆدەگرت. ٥

بەگوێرەی ئەو بەڵگانەی ((ڤۆلف)) پشتیان پێ دەبەستێت، دەوڵەتی بروووسیا، لە سەرووشیەوە ڕاوێژکارەکەی لە ڤیەننا ((کۆنت مێترنیش)) ڕۆڵێکی بەرچاوی لەو میانەدا گێڕاوە. پێشتریش ((مێترنیش)) پەرلەمانی فرانکفۆرتی لەدژی هاینە هان دابوو و، بە ترسناکترین نووسەرو سەری گرووپی ئەڵمانیای

گەنجی وەسف کردبوو.

هەروەها بەڵگەو دیکۆمێنتەکانی بەردەستی ((ڤۆلف))، ((مێترنیش)) بەوە تۆمەتبار دەکەن کە باڵیۆزی بروووسیای لە ڕۆمادا خستۆتە گەڕ بۆ دژایەتیکردنی ((هاینە)) ،ئەمیش بۆ ئەو مەبەستە وەزیری دەرەوەی ڤاتیکان ((کاردینالْ لامبرۆشی)) ی بینیووە و پێکەوە دەربارەی دوژمنی هاوبەشی هەردوولایان ((واتە هاینە)) گفتوگۆیان کردووە. ئەوەبوو ڤاتیکان سێ کتێبەکەی ((هاینە)) ی قەدەغەکرد و دەرخواردی ئاگری دان. دواتریش ((ساڵی ١٨٤٥)) لیستی کتێبە قەدەغەکراوەکانی لای ڤاتیکان، دیوانە نوێکەی هاینە ((شیعرگەلێکی نوێ)) یشی گرتەوە. هەڵبەت ئەم بەرهەمانەی ((هاینە)) لەگەڵ ڕیتمی کلێسای کاسۆلیکی و دەقەکانی کتێبی پیرۆزی مەسیحیدا نەدەگونجان، بۆیە بەو شێوەیە سووتێنران !

لە ڕاستیدا بڕوایەکی زۆر هەیە کەوا هاینە بەنابەدڵی و ناچاری، نەك بەخواست و ئارەزووی ڕاستەقینەی خۆی، چووەتە نێو ئایینی مەسیحییەوە، پاشانیش دەسەڵاتدارانی نازی لە ئەڵمانیادا درکیان بەو ڕاستییە کردووەو ، بەو هۆیەوە کتێبەکانی خراونەتە نێو ئەو ٢٥ هەزار کتێبەی کە ساڵی ١٩٣٣ لە بەرلیندا سووتێنران

!وەلێ کتێب سووتێنەرەکان هەر بەسووتاندنی کتێبەوە نەوەستان، بەڵکو بێ بەزەییانە مرۆڤیشیان دەسووتاند. ئەمەش پێشبینییە مەزنەکەی هاینەی زیرەك و وردبینی سەلماند کە ساڵی ١٩١٩ لە نووسینێکی نۆبەرەیدا گوتبووی: ئەوەی بە سووتاندنی کتێب دەست پێبکات بە سووتاندنی مرۆڤ کۆتایی پێ دێنێت !

لە لایەکی تریشەوە هاینە بە بۆچوونی ژمارەیەکی زۆری ڕۆشنبیرانی جوو، بەناودارترین جووی لەئایین لادەر و ورووژێنەری مشتومڕو چەن و چوون لەقەڵەم دەدرێت. ئەویش نەك

هەرتەنها بەهۆی لادانی لەئایینەکەیەوە, بەڵکو هاوکات بەهۆی گوتە بەناوبانگەکەیشییەوە کە تێیدا دەڵێت: جوو ئایین نیە,بەڵکو کارەساتە !

هەمدیس ئەوان ڕەخنەی ئەوەیشی لێ دەگرن کە لە هەندێك شیعرو نووسینەکانیدا هاوسۆزیی خۆی بۆ مێژووی ئیسلام لە وڵاتی ئەندەلوس ((ئەسپانیای ئەمڕۆ)) دا دەربڕیووە و باسی چەوساندنەوەو سەرکوتکردنی کەمینەی موسڵمانی لەسەردەمی دادگاکانی پشکنیندا لەو وڵاتەدا کردووە ، کەچی ئاماژەی نەکردووە بە چەوساندنەوەی جووەکان لە هەمان شوێن و سەردەمدا !

وەلێ لە کتێبێکی نوێدا بەناونیشانی ((هاینە ژیانێکی دوولا)) نووسەرە ئیسرائیلییەکەی ((ئیگال لوسین)) هەولْ دەدات پێچەوانەی ئەو جۆرە ڕاو بۆچوونە باوانەی نێو ڕۆشنبیرانی جوو بسەلمێنێت، گوایە هاینە جوویەکی ڕەسەن بووە ! ئەویش بە پشتبەستن بەدەقی گوتەیەکی بەناوبانگی خۆی کە تێیدا وا هاتووە : من ناگەڕێمەوە بۆ سەر ئایینی جوو، چونکە لە بنەڕەتدا وازم لێ نەهێناوە !

هەمدیس ((ئیگال لوسین)) پێی وایە کەوا هاینە یەکێك بووە لە گەورە بانگخوازانی بیرو باوەڕی زایۆنیزم، بگرە لەو میانەدا هیچی لە خودی ((هرتزل)) کەمتر نەبووە !

جا بەگوێرەی ئەو بەڵگانەی کە ((لوسین)) لە کتێبەکەیدا هێناونیەتەوە ، دەکرێت بگوترێت: هاینە ژیانێکی دوولا ((کریستیانی –جوو)) ی لەیەك کاتدا بەسەربردووە !

هەڵبژاردە لە شیعرەکانی

جیهانی شیعری هاینە، جیهانێکی گەلێك بەرین وقەشەنگ و ڕەنگاوڕەنگە,بۆیە مەحاڵە بتوانین لەدەرفەتێکی ئاوەهاداو بەپشتبەستن بەم هەڵبەست و برگە شیعرییە بچڕبچڕانەی لەبەردەستماندان،ئەم جیهانە بەر بڵاو

و ڕەنگینە وەکوپێویست بەخوێنەرانی ئازیز بناسێنین.

جا ئەمانەی لێرەدا دەیانخەینە روو، نموونەگەلێکن لەوشیعرانە کە بە چامەیەکی دلگیری دیوانی ((ڕۆمانسی)) بەناونیشانی ((ئەسترا Der Astra)) دەست پێ دەکەین. وەلێ پێش تۆمارکردنی ئەم هۆنراوە لووتکەیە، پێمان باشەخوێنەرانی بەڕێز ئەو ڕاستییە بزانن کە ئەدەبی عەرەبی و کلتووری عەرەبیی کۆن بەگشتی تا رادەیەکی زۆر کاریان کردۆتە سەر((هاینە)). ئەمەش لەچەندنموونەیەك لەشیعرەلیرکییە ناسك وجوانەکانیدا,بەتایبەتیش لەم هەڵبەستەیدا ((مەبەست ئەسترایە)) بەڕوونی دەردەکەوێت.

بەگوێرەی تێگەیشتنی ((هاینە)) –وەك لەشیعرەکەیدا دیارە–ئەسترا خێڵ و تیرەگەلێکی عەرەبی خەڵکی وڵاتی یەمەن بوون کە ڕۆڵە عاشقەکانیان لە تاو ئازاری ئەویندا دەمردن.بەڵام راستییەکەی،ئەمانەی ((هاینە)) بە ئەسترا ناوی هێناون،هۆزو خێڵەکانی ((بنوعژرە)) ی سەر بە ئێلی ((قچاعە))

بوون کە بەگوێرەی سەرچاوە مێژووییەکان نیشتەجێی باکووری حیجاز بوون و, بەرلەوەی ببنە موسڵمان ئاگرپەرست بوون.. هەروەها دەستەواژەی باوی ((الحب العژری)) کە گوزارشت لە ئەوینی پاك و بێگەردو بەجۆش دەکات بۆ ئەوانە دەگەڕێتەوە کە بە شانازییەوە گوتوویانە ((نحن من بنی عژر اژا عشقنا متنا))واتە ئیمە لە ((بنو– بنی عژرە)) ین هەرکاتێك شەیدا بین، دەمرین: ئاشکراشە، شاعیری دڵداری عوزریی ناودار ((جمیل بن معمر)) کە بە ((جمیل ببینە)) ش دەناسرێت، خۆیشی و ((ببینە)) ی دڵداریشی لەو قەومە بوون.

هەڵبەت سەرسامی و کاریگەربوونی ((هاینە)) ش بەم جۆرە خۆشەویستییە، زۆر ڕەنگیان داوەتەوەو دیارن لەم هەڵبەستە خەم ئامێزو دڵگیرەیدا ((ئەسترا)) کە تێیدا هەست دەکرێت بە ئێش و ئازارێکی قوڵی شاعیر لە ئاکامی شکستهێنانی یەکەمین ئەزموونی دڵداریی ژیانی – لەگەڵ ئەمیلی سالمۆنی ئامۆزایدا – کەوا پێدەچێت دڵدارییەکی یەك لایەنە بووبێت، وەکو بیشیەوێت حاڵی خۆی بەشەیدایانی ((بنو عژرە)) بشوبهێنێت و بڵێت کە ژیانی راستەقینەی لەگەڵ ناکامیی ئەو دڵدارییە بە سوێیەدا، گەیشتە کۆتایی:

ئەمەش دەقی شیعرەکەیە کە هەندێك بەناونیشانە ئەسڵییەکەی ((ئەسترا)) و هەندێکی تریش بە ((بنو عژرە)) وەریان گێڕاوەتە سەر زمانی عەرەبی:

هەموو ڕۆژێک لە ئێوارەدا
کچی پاشا دەهات و دەچوو
بە دەوری فوارەکەدا
ئاوەکە ساف و سپی هەڵدەقوولا
هەموو ڕۆژێک لە ئێوارەدا
کوڕە کۆیلەیەک لای فوارەکەدا ڕادەوەستا
ڕۆژ بە ڕۆژ زیاتر ڕەنگی هەڵدەبزرکا

ئاوەکە ساف و سپی هەڵدەقوولا
ئێوارەیەکیان شازادە هاتە لای و
بەم وشانە خێرا خێرا، پرسیاری لێ کرد:
-ناوت ، وڵاتت، هۆزت ؟
کوڕە کۆیلەش وەڵامی دایەوە،
-خاتوونەکەم، بەندە ناوم موحەممەدە
خەڵکی وڵاتی یەمەنم،
لە خێڵی ئەسترا «بنو عژرە» م
ئەمانە قوڕ بەسەریان
هەرکاتێک شەیدا بن،
لە تاوی ئەویندا دەمرن !

«گەشتی ژیان»
پێکەنین و گۆرانییە
شەوقی خۆر دەدرەوشێتەوەو سەما دەکا
شەپۆلەکان بەلەمە شادمانەکە دەهەژێنن،
لەگەڵ برادەرانێکی ئازیز دا،
بە بیرێکی سافەوە، لە نێویدا دانیشتم
بەلەمەکە تێک شکاو بووبە پاشماوەیەکی بێ کەڵک
هاوەڵەکان مەلەوانی کارامە نەبوون
لە نێو خاکی وڵاتدا بەرەو خوار داکشان
منیش باهۆز فرێی دامە کەناراوی «سین»
لەگەڵ هاوەڵانێکی نوێدا
سواری کەشتییەکی نوێ بووم
خوراوە نامۆکان ڕایان وەشاندم
لێرەو لەوێ ڕایان ژەندم

نیشتمان چەند دوورە لێم:
دڵم چەند پڕە لە خەم:
لێرەش جارێکی دی بەزمی گۆرانی و شادییە
هاژەی با دێ،تەختەکان وردو خاش بوون
لەئاسماندا دوا ئەستێرە ئاوا دە بێ
نیشتمان چەند دوورە لێم !
دڵم چەند پڕە لەخەم !
ماڵئاوا ئەی گەلی شادمانی فەرەنسا
ئێوە برا رووخۆشەکانی منن
وا تاسەیەکی یەکجار گەوج دەمداتە پێش
وەلێ بەم زووانە دەگەڕێمەوە لاتان
بیخەنە بیری خۆتان کە تاسەیەکی بەسۆی
دەمباتەوە بۆ بۆنی مێرگوزار
بۆ بەرخۆلە نازارەکانی لەوەڕگای ((لۆنبێرگ))
بۆ قەرنابیتی خۆشکراو وچەوەندەر,
بەتاسەوەم بۆدووکەڵی جگەرە،
کۆبوونەوەی ساڵۆنەکان،حەسحەسەکانی شەو,
زاراوەی نزمی ئەڵمانی ونانی بۆر,
تەنانەت تاسەی دڵڕەقیشییان دەکەم،
تاسەی کیژە قژ زەردەکانی واعیز دەکەم,
هەمدیس تاسەی بینینی دایکیشم دەکەم
دەمەوێت راشکاوانە دان بەوەدا بنێم
کە سیازدە ساڵەخاتوونە پیرەکەم نەبینیووە
خوداحافیز هاوسەرەکەم,ژنە جوانەکەم
تۆ ناتوانی بەربەستی سوێی ئازارەکانم بکەیت
من بەتوندی دەتنووسێنم بەدڵمەوە
وەلێ دەبێت بەجێت بهێڵم

سوێیەکی بەتین دەمداتە بەر،
لەبەچێژترین بەختەوەریم دوورم دەخاتەوە
پێویستە جارێکی تر هەوای ئەڵمانیا هەڵمژمەوە
بۆ ئەوەی نەخنکێم!

جۆلاکانی شلزیا
((برگەیەک))
لە چاوە تاریکەکانیاندا
ئاسەواری فەرمێسک بەدی ناکرێت
لەسەر تەختی چنین دانیشتوون و
بەددان دەزووەکان دەبڕ ن.
ئەی پیرە ئەڵمانیا..
ئێمە کفنی تۆ دەچنین ..
نەفرەتەکانمان دەچنین
دەچنین و دەچنین..
نەفرەت لە پاشا، پاشای وڵاتان
کە کەساسیمان دەستی پێ هەڵ نەگرت
لە راوڕووتکردنی دوا عانەمان
ئاگری گوللە کانیشی
بەوێنەی سەگ دوورینییەوە
دەچنین ودەچنین

لە نامۆییدا
((برگەیەک))
ڕۆژێک لە ڕۆژان ،
وڵاتێکی جوانم هەبوو
تێیدا سەری دار بییەکیان _

له ئاسمانیان دابوو

گوڵه وەنەوشەکان،

نەرم ونیان چەمابوونەوە

(ماچم کە) به ئەڵمانی،قسەکە وەهابوو

خەریکم بڕوانەکەم ، دەنگی چەندە خۆش بوو

کاتێک دەیگوت ((ئش لیبه دش)) خۆشم دەوێی

بەراستی خەون بوو .

پەراوێزەکان

١–پاش لەدایکبوونی هاینە، باوکی بەناوی هاوەڵێکی ئینگلیزییەوە، کە لە گەشتێکی بازرگانیی کوتاڵدا بۆ ئینگڵستان ناسیبووی، ناوی (هاری) ی لێ دەنێت،ناوە تەواوەکەشی دەبێتە ((هاری سیمۆن هاینە)) تا ئەو کاتەی واز لە ئایینی جوو دەهێنێت و دەبێتە کریستیانی. ئەوەشمان لە بیرنەچێت کە لە هەرەتی لاوێتی هاینە دا
(١) خانەوادەکەی تووشی قەیرانێکی دارایی سەخت دەبێت، ئەویش بەو هۆیەوە ناچار دەبێت هەندێك ئیش و کاری ئازاد بکات.

٢–لەم بەرهەمەدا، هاینە بە گوێرەی مەیل و ئارەزوو و دیدی تایبەتی خۆی، سنوورە دوورمەوداکانی رێبازی ڕۆمانسی دیاری کردووە.

٣–لەم بەرهەمە شیعرییەدا، شاعیر هەوڵی داوە چوون کەسێکی نەخۆش و پەککەوتەی سەر جێگا گوزارشت لە گومان و دوودڵی ئایینی خۆی بکات.

٤–تێیدا هاینە، بە بەهرەیەکی ڕەسەن و دەگمەنەوە، ئاماژە دەدات بە سەختیی دەردە کوشندەکەی کە ناچاری دەکات بیر بکاتەوە لە نزیکبوونەوەی وادەی مردنی، هەمدیس ئاوڕێکیش بداتەوە لە ڕابردووی دوورو لەگەڵ فرمێسکی خوڕو گەرمدا یادی یەکەمین ئەوینی تاڵی ژیانی بکاتەوە.

٥– بۆ ئەم حاڵەتەی هاینە سیان لە ئەندامانی لیژنەکە دەسنیشان کران بۆ لێکۆڵینەوە لە

هەرسێ کتێبەکەی و نووسینی ڕاپۆرت دەربارەیان. یەکێکیان. ج.پ. پاڵما (سەرسەخترین ئەندامی لیژنەکە) بوو کە لە لایەن سەرۆکەکەیەوە ((گویستینیانی)) دۆسیەی کتێبی ((دادگایی ئەڵمانیا)) پێ سپێردرا.

ناوبراو ڕۆژی ١٢ی کانوونی یەکەمی ١٨٣٦ لەبەردەم دادگای پشکنیندا تیشکی خستە سەر ئامێتەبوونی بێ باوەڕیی هاینە لەگەڵ ڕق و کینەیدا دەرهەق بە کڵێسای کریستیانی، ئەویش وەکو جوویەك کە کڵێسا دانی نەدەنا بەکریستیانی بوونیدا. ئەو گو تی: هاینە جوویەکی بە ڕەگەز بروسییەو سەر بە گرووپی هیگلییە نوێکان و ئەڵمانیای گەنجە. جا ئەگەر چی ئەدیبێکی گرینگ و چالاکە، بەڵام هاوکات مەترسیدارو چەواشەکارو ئاژاوەگێڕە، بگرە یەکێکیشە لە ڕێبازگرانی فەلسەفە چاکسازییەکەی ((مارتن لوسەر)) و بانگەشە دەکات بۆ بەهێزکردنی ڕۆڵی هزرو چاکسازی لە بەرامبەر ئاییندا، بەو شێوەیەی کە دەبێتە مایەی وروژاندنی خەڵك و ڕاپەرینیان.,

٦–Ich liebe dich ئش لیبە دش سێ ووشەی ئەڵمانین، بەواتای: خۆشم دەوێی

سەرچاوە

ئەم باسە پوختی کۆمەڵێك بابەتن کەلە ئەنتەرنێتەوە وەرگیراون, لەوانە:–

- هاينريش هاينة، الرومانطيقي الواقعي /امير علام /شتوتگارت
- رحلة حياة الشاعر هاينريش هاينة /ترجمة: بهجت عباس
- هاينة، الڤاتيكان احرق كتبة، ماجد الخطيب /كويلن /المانيا
- Allgemeine Information،Heinrich Heine – Gesellsehaft
- هاينريش هاينه..تقاسيم للحب العذرى
- قلق التاليف والكتابة عن اليهود,سعد البازعى / السعودية

ڕەهەندی مێژوو لە شیعری ئەسیریدا

زایەر زەنگنە

دیارە بەدەرخستنی هەر تاك ڕەهەندییەك بەو پێیەی "ئەدەب بە ئاوێنەی دۆخە ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی سەردەم و لەنێو ژینگەی سەردەمدا گەشە دەکات" نەك خزمەت ناگەیەنێ، بەڵکو لەنگی شیعر وەدەر دەخات، بەڵام بۆ بوارێکی تەسکی وەك ئەمە دەکرێ باس لە خیتابێکی یەك لایەنی شیعرەکانی ئەسیری بکەین، ئەویش ڕەهەندە مێژووییەکانی شیعری ئەسیرییە. ڕەنگە ئەسیری تاقە شاعیرێك بێت، یان لەو شاعیرە زۆر کەمانە بێت کە هەموو هەستێکی سۆزداری خۆی لە بۆ دەقەیەکی مەزندا تواندۆتەوەو هەمووی کردوونەتە قوربانی و زاڵکردنی نەتەوەپەرستی بەسەر هەموو کایەکانی دیکەدا، بەو پێیە شاعیر لە سەردەمی شۆڕشە مەزنەکانی کورد لە باشوور و باکووری ڕۆژهەڵات ژیاوەو تێکشکاندنەکانی شێخی نەمر و، عوبەیدوڵڵاو سمکۆ و پیرانی بەچاوی خۆی دیوون، یان لەگەڵ ڕووداوەکاندا ژیاوەو ئەو سەردەمەش سەردەمی جۆشدانەوە و وەجاخ ڕونکردنەوەی بەرهەڵستکاری و بەگژاچوونەوەی ئەو دوژمنانە بوو کە تەنگیان بە کورد هەڵچنیبوو. بۆیە شاعیر لە زۆر بۆنە و شوێنەکاندا پەنای بردۆتەوە بەر زیندوو کردنەوەی مێژوو جەختی زۆری لەسەر کردۆتەوە، فەلسەفەی شاعیر فەلسەفەیەکی ئاییینی تۆخی تیا بەدەر دەکەوێت، بەڵام نەك لە ڕووی ستایشی ئیسلامەوە وەك زۆربەی شاعیرە تەسەوفەکانی تر،

گزنگ ٨٧ — سەکۆی گزنگ — کانوونی دووەم ٢٠١١

بەو حوکمەی شارەزایەکی قووڵی لە ئایندا هەبووە، بەڵکو لە فۆرمیلە کردنەوەی ئەو شێوازەی لە قورئان و زۆرێك لە ئایینە کۆنەکانی دیدا هەبووە، لە جەخت کردنە سەر شێوازی دووبارە کردنەوەی لەم بوارەشدا هێندەی پێ کرابێ درێغی لە دووبارە کردنەوەیان نەکردووە، کە وەك چۆن قورئان لە ڕێی ئەو دووبارە کردنەوانە باوەڕ و ئیمانی هێند بەهێزی لە عەرەبدا دروست کرد کە عەرشی قەیسەر و کیسرایان شکاند، بەهەمان شێوەش گیانی بەرخودان لەنێو کوردەواریدا بەو چەشنە گۆش بکات. ئەگەر کورتەیەك لەو شیعرانە بخەینە ڕوو بۆمان دەردەکەوێت کە ئەسیری چەند شارەزایی قووڵی لە مێژووی میللەتی خۆیدا هەبووە لە شوێنێکدا دەڵێت:

دیارە هێشتا تاقی کیسرای دەوڵەتی ساسانی من
ئیدعای عیلمی مۆسیقای ئەمن ئیسپات دەکا

لەم شیعرەدا شاعیر لەدوو ژێی گرنگی داوە، لەلایەکەوە شانازییەکانی دەوڵەتی ساسانی بەدەرخستووە کە هەتا نووکەش فارسی قۆرخی ئەوەی کردووە کە ئەوان میرات گرین، لەلایەکی دیکەشەوە شانبەشانی بوارە سیاسییەکە لایەنی عیرفانی و هونەریشی وەك پێگەیەکی گرنگی شوناسی هەر میللەتێك بەدەر خستووە کە گەلێ لە زانایان پێیان وایە ئاستی ڕۆشنبیری هەر وڵاتێك پابەندی پێشکەوتنی هونەرەکەیەتی.

دەتوانین لەم شیعرەدا بێجگە لە سایکلۆژییەتی شاعیر کە باسمان لێوەکرد، هزر و فەلسەفەی شاعیر وەك ڕێبازی دەرەکی شیعرەکە بخوێنینەوەو تێکەڵ بە بارودۆخە کۆمەڵایەتییەکەی ئەو سەردەمەی بکەینەوە، پاش ئەوەی لە پەیمانی سیڤەردا ئاهێك وەبەر کورد هاتەوە، پەیمانی لۆزان خەونەکانی کوردی کردە تراویلکەو ئەودەم لە ڕێگەی شیعرەکانەوە ویستوویە ئەوە بڵێت کە کورد ئەو میللەتە نییە کە ئەمڕۆ بخرێنە ژێر میکرۆسکۆبی تاقیکردنەوەی ئەوەی داخوا دەکرێت ببن بە خاوەن وڵات، بەڵکو لە مێژووی وڵاتی کوردەواریدا وڵاتێکی بەهێزی وەك ساسانیەکی هەبووە، دیارە لە چەندین جێگەی دیکەشدا ئەو ڕاستییەی زیندو کردۆتەوە. لە جەژنی نەورۆزیشدا بۆ بنەما مێژووەکانی ئەو جەژنە گەڕاوەتەوەو لەپاڵ بەدەرخستنی چلۆنایەتی ئاهەنگەکانی جەژنەوە ویستوویەتی ئەوەبڵێ مێژووی ئایینی ڕۆژهەڵات قەرزاری باپیرە گەورەی ئێمەی کوردن و ئەو باوکی پێغەمبەرانەی کە جولەکە و عەرەب لافی میللەتی هەڵبژاردەی خواو، خودان پەیامی نەمری پێوە لێئەدەن لە بنەچەوە مافێکی دزراوی کوردە و ئەوان قۆرخیان کردووە کاتێ دەڵێت:

(ئەم ڕۆژە ڕۆژی شادی جەژنی برایە
پێغەمبەرێکی کورد بوو لە ئاشوور و نەینەوا)

لەمەشەوە ویستوویە سەردەمی ژیانی ئیبراهیم وەدەربخات، دیارە لێرەدا ویستوویە

پانتاییەکی بەرفراوانتر داگیربکات، ئاستە نەتەوایەتییەکە تێپەڕێنێ و شێوازێکی هیۆمانیستی بێنێتە ئاراوە.. هەر لە هەمان بۆنەی جەژنی نەورۆزدا لە شیعرێکی دیکەدا دەڵێ:

(میللەتی "گیو" هەرچەنێ دیسانەکەش بەختیان هەیە

چوون لە ئاساری قەدیمی جەژنی نەورۆزیان هەیە)

دیارە یەکێکی دیکە لە فەلسەفەی نەتەوایەتی شاعیر ئەوەبوو بێجگە لە قەوم، شانازیشی بەو ڕۆڵانەوە بکات کە چ لە ئاستی جیهانی و چ لە ئاستی نەتەوایەتیدا شوێن دەستیان دیار بووەو بەمەبەستەوە پاڵەوانانی میللەتەکەی هێناوەتەوە نێو شیعرەکانیەوە، تاوەك تۆمارێکی نیشتمانی ناویان هەمیشە گەشاوەبێت و بیرنەچنەوە. لە شیعری (رابردووی کورد) هێندە رەوان سوحبەت لە مێژوو دەکات کە دەتوانین بڵێین هیچ مەبەستێکی دەرخستنی ئیستاتیکا و فەرمی شیعری لا مەبەست نەبووە بەقەد ئەوەی خواستی ئەوەبووە تەوژمی مێژوویی بەرجەستە بکاتەوە کاتێ دەفەرمێ:

(وەختێ بوو منیش حاکمی مەجموعی جیهان بووم

مەڕوانە ئەلەم رۆژە کە بێ ناونیشان بووم)

دەمەوێت ئەوە بڵێم بەرلەوەی بگەڕێمەوە بۆ خودی شیعرەکە، موناسەبەی شیعرەکانی ئەسیری زۆربەیان مۆرکی سەردەمی بەمانای کات پێوە دیارە و هەرچەند دووریش رۆشتبێ سەرئەنجام لەناو هەمان قۆزاخەی هەمان کاتدا سەری دەرهێناوەتەوەو لەناو جغزێکی بچووکی شوێن-کاتدا سوڕاوەتەوە، ئەگەر بەوردی موناسەبەتی شیعری شاعیر بخوێندرێنەوە دەکرێت بەچاوێکی دی وەك نووسینەوەی مێژووی سەردەمی خۆی تەماشا بکرێت، بەڵام لە میانەی نووسینێکی نەستی خودیەوە بەواتا هونەریی ئەدەبی شاعیر زۆربەی جارەکان لەسەر ژانری دوێنی بۆ زیندوو کردنەوەو گیان وەبەر هێناوەی ئەمڕۆ کاریان کردووە، کاتێ دەڵێ وەختێ (من حاکمی دونیا بووم) سەد دەرسەد دوورە لە دوعاو نزاو پاڕانەوەی شاعیرانەی کە لە هەموو شیعرێکی ویژدانی دیار دەکەون، بەڵکو گلەیی کردنە لەو واقیعە دروست کراوەی ئەمڕۆ بەسەر کورددا سەپێنراوە.

لەم رووەشەوە شانازییەکانی قەومی خۆی بەسەر تەواوی میللەتانی دەوروبەر و جیهان بەدەر دەخات، کە دەڵێ:

(من بوومە سەبەب خاتیمەی دەوڵەتی ئاشوور

من مونجی دانیال نەبێ ئیسرائیلیان بووم).

من جوانیی ئەم کۆپلەیە لەوەدا دەبینم کە دوو دژی لەیەك شوناسدا کۆکردۆتەوە، ئەویش ناسنامەی قەومی کوردییە، بەو پێیەی وڵاتی ئاشوور خوێن ڕێژترین ئیمپراتۆریەتی

سەردەمی خۆی بووەو ئایینی ئیسرائیلیش مەزنترین پەیامی پیرۆزکردنی خودای لەدڵ رەق و سزا دەرەوە، بەرەو جوانی و دادپەروەری و جیهانگیری، چڕکردنەوەی ئەم دوو دنیا جیاوازەی ئەو کاتە لەیەك توخمی مرۆڤایەتیدا نیشانەی بەدەرخستنی فۆرمێکی مەزنی نەتەوایەتییە بۆ زیاتر برەودانیش بە جەخت خستنەسەر بڕوابوون بەخۆوە دەڵێت:

(بابیل بە قووەی لەشکری من بوو بە خەرابە

ئەستێرە پەرست بوون و منیش ئەهلی حەق).

بێجگە لەمەش هێندەی شاعیر هەوڵی خستنەڕووی خەسڵەتە مێژوویەکەی گەلی کوردیداوە، تۆمارێکی نەمریش بووە بۆ شۆڕشەکانی سەردەمی خۆی و پابەندی سەردەمی خۆی بووە، بەڵکو لەپاڵ ئەوەشدا هەوڵی ئەوەی داوە بۆ نەوەکانی دوای خۆشی کارەساتە جەرگ بڕەکانی سەردەمی دوای سەرکوتکردنی شۆڕشەکانی گەلی کوردیش دیاربخات.

دەمێ دەفەرمێ:

(شێخی عەبدولقادر و هەم نەجلی عەبدوڵڵا ئەوا

بێ خەتا هەڵواسران، بەسیە لە غەفڵەت نوستن).

هەرچەندە ئەوەی لە بەردەستدایە مشتێکە لەو خەرمانە بەرینەی دونیای شاعیر کە بێجگە لە مێژوو چەندین لایەنی فەرهەنگی و ئابووری کوردستان و جەخت خستنە دوو لایەنی گرنگی ئاوو نەوت و گەشت و گوزار و، لایەنی ئایینی و چەندین و چەندینی تر.. کە دەکرێ بۆ هەر کامێکیان شرۆڤەیەکی ورد بکرێت و تیشکیان بخرێتە سەر لە کۆتاییدا هیوادارم خزمەتێکی گچکۆلەمان بەم شاعیرە مەزنە کردبێ.

*** سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە:**

عەلی وەردی، کاریگەری نەست

دیوانی ئەسیری ل٢٢

ناسنامەی دەق: د. فوئاد رەشید ل٥٦

ئەسیری ل٢٦

دیوانی ئەسیری ل٢٩

دیوانی ئەسیری ل٤٤

پەراوێز بۆ شیعر.. بڕوانە دیوانی ئەسیری.

هێرۆ کوردە

ڕەخنەی دەروونی و کردەی ئافراندن[٧]

گرێی دەروونی و ڕەخنەی دەروونشیکاریی

ڕەخنەی دەروونشیکاری، بە یەکێك لە گرینگترین جۆرەکانی ڕەخنەسازیی دێتە ژماردن، چونکە لەم چەشنە ڕەخنەیەدا، ڕەخنەگر، کار لەسەر دەروونی دانەر (نووسەر، هونەرمەنەند) دەکا و کار لەسەر دانراوەکان (دەق، بەرهەمی هونەری) دەکا، لەو ڕێیەیشەوە، هەست و نەست و گرێی دەروونیی دانەر شی دەکاتەوە.

ڕەخنەسازە دەروونشیکارەکان، کردەی ئافراندن بۆ دەروونی ئافرێنەر دەگەڕێننەوە“ سەروەختی گەشەکردن و ژینگەی دانەر و سەوەختی گەشەی جەستەیی و خەون و خەیاڵ و گەلێك لایەنی دیکە، کە لە کۆتاییدا هەموو ئەمانە پێکڕا کەڵەکە دەبن و لە چوارچێوەیێکی ئەدەبی و هونەرییدا، دەخرێنە دەرەوەی ناخ و جەستەی هونەرمەند و دانەرەکەوە. فرۆید و لایەنگرانی، کردەی ئافراندن بۆ گرێی دەروونیی دەگەڕێننەوە، بەوەی کە هەموو ئافرێنەرێك، یان هەموو نووسەر و هونەرمەندێك، خاوەنی گرێیەك، یان چەندین گرێن، لە کارەکانیشیاندا ئەو گرێیانە ڕەنگدانەوەیان دەبێ.

فرۆید، لە باسی گرێی دەروونی و کردەی ئافراندندا، بۆ چەند خاڵێکی گرینگ دەگەڕێتەوە، کە لە سەرەتاکانی تەمەنی تاك (دانەرەکە)دا دیاردەکەون، ئاراستەکردنی هێندێك پرسیاریش دیاری دەکا و هۆکاری دروستبوونی گرێ و خەفەکردنی حەز و ئارەزووە

دەروونی و جەستەییەکانیش (بە تایبەت حەزە سێکسییەکان) شی دەکاتەوە، بە تایبەت لەو بارەیەوە: کاتێك جەستە دەچێتە قۆناغی گەشەکردن و حەزە سێکسییەکانییەوە و داوای تێکردن دەکەن، بەڵام، تاك بە هۆی چاودێرەکانەوە: چاودێری کۆمەڵایەتی، ئایینی، خێزانی، یانیش مۆراڵیی، ناچاری خەفەکردن دەبێ، بەمەیش: حەزەکانی ئەو تاکە لە ناوەوەدا کەڵەکە دەبن و لە نەستدا دەمێننەوە، بە بێ ئەوەی خودی تاك، هەست بەم کەڵەبوون و مانەوەیە بکا، کە لە کۆتاییدا، لە دانراوەکانیدا (بەرهەمە ئەدەبی، هونەرییەکان) بە ئاشکرا دەردەکەون.

لە ڕوانگەی فرۆیدەوە، تابلۆ ئیرۆتیکیەکان، ئافرێندراوی ئەو هونەرمەندانەن، کە خاوەنی گرێی سێکسین. ئەمەیش لە خۆڕا بڕیاری لەسەر نادرێ، بەڵکوو بە گەڕانەوە بۆ سەرەتاکانی تەمەنی هەرزەکاری و گەشەی سێکسی ئەنجامەکە ڕۆشن دەبێ، ئەڵبەت، ڕۆشناییەکەیش لە زۆرترین کاتدا، تەنیا لە لایەن دەروونشیکارەکانەوە هەستی پێ دەکرێ و ئاماژەی بۆ دەکرێ.

وەنەبێ تەنیا سێکس و خەفەکردنی حەزە سێکسیەکان، گرێی دەروونی (بۆ نووسەر، هونەرمەند) دروست بکەن، بەڵکوو پێوەندییە خێزانییەکان و پێوەندیی تاك بە خێزانەوە، بە تایبەتیش پێوەندیی تاك بە باوکەوە و حەزی زاڵبوون و وەرگرتنی دەستەڵات لە باوك، یانیش کوشتنی باوك وەك تۆڵەکردنەوە و قەرەبووکردنەوەی حەزە تێرنەبووەکانی تاك، کە لە ئەنجامی ململانێ و نەگونجان لەگەڵ باوکدا سەرهەڵدەدەن، فرۆید زۆر لەسەر ئەم خاڵە ڕادەوەستێ و پێی وایە، کە گرێی دەستەڵات و تۆڵەکردنەوە لە باوك، وەك چاودێری یێکەم، بە بیرکردنەوە لە کوشتنی باوك، گرێکە گەشە دەکا، بەڵام کوشتنی باوك تەنیا حەزە تێرنەبووەکە تێر دەکا و ناتوانێ گرێکە لە نێو ببا، بە گەڕانەوە بۆ ئەدەبی کوردی، دەتوانین بە نموونەیێك ئاماژە بۆ ئەم حاڵەت و ویستە بکەین، کە لە ڕۆمانی (حەسار و سەگەکانی باوکم)ی شێرزاد حەسەندا بە ئاشکرا دەردەکەون“ کاتێك کوڕی گەورە بۆ تۆڵەکردنەوە، باوکی خۆی دەکوژێ، بەڵام هەر وەك فرۆید ئاماژەی بۆ کردووە، ئەمە کۆتاییی کێشە و گرێکان نییە.

لە (ڕەخنەی دەروونشیکاری)دا، کردەی نووسین و ئافراندن، بەسەر هەست و نەست، یاخۆ ئاگایی و بێئاگایی دابەش دەکرێن. خاڵێکی دی، کە ڕەخنەگران زۆر جەختی لەسەر دەکەنەوە، ئەوەیە کە، کردەی ئافراندن بۆ تێرکردنی حەزە، یانیش بەتاڵکردنەوەی ئەو

حەزانەیە، کە خەفە کراون.

(گرێی دەروونی) کاتێك دروست دەبێ، کە لە نێوان حەز و تێرکردنی حەزدا چاودێرێك هەبێ، ڕێ لە تێربوون بگرێ و وەك چاودێری ئەخلاقی و کۆمەڵایەتی و ئایینی و خێزانی... تاد، خۆی بنوێنێ. لێرەدا، تاك، بۆ ئەوەی بتوانێ ئەو حەزانە تێر بکا، بە دوای شوێنێکی لاتەریکدا دەگەڕێ، تاکوو حەزەکانی تێر بکا، ئەوەیش لە ڕێی جۆربەجۆرەوە دەکرێ، کە ئێمە لێرەدا تەنیا مەبەست و باسمان لە تاکی نووسەر، یاخۆ هونەرمەندە، کە پێوەندییان بە کردەی ئافراندنەوە هەیە" کردەی ئافراندن، وەك قەرەبوویێك لە پێناو تێرکردنی ناوەختی دا.

حەزی خەفەکراو

لە دیدی فرۆیدەوە، کردەی ئافراندن تەنیا بریتی نییە لە حەزی خەفەکراو، بگرە خەون و زاڵبوونیشە بە سەر مۆتەکەکانی ئەو حەزە خەفەکراوە، واتا: گوازتنەوەی حەزە خەفەکراوەکانیشە بۆ دەقی نووسراو.

فرۆید، بە قووڵی، واتا لە چەندین ڕەهەندەوە دەروونی دۆستۆیڤسکیی شی کردەوە و توانیی لە ملاملانێی باوك و کوڕ و حەزی کوشتنی باوك، لە کن دۆستۆیڤسکی، بۆ خوێنەر ئاشکرا بکا. هەروا فرۆید ئاماژە بۆ ئەوەیش دەکا، کە نووسەر دەبێتە خودێکی فرەڕەهەند و هەر ڕەهەندێکی ئەو خودە، گرێیەك، یان حەزێکی بەهێزی خەفەکراوە، کە نووسەر دەریان دەهێنێتە دەرەوە، بەڵگەیشی بۆ دەربڕینێکی لەو چەشنە، تابلۆ ئێرۆتیکی و تاوانکاری و ڕۆمان و داستانەکانی کوشتن و شەڕکردنی تاکە لەگەڵ ئایین و حەرام و حەڵاڵ و مەسەلە حەرامکراوەکاندا.

بە بۆچوونی من، لەوانەیە ڕەهەندی خراپی ڕەخنەی دەروونی ئەوە بێ، کە بە دوای ڕابردووی دانەردا دەگەڕێ و کار لەسەر ڕابردوویدا دەکا و ئێستای فەرامۆش دەکا.

ئافراندن، دەرئەنجامی شیکردنەوە و خستنەڕووی ئەو گرێیانەیە، کە لە کن دانەر هەن. کاتێك پەیکەرسازێك دێ، تابلۆی پیاوێکی تەواو ڕووت، لە نێوەراستی شارێکدا دروست دەکا، ئەوا ئەم تابلۆیە دروستکردنی خۆیەتی لە بەرگی بەرد و ئاسن دا، لە ڕێی ئەم هونەرەیشەوە، ئەوە نیشان دەدا، کە خاوەنی گرێیەکە، کە لە سەردەم و تەمەنێکدا حەزی ئەوەی هەبووە، بە ڕووتی لە نێوەڕاستی شاردا دابنیشێ و پیاسەیەك لە دەرەوەی

شمەکەکاندا بکا. هونەرمەندەکە، بە هۆی چاودێریی ئەخلاقییەوە نەیتوانیوە بەو کردە، یاخۆ حەزە هەڵسێ، بۆیە خەفەکراوە و لە داهاتوودا، کە سەروەختی هونەرمەندبوونییەتی، پەیکەرەکەی تۆڵەی ئەو حەزە خەفەکراوە دەکاتەوە، یاخۆ لە فۆرمێکی تردا و لە زەمەنێکی تردا، دەیخاتە ڕوو.

بۆ شیعریش هەمان لێکدانەوە دەیگرێتەوە. بۆیە، تاکی خاوەن گرێ، کاتێك و گرێکانی لە کردەیەکی ئەدەبی، یاخۆ هونەریدا دەکاتەوە، ئافراندن دەخوڵقێنێ.

ڕەخنەی دەروونی، بۆ ئەوەیە تاکوو باشتر لە دانەر تێبگەین و باشتر داهێنراو شی بکەینەوە و حوکمی نەزانانە بە سەر دانەردا نەدرێ، بۆ ئەوەیە: تاکوو لەوە تێبگەین، کە ئەوەی دەپەیڤێ، ناخ و نەستی دانەرە، حەزە خەفەکراوەکانی بەشی نائاگاییەتی، نەك شتێکی تر لە دەرەوەی ئەم بینینەدا.

سەرچاوە:

١- رضا البطاوي (فروید والتحلیل النقد النفسي).
٢- ع ع الشمري (نظریة فروید والنقد النفسي)

جەمشید خانی مامی بەختیار عەلی
یان گێلە پیاوی عەزیز نەسین

ئاری عوسمان خەیات

نکۆڵی لەوە ناکەین کە (بەختیار عەلی) یەکێکە لەو نووسەرو ڕوناکبیرە جیدیانەی دنیای ڕۆشنبیری و ئەدەبی کوردی ئەم سەردەمەی ئێمە، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا بینینی ئەو وەك کەسێك کە هیچ هەڵەوپەڵەیەکی نەبێ، کارێکە پێچەوانەی هەموو لۆژیکێك دەکەوێتەوە. مەبەستمان لەهەبوونی هەڵەوپەڵە، دەقە ئەدەبییەکانیەتی چونکە ژیانی تایبەتی موڵکی تەنیا خۆیەتی. لەنێو دەقە ئەدەبییەکانیشیدا، ڕۆمانەکانی پشکی زۆری ئەو هەڵەوپەڵانەیان بەرکەوتووە، کە ناخۆشبەختانە لە دوابەرهەمی خۆیدا (جەمشید خانی مامم کە هەمیشە با لەگەڵ خۆیدا دەیبرد)، مۆری لەو مەسەلەیە داوە، بەوپێیەی نەیتوانیوە بەسوود وەرگرتن لەو پێشنیارانەی لە ئەنجامی ڕەخنەگرتنەوە، لە بەرهەمەکانی پێشووی، خۆی لە هەڵەکان بەتایبەت هەڵەی زمان ببوێرێت، کە وایان کردووە خەوشگەلێك لە سیاقی گشتی دەقەیدا بەرهەم بێت، ئەگەرچی ئەو کەموکورتییانەی کە لە زمانی ڕۆمانەکانی بەختیار عەلیدا، بەگشتی هەن و بەرچاو دەکەون، بەرابەر بەو سەلیقە و توانایەی ئەو، لە ڕۆماننووسیندا، ئەوەندە نین، تا هێڵی ڕاست و چەپ بەسەر هەموو لایەنەکانی تری ڕۆمانەکانیدا بهێنرێت، چونکە ئاشکرایە، کە ئەو هەندێ تەکنیك شێوازی تازەی بەکارهێناوە، کە پێشتر بەوشێوە

لە ڕۆمانی کوردیدا بەرچاو نەبوون.

لەلایەکی ترەوە، ئەزموونی ڕۆماننووسی بەختیار عەلی لەدوای (شاری مۆسیقارە سپییەکان)ەوە، دەکەوێتە ژێر پرسیارەوە، چونکە نەیتوانیوە ئەو جوغزەی خۆی تێپەڕێنی و شتی نوێ بە خوێنەرانی ببەخشێت، چوون ئەوەی لەدوای ئەو بەرهەمەوە کەوتبێتە سەردەمی خۆجوینەوەوە، کە بێگومان ئەمەش بۆ نووسەرێکی وەك ئەو زۆر زووە. ئەوەی لە دوای شاری مۆسیقارە سپییەکانەوە خوێندمانەوە، لەچاو ئەودا، تەواو لە ئاستێکی نزمدایە. بۆیە هەقی خۆیەتی بپرسین: ئەم پاشەکشێیە لەپای چی؟ ئایا نەدەبوو نووسەرێکی وەك بەختیار عەلی دەقێکی تازەی پێشکەشی خوێنەرەکانی بکردایە؟ هەرهیچ نەبێ، نەدەبوو غەزەلنووس و کۆشیکی باڵندەکانی لەو ئاستەی شاری مۆسیقارەکان نەهاتبایەنە خوارێ؟ ئەی چی بڵێین، ئەو دەمەی لەبەرامبەر دەقێکی تەواو لاوازی وەك (جەمشید خانی مامم..)دا، خۆمان دەبینینەوە؟

دیارە ئەوەی دەیڵێم لەکاتێکدایە، کە ئەزانم دەقی ئەدەبی بە (قەپانی بەقاڵان) ناپێورێت، تا بەو ئاسانییە وەها بڕیارێك بدەین، بەڵام خوێنەری هۆشیار دەزانێ مەبەستمان لە چییە، چونکە ئێمە هەڵکشانی پلەبەپلەی بەختیارمان لە دوای بڵاوبوونەوەی یەکەمین ڕۆمانییەوە (مەرگی تاقانەی دووەم) تا شاری مۆسیقارەکان بینی، بۆیە تەواوەن بڕوامواپە، ئەو پرسیارانە لە جێگەی خۆیاندان و هەقە بەختیار عەلییش بۆخۆی بیریان لێبکاتەوە.

من کە (جەمشیدی مامم) خوێندەوە، هەستم کرد کاراکتەر و کەسایەتی جەمشید خان، وێنەیەکی کتومتی کەسایەتی (گێلەپیاو)ەکەی (عەزیز نەسین)ە، بەڵام هاتۆتە کوردستان دەژی! ئەوەی کە چارەنووسی (گێلەپیاو) بەدەست خۆیەوە نییە و هەرجارەی ژیان بەلایەکدا دەیبات، تەواو لەو چارەنووسە دەچێت، کە جەمشید خانی تێدایە و بەڵام لای بەختیار (با) وەك سیمبۆلێك لەبری (ژیان) بەکارهاتووەو هەمیشە جەمشید لەگەڵ خۆیدا دەبات. ئەم لێکچوونەش حەرام نییە، چونکە لێکچوونی کەسایەتی و ڕووداو و شوێن و تەنانەت بابەتەکانیش لەنێوان دەقی زۆربەی ڕۆمانەکانی دنیادا، بەدی دەکرێت، کە دواجار بەپێی هەر تیۆر و پێوەرێکی ڕەخنەیی بێت ئەکرێ بەجیا، قسەیان لەبارەوە بکرێت، هەروەك ئاراستەی فیکری و فەلسەفی وادەکەن، ئەو لێکچوونانە لەپنتێکی دیاریکراودا، لێکجیاببنەوە، بەڵام کاتێك تۆ وەك خوێنەرێك، ڕۆمانێك دەخوێنێتەوەو هەست بەوە دەکەیت، کە دەگەڕێیتەوە بۆ نێو دنیای ڕۆمانێکی تر، کە پێشتر نووسراوەو بەرهەمهێنراوە، ئەوا ناتوانی لە فیکر و فەلسەفەی سەرەکی ئەو ڕۆمانەی پێشوو دابڕێیت، ئەمەش ڕێك وەك ئەو حاڵەتەیە، کە من لە خوێندنەوەی ڕۆمانی جەمشید خانی مامم‌دا تووشی هاتم و هەستم ئەکرد ئەودەمەیە، کە بۆ یەکەمجار (گێلەپیاو)م، تیاخوێندەوە.

لێرەوە گەشتمە ئەوەی بەخۆم بڵێم: بەڕاستی بەختیار عەلی نەیتوانیوە بە قووڵی فیکرێکی دیاریکراو تەوزیف بکات، وەك لە شاری مۆسیقارەکاندا (بۆ نمونە) کردوویەتی، بەڵکو ئەو هاتووە هەندێ سەربوردی جیاجیای داوەتە پاڵ کەسایەتییەك و بەوەش هێڵی گشتی و سەراپاگیری حیکایەت لەنێو دەقەکەدا نادیار و ونە.

لەلایەکی ترەوە، ئێمە دەزانین یەکێك لەو هۆکارانەی کە وائەکات ئاستی دەقێك بەرزتر لە دەقێکی تر، لە ڕووی بنەما ئیستاتیکییەکانەوە، پیشان بدات، ئەو زمانەیە، کە خاوەن دەق، لەڕێگەیەوە ویستوویەتی پەیامی خۆی بە خوێنەر بگەیەنێت. واتا زمانی دەق مەرجی یەکەمە لە دیاریکردنی ئاستی هەموو دەقێکدا، بەتایبەت ئەگەر ئەو دەقە خۆی لە چوارچێوەی یەکێك لە ژانرە ئەدەبییەکاندا ببینێتەوە، ئەگەر وردترو تایبەتی تریش قسان بکەین، ئەوا دەڵێم: (دەقە گێڕانەوەبەندییەکان)و لەسەرووی هەمووشیانەوە دەقی ڕۆمان، پێویستی بە زمانێکە، کە لەهەموو ڕوویەکەوە، تا ئەوپەڕی سنوورەکانی ئاگایی، لەلایەن ڕۆماننووسەوە مامەڵەی دەگەڵ کرابێ، دەنا بەرلەهەر شتێك ڕۆمانەکە وەك هەر دەقێکی لاواز، دەر دەکەوێت و خۆی نمایندە دەکات، هەروەك ئەو تیمەو مژارەی کە تێیدایە بەهۆی کەموکورتی لە زمانەکەیدا، تیا دەچێت و بەوەش پەیامی دەق ناگاتە خوێنەر.

ئێستا ئێوە سەرنج بدەنە ئەم حاڵەتانەی لای خوارەوە، کە لەڕاستیدا نازانم هۆکارەکەی بەلای (بەختیار عەلی)ەوە، بۆچی دەگەڕێتەوە: تۆ بڵێی بیەوێ ئەم جۆرە زمانە بەزۆر بکاتە زمانی داهێنان و جوانکاری، کە هەرگیز ئەمە بۆ کەس ناچێتە سەرو قابیلی قبوڵیش نییە؟

١. وشەی (گەرداو) وشەیەکی لێکدراوەو لە (گەرد + ئاو= گەرداو) پێکهاتووە، وەك: (گوڵاو، خوێناو، چڵکاو، قوڕاو..)، بەڵام ئەو لە چەندین شوێندا لەگەڵ وشەی (با)دا بەکاری هێناوە، کە هیچ بیانوویەك بۆ بەکارهێنانی نییە. خۆ مادامەکێ باس باسی (با)یە، لەبری (با و گەرداو)، (با و گەردەلوول)بووایە باشتربوو! {بڕوانە:ل٦}

٢. ئەوەی کە هەیەو بیستوومانە (بەدگومان)و (دوودڵ)و (ڕاڕا)یە، ئیتر تێناگەم مەبەست لە (دووگومان) چییە، کاتێك دەنووسێت: (باپیرم کە پیاوێکی وەسواس و دووگومانە).{بڕوانە:ل٧}

٣. پێڵاو و پۆستاڵ و کەوش و کڵاش، (لێوار)یان هەیە، نەك (لێو)، وەك ئەو دەڵێت: (لێوانی پۆستاڵ) {بڕوانە:ل٢٩}

٤. (ناوچە حەرامەکان) مەبەستی لە (منطقة محرمة) یان (اراضي محرمة)ی سەردەمی ڕژێمی بەعسە، کە هیچ کەس بۆی نەبوو پێ بخاتە ئەو ئەرزانەو بچێتە ئەو ناوچانەوە، چونکە بەپێی بڕیارێکی بەعس ئەو ئەرزو ناوچانە حەرامکرابوون. کەواتا (ناوچە

حەرامەکان) هەڵەیە، دەبوو بینووسیبا (ناوچە حەرامکراوەکان)، چونکە ئەمەیان (ئاوەڵناوی کراو)ەو ئەویتریان (گرێیەکی ئاوەڵناوی)یەو جیاوازیشیان ئاسمان و ڕێسمانە. بەهەڵە بەکارهێنانیشیان واتای ڕستە سەقەت ئەکەن. {بڕوانە: ل٤٩}

٥. ئەگەر ڕستەی (گرفتەکان چیین و کێشەکان چۆن دەبن. {بڕوانە: ل١٥}) بەمشێوەیە بووایە (گرفتەکان چین و چۆن دەبن) یان (کێشەکان چیین و چۆن دەبن)، کورت و پوخت و باشتر نەدەبوو؟

٦. ڕستەیەکی وەکو (بەچەند مانگێك جارێك شەوێك دەهات بۆ لام..{ل١١٧}) هەم لەڕووی سینتاکسییەوە جوان نییە و هەمیش بۆ خوێندنەوە قورس و ڕەزاگرانە.. ئەی ئەگەر (چەندمانگ جارێ شەوێك دەهات بۆ لام..)ی نووسیبا جوانترێك نەدەبوو؟

٧. لە لاپەڕە (٥٥)دا، هاتووە: (لە بەهاردا جگە لە دەنگی بروسکە کە بێئەندازە جەمشید خانی دەترسان گرفتێکی زۆر گەورەمان نەبوو، زۆر ڕۆژ ئەوم بە باوەش هەڵدەگرت و بەرەو باڵا سەردەکەوتم و لەسەر ترۆپکی چیاکانی دەوروبەر مامم بە خۆمەوە دەبەستەوەو سەیری سروشتمان دەکرد). بۆ ئەمەش دەڵێن: (بروسکە) دەنگی نییە تا مرۆڤ بە (جەمشید)یەوەن لێی بترسێت، بەڵکو ئەوە (هەورەگرمە)یە، دەنگی زۆر و ترسناکی هەیە. لەلایەکی ترەوە، کە لەسەرەتای ئەو پەرەگرافەدا ناوی (جەمشید خان) هاتووەو دواتریش بە جێناوی (ئەو)ی کەسی سێیەمی تاك ئاماژەی پێکراوە، ئیدی چ پێویست ئەکات بنووسرێت: (مامم بە خۆمەوە دەبەستەوە)، کە ئەمە لە هەڵەی ڕێزمانی و سێبارەکردنەوە زیاتر هیچی تری بەرهەم نەهێناوە.

٨. هەرگیز پێموانییە بەکارهێنانی هەندێ وشەی عەرەبی، کە لەنێو زمانی کوردیدا جێگەیان بووەتەوە، ببێتە مایەی لاوازی لایەنی زمان لە دەقدا، بەڵام کە وشەی (دەریا)مان هەیە، گوناح نییە بنووسین (بەحر)! {بڕوانە:ل١٠٦ و هتد..}، کە (هەوالگر)مان هەیەو جوان و چەسپیوە، چ پێویست دەکات بیکەینە (خەبەرگر) {بڕوانە:ل٤٢}؟ ئەدی حیکمەت لەوەدا چییە (ڕەشەبا) هەڵگێڕینەوەو بیکەنەوە بە (بارەش)؟

٩. ئەگەر کەسێك (گوێ)ی نەبێت، بێگومان ناشتوانێ گوێ بگرێت، ئیدی چ پێویست دەکات بڵێین: (گوێرەکەیەکی گەورەی گوێنەگری بێگوێ..)؟ {بڕوانە:ل١٢٤} هەرچییەك و هەرچۆنێك بێت، وشەی (بێگوێ) لە سیاقی ئەو ڕستەیەدا زیادەیە.

١٠. لەلاپەڕە (١٢٦)دا هاتووە: (من دڵنیابووم بەشەو دەفرێت و بۆ سەعاتی درێژ لە ئاسماندا دەمێنێتەوە)، دیارە مەبەست لە (سەعاتی درێژ) (کات یان ماوەی زۆر و درێژە)، بەڵام ئەو بەکارهێنانە زۆر نارێکە، چونکە (سەعاتی درێژ) بیرمان بەلای (سەعاتی کورت و سەعاتی بچوك و سەعاتی پان و هی بازنەیی و..هتد)یشدا دەبات.

١١. ئەوە چ پێویستییەکی زمانەوانی یان ئیستاتیکییە وا دەکات، کە ڕۆماننووس (ماچی کچانە و گلەیی ژنانە) لەنێوان دوو کاراکتەری کچدا، کە هێشتا شوویان نەکردووە و نەبوونە بە ژن، بەکاربهێنێ؟ (خەزاڵ لەبەر دوکانەکەدا کۆنە هاوڕێیەکی خۆی دەبینێت کە ناوی سافیناز خانە.. بە دەستووری کچان یەکتری ماچ دەکەن و دوای گلەیی ژنانە لەیەکتر، خەزاڵ پێشنیاری ئەوە بۆ سافیناز دەکات کە بیگەیەنێت بۆماڵەوە..) {بڕوانە:ل٦٤}کەوابێ ژنگەلێکیش هەن، بە دەستووری ژنانە یەکتر ماچ بکەن و گلەیی کچانەش لەیەکدی بکەن.. وانییە؟

١٢. (جەمشید لە کردەیەکی چاوەڕوان نەکراو و ڕاستەوخۆی عاشقانەدا دەستی سافیناز دەگرێت و تکای لێدەکات لەم هەفتەیەدا هەر شەوێك با بوو، سەعات یەکی شەو کە خەڵك هەموو دەخەون بچێتە سەربان و چاوەڕوان بکات، چونکە شتێك دەبینێت و دەبیستێت کە پێشتر نەیبینیوە، بەڵام نابێت لێی تێك بچێت). پێشا وادیارە ڕۆماننووس بیری چووە تەواوی بکات و بڵێت: (کە پێشتر نەیبینیوەو نەیبیستووە". خۆ ئەگەر تەواویشی بکردایە، هەر لەو هەڵەیە قورتاری نەدەبوو، چونکە هەڵبەت مەبەستی لەوەی کە سافیناز پێشتر نەیبینیوە (بابردنەکەی جەمشید خان)ە، ئەوەشی کە دەبێ پێشتر (نەیبیستبێت)، دەنگی جەمشید خانە، بەڵام بەداخەوە، چونکە دیسانەوە وادیارە ڕۆماننووس بیری چووەتەوە، کە لاپەڕەیەك پێشتر، لەو دەعوەتەدا، کە خەزاڵ خان ڕێکی دەخات، ئەو ڕۆژە جەمشید خان تائێوارە لەگەڵ سافینازدا دەباتەسەر و بەردەوام قسە دەکات و باسی ژیانی خۆی دەکات.. ئایا ئیتر ئەوەی کە ماوەتەوەو سافیناز نەیبیستبێ چییە؟! {بڕوانە:ل ٦٥-٦٦} هیچ، چونکە لەلاپەڕەکانی دواتردا ڕۆماننووس شتێکی چاوەڕوان نەکراومان بۆ ناگێڕێتەوە.

١٣. دواتر هەر لە گێڕانەوەی ئەو ڕووداوەدا، دەڵێت: (سافیناز لە سەعات یەکدا دەچێتە سەربان و لەسەر بەرزترین ستارەی ماڵی خۆیان دەوەستێت.. {بڕوانە:ل٦٩}) ئەوەی دوو ڕۆژ لەبەردەست وەستایەکی بەننادا ئیشی کردبێت، دەزانێ (ستارە) دەکاتە چ شوێنێکی ماڵەکان (خانووەکان)؟ ئیدی نازانم سافیناز چۆنچۆنی چووەتە سەر بەرزترین ستارەی ماڵەکەی خۆیان؟

١٤. لە وەسفی جەمشید خاندا هاتووە: (.. پێستێکی ناسکە و بەسەر هەندێك ئێسکی باریکدا وشکبۆتەوە. {بڕوانە:ل٧}) پێش هەرشتێك ئەگەر پێستێك (ناسك) بێت، بێگومان (وشك)نییە، خۆ ئەگەر هات و (وشك)بێت، بێگومان (ناسك)یش نابێت.. واتا وشکی و ناسکی دوو بەشی جیاوازی دوو سیفەتی پێچەوانەن، ئیتر تێناگەین چۆن ئەم (پێستە ناسکە) بەسەر ئێسکی جەمشید خاندا (وشك) بۆتەوە؟

هەر لەبارەی وەسفی جەستەی جەمشید خاندا دەنووسێت: (من تەنیا فریای ئەوە کەوتم

سەرسام سەیری تەنکی و لاوازییەکەی بکەم. {بڕوانە:ل١٢})، کەواتا جەستەی جەمشید خان (تەنك و لاواز) بووە، کەچی لەهەمان لاپەڕەو دێڕێك یان دووان لە خوار ئەوەوە، خەیاتێکی تایبەت دێت تا بەپێی (گەورەیی و تەنکی) جلی تایبەتی بۆ جەمشیدخان بدروێت (نەك جلی بۆ بکات، وەك ئەوەی ڕۆماننووس نووسیویەتی)، هاوکات لەلاپەڕە (١٣)شدا دەنووسێت: (جەمشید خۆشحاڵانە لە پێشمانەوە دەڕۆیی، پیاوێکی بچوك و تەنك..)، ئێستا ئێمە شایەتومان بەکاملادا هەڵدەین: جەمشیدێکی (گەورەو تەنك) یان (تەنك و لاوازە) یان (بچوك و تەنك)!

١٥. بەختیار دەنووسێت: (جەمشید خۆشحاڵانە لە پێشمانەوە دەڕۆی، پیاوێکی بچوك و تەنك کە هەموو گوندەکە بە گەورەو منداڵییەوە هاتبوونە سەیری. ئەو چەند پیرەی لە دێکەدا دەژیان و لەدایکبوونی باوکی جەمشیدیان لەیاد بوو، هاتن بۆ بەخێرهاتنی و لە نهێنی ئەو پەتەشیان پرسی کە سەرێکی بەردەوام بە دەست من یان سمایلەوە بوو. {بڕوانە:ل١٣} بەوپێیە بێت، هەموو خەڵکی گوند بە گەورەو منداڵییەوە، ئەوەیان زانیوە کە جەمشید پەتی لێبەستراوە، تا با نەیبات، هەروەك خۆیشی (بەلووت بەرزییەوە) بۆ ئەو چەند پیرەی لە دێیەکەدا هەبوون، ڕوونی دەکاتەوەو دەڵێت: (ئەو پەتە بۆ ئەوەیە لە کاتی ڕەشەبادا نەفڕم و گەر گێژەڵوکەی گەورە هات بەڕێزمان با نەیبات){بڕوانە/ ل١٣} کەچی لە لاپەڕە (١٨)دا، مەسەلەی بابردنەکەی جەمشید (نەك فڕینەکەی جەمشید، وەك ڕۆماننووس لە چەند شوێنێکدا بابردن و فڕینی لێ تێکەڵ بووە)، وەك نهێنییەك باسی لێوە دەکرێت و نابێت کەس پێیانبزانێت، ئەوەتا وەك خۆی دەڵێت: (دەبێتە ئابڕوچوونێکی گەورە بۆ من و بۆ هەموو خانەدانانی تایەفەکەمان گەر ڕۆژێك لە جێگایەکی گشتیدا با بمبات.) {بڕوانە:ل١٨}.

کارەکە هەر بەوەندەوە ناوەستێت، بەڵکو ئەو پەتەی کە خەڵکی گوندەکە بینیان و پرسیاریان لەبارەوە کردو جەمشیدیش وەڵامی دانەوەو بۆی ڕوون کردنەوە لەوەی مەسەلەکە چییە، دەبێتە (کێشەی گەورەی ئەو سەرەتایەمان چۆنێتی و چەشنی گوریسەکان بوو. ئەو گوریسانەی دەبایە لە ڕۆژدا و بۆناو خەڵك بەکاریانبهێنین، گوریسی زۆر کورت بوون کە جەمشیدیان بە ئێمەوە دەنووسان، بەجۆرێك هەندێجار دەبایە وەك سیانەیەکی پێکەوەلکاو بڕۆیشتباینایە تا خەڵك زۆر سەرنجی پەتەکەی نێوانمان نەدەن و بایەکی خێراش جەمشید لە دەستمان نەفڕێنێت. {بڕوانە:ل١٨} ئەرێ ئەمەیان ناوبنێین چی؟

١٦. لەلاپەڕە (٣٣)دا دەنووسێت: (پسپۆرەکانی سوپا هەندێك جلی تایبەتیان بۆ مامم دەستەبەر کرد، کە ڕەنگیان لەگەڵ هەموو تۆنە جیاوازەکانی ڕەنگی ئاسماندا دەگونجا و

پەتی وەهایان بۆ هێناین، ئاویی و ڕوون بوون و لە هەوادا نەدەبینران). ئێمە قبوڵمانە، پەتێك ڕەنگی ئاویی بێت، نابینرێت، بەڵام ئاخر پەتێکی ئاویی کە ڕوون بوو، ئیدی چۆن باوەڕ بە خۆمان بکەین، کە نایبینین؟ کەواتا ئەگەر سیفەتی (ڕوون و ڕوونێتی)مان خستە پاڵ هەر شتێك، با پەتێکی ئاوییش بێت، ئەوا وەك (ڕۆژی ڕوون) بەرچاومان ئەکەوێت و ئەیبینین.

١٧. هەر لە ناونیشانی ڕۆمانەکەوە، خوێنەر تێدەگات، کە هەمیشە هەر (با) جەمشید دەبات، ئیدی چ پێویست دەکات باسی (هەوا)یش بکەین و بڵێین: "با سرتەی نەدەکرد و هەوا هیچی نەدەبزواند. {بڕوانە:ل٣٢})، بەتایبەتی ئەگەر هات و ئێمە بزانین (با) و (هەوا) دوو شتی تەواو جیاوازن. ڕەنگە ئەو جیاوازییەمان بە عەرەبییەکەی تەواوتر بۆ ڕوون بێتەوە، ئەگەر بزانین (با واتا ریاح). بۆیە (هەوا) کە هی هەڵمژینە، ناتوانێ (جەمشید) لەگەڵ خۆیدا ببات، چما ناوهێنانی لەپای چی؟

١٨. بە وردی ئەم ڕستە لێکدراوە بخوێنەوە: (ئەو لە ئاسمانەوە چەندین شاری وێرانکراوی ئێرانی بینی، لەسەرەوەڕا دەیان هەزار لاشەی تێکەڵاوی سوپاکان کەوتنە بەردەمی.. {بڕوانە:ل٣٤}) تێدەگەین، لە ڕستەی یەکەمدا تێدەگەین، کە کاتێك جەمشید بەئاسمانەوە بووە، چەندین شاری وێرانکراوی ئێرانی بینیوە، بەڵام لە ڕستەی دووەمدا، لەڕێگەی بەکارهێنانی ئاوەڵکرداری (لەسەرەوەڕا)، ڕۆماننووس ئەوەمان پێدەڵێت، کە جەمشیدخان لەکاتێکدا بەحەواوە بوو، هەرلەوکاتەشدا (لەسەرێڕا)ی جەمشیدەوە (کە مەگەر هەر کاك بەختیار خۆی بزانێ چەنێك بەرز بووە)، دەیان هەزار لاشەی تێکەڵاوی سوپاکان کەوتوونەتە بەردەمی! وەك ئەوەی جەنگی هەشت ساڵەی ئێران–عێراق، بەرەیەکی لە ئاسمانیشەوە دامەزرابێ و ئێمە پێمان نەزانیبێ!

١٩. لەلاپەڕە (٤٩)دا باس لە (کەمی بژێوی و کورتی زەخیرە) دەکات، بەڵام لەپەڕەی دواتردا (سێ مانگ پتر خەریکی زەخیرەخستن) دەبێت، بێئەوەی خەمێکی (کورتی زەخیرە) بخوات؟ بێگومان (کورتی زەخیرە)ش گرێیەکی تری بێمانایە و هەر نەیخستایەتە ئەو ڕستەیەوە، بۆ هەموومان باشتر دەبوو.

٢٠. ئەو غەزەبەی کە چارەنووس بەسەر جەمشیدخانیدا هێناوە، هەر ئەوە نەبووە، کە (با) بردبێتی و بە ئارەزووی خۆی ئەمسەرو ئەوسەری پێکردبێت، بەڵکو وادەر ئەکەوێت، کوردگوتەنی، تووکەڕیشی جەمشیدخان، (لەگووا بووبێ)، ئەوەتا ڕۆماننووس دەنووسێت:"ئێوارانیش کە هەڵدەستاین جەمشید هەردەم مەزاجێکی خراپی هەبوو، کەم قسەی دەکرد، زۆر لەبەردەم ئاوێنەی دەستشۆرەکەدا دەوەستا، چەند جارێك ڕیشی دەتاشی...)!! {بڕوانە:ل٩٩}

لەکۆتاییدا ماوەتەوە بڵێم، بەداخەوە: لەم ڕۆمانەدا، هەرچی پێگە و شوێن و ئاراستەی جوگرافی هەیە، بەشێوەیەکی وا تێکەڵ و پێکەڵ کراون، تەنانەت لەسەر وردترین نەخشەی جوگرافییش بۆمان نادۆزرێنەوە. بەختیار عەلی وەك چۆن لە کۆشکی باڵندە غەمگینەکاندا (عیزرائیل و جوبرائیل)ی لێتێکچووبوو، لەمەشیاندا بەشێوەیەکی ئەوتۆ سامناك زاراوەکانی (باکور و باشوور و کرمانجی و کوردی باکور و کوردستان و باکوری عیراق و کەرکوك و..هتد)ی شێواندووە، گومانم هەیە لەوەی بتوانین بە کۆمەکی بەرنامەیەکی وەك (گۆگڵ ئێرس)یش بتوانین پێگەی ڕاستەقینەی ئەوانە لێکجیابکەینەوە! بۆ ئەوەش بەدەر لە لاپەڕەکانی (٤٠، ٤٦، ٩٧، ٩٦ و..تد)، بڕوانە ئەمە، کە دەڵێت:"یەکەمین فڕینی لە زیندانێکی تایبەت لە کەرکوکەوە دەست پێدەکات و کاتەکەشی شەوێکی ساردی زستان دەبێت."{ل٤}، ئەنجا لە لاپەڕە (٦)دا، دەڵێت: (بایەك کە جەمشید لە باشورەوە بۆ باکور هەڵدەگرێت..). ماڵوێرانییەکە هەر لەوەدا نییە، کە ئەم برادەرە (کوردستان) بە (باکوری عێراق) ناودەبات، بەڵکو لەوەدایە، (کەرکوك) بە (باشووری عێراق) دەزانێ؟

کێ کتێبخانە بەناوبانگەکەی ئیسکەندەرییەی سووتاند؟

و: پرۆفیسۆر: د. زەنون پریادی

شاری (ئەسکەندەریە) لە میسر شارێکی دێرینی زۆر کۆنە لە سەردەمی فیرعەونیەکان و یۆنانییە کۆنەکاندا دامەزراوە. پێش هاتنی ئیسلام بۆ میسر لە سەردەمی خەلیفەی ئیسلام (عومەری کوڕی خەتاب) بەشێك بوو لە ئیمپراتۆریەتی یۆنان و پاش مێژووی زایینی ئایینی مەسیحی تیایدا بڵاو بووەتەوە.

شایانی باسە ئینسکلۆپیدیایەکی ئەمەریکی دەڵێت: شاری ئەسکەندەریە لە میسر ساڵی (٣٢٣)ی پێش زاین لەلایەن قوتابیەکانی ئەرستۆوە دامەزراوە. پاش کۆچی دوایی ئەسکەندەری گەورە واتە ئەسکەندەری مەکدۆنی. یەکێك لە قوماندارەکانی (ئەسکەندەر) بەناوی (پتۆلمی) کرایە حاکمی شارەکە و لە پاشان خۆی بە (شای) (ئەسکەندەریە) ناساند. کتێبخانەی ئەسکەندەریە لەمێژوودا زۆر بەناوبانگەو ژمارەیەکی زۆر لە کتێب و دەست نووسی دەگمەنی تیادا هەبوو بەچەشنێك یەکێك بوو لە عەنتیکەکانی جیهان. بەداخەوە لە کاتی داگیرکردنی میسر لەلایەن قوماندارێ ئیسلام عومەری کوڕی عاص کتێبخانەکە ئاگری تیٚ بەربوو.

ئایا کێ ئەم کتێبخانەیەی سووتاند؟؟

لەم بارەوە دوو ڕا هەیە: یەکەمیان ئیسلامەکان تاوانبار دەکات بەسووتاندنی کتێبخانەکە پاش داگیرکردنی میسر بە سەرۆکایەتی (عومەری کوڕی عاص). دووەمیان دەڵێت: ئەو سوپا داگیرکەرانەی لە یۆنانەوە هاتنە میسر سووتاندوویانە.

وادیارە کە کتێبخانەکە دوو سێ جار سووتاوە. یەکەم جار لەلایەن لەشکری شای ڕۆمان یۆلیۆس قەیسەر کە لەنێوان ساڵەکانی (١٠٢–٤٤ پ ن) ژیاوە. یۆلیۆس قەیسەر سەرۆکی ڕۆمان بوو خۆیشی زانا و فەیلەسووف بوو. بۆ وێنە ڕۆژنامەیەکی تایبەتی دامەزراند جگە لە خوێندنی بەرز لە بواری بیرکاری و فەلەکدا.

دووەمیان دەڵێت سوپای یۆلیۆس قەیسەر هێرشیان کردۆتە سەر شاری ئەسکەندەریە و کەشتیەکانی سوپاکە لە لێوار دەریاکە نزیك بە ئەسکەندەریە ئاگری تێبەربوو و لایەکی کتێبخانەکەی ئەسکەندەرییەی سووتاند. بەڵام بەشێکی کتێبخانەکە زیانی پێ نەکەوت. هەروەها دەڵێن گوایە یەکێك بەناوی (ستراڤۆن) سەردانی کتێبخانەکەی کردووە پاش سووتاندنەکە و نووسیویەتی کە کتێبخانەکە ڕێك و پێك بووە و زۆر زیانی پێ نەگەیشتووە.

بەڵام وادیارە پاش ماوەیەك هەراو هوریایەك لە نێوان مەسیحییەکان و ئەوانی تردا ڕووی داوەو لە ئەنجامدا ئەوەی مابووەوە لە کتێبخانەکە بەتەواوی سووتاندوویانە.

لەلایەکی دیکەوە ئەوانەی ئیسلامەکان تاوانبار دەکەن بە سووتاندنی کتێبخانەکە پێویستە بزانن کە ئایینی ئیسلام ڕێزی زانست و زانیاری گرتووە. شایانی باسە ئەوانەی ئیسلام تاوانبار دەکەن بەم کارە ناشیرینە دەڵێن:

گوایە کە هەواڵی سووتاندنی کتێبخانەکەی ئەسکەندەریە بۆ عومەری کوڕی عاص دەبەن. فەرمانی داوە تەماشای کتێبەکان بکەن و ئەوەی لەگەڵ ڕەوشتی ئیسلامدایە با بپارێزرێت و ئەوەیشی ناگونجێت بسووتێنرێت. بەم جۆرە زۆربەی کتێبخانەکان جیاکرانەوە بۆ سووتاندن و دابەش کرانە سەر چوار هەزار چاڵی ئاگر بۆ سووتاندن. هەندێك دەڵێن شەش مانگی خایاند بۆ سووتاندنی ئەو هەموو کتێبانە.

بەڵام ژمارەیەکی زۆر لە مێژوونووسی ئەوروپایی ئەم مەسەلەیە بەشێوەیەکی تر دەگێڕنەوە. بۆ وێنە مێژوونووسی بەریتانی (ئیدوارد گیبۆن) خاوەن کتێبی بەناوبانگ. "دەوڵەتی ڕۆمان لە پێکهاتنیەوە بۆ ڕوخانی" واتە "الدولة الرومانية منذ تأسيسها الى سقوطها" باسی سووتاندنی کتێبخانەکەی ئەسکەندەریە دەکات و دەڵێت: (من بڕوا بەو ڕووداوانە ناکەم!! هەروەها مێژوونووسی ئینگلیز (ئەلفرێد بەتلەر) نکۆڵی لەو ڕووداوە

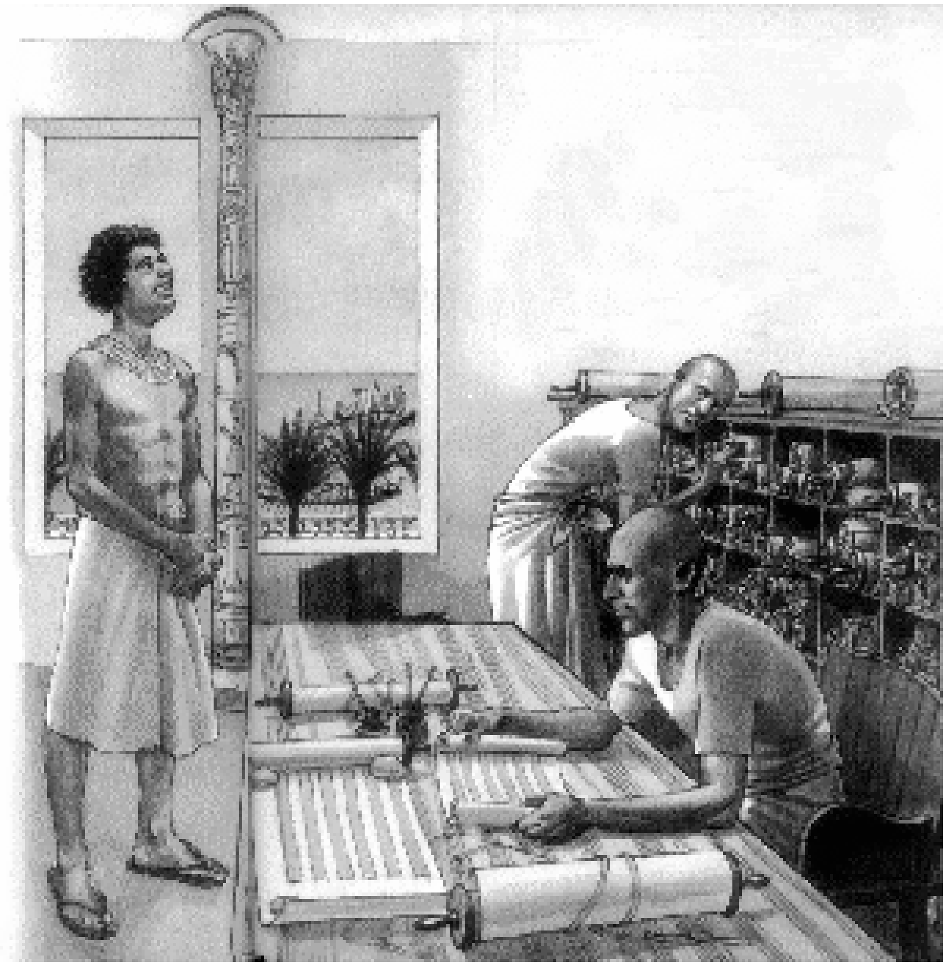

دەکات وەلێ ئەوانەی دەڵێن کە (حنافلبیۆتوس) چووە بۆ لای عومەری کوڕی عاس لە کاتی سووتاندنی کتێبخانەکە هیچ ڕاست نییە، چونکە (حنافلبیۆتوس) کە میسر داگیر کرا لە ژیاندا نەبوو. هەروەها دەڵێت ئەم هەڵبەستەیان بۆ ئیسلام ڕێك خستووە چونکە زۆربەی کتێبەکانی ئەو سەردەمە پەڕەکانی لە چەرم دروست کرابوون، چەرمیش وەکو کاغەز ناسووتێت!!

ئەگەر خەلیفە بیویستایە کتێبەکان بسووتێنێت بۆچی دەیانگواستەوە بۆ چاڵی ئاگر تەنانەت لە شوێنی خۆی ئاگری تێبەردەدان. دوای ئەوە ئەم چیرۆکە پاش سووتاندنی کتێبخانەکە بە (٥٠٠) ساڵ بەبێ بەڵگەنامە و سەرچاوە نووسراوە.! هەروەها دەڵێت: کتێبخانەکەی ئەسکەندەریە وەکو زانراوە لە ساڵی ٤٨ی زاین ڕوویداوە پاش ئەوە ئاژاوەو

شەڕ لەنێوان خێڵە مەسیحییەکان ڕوویداوە.

زانای خۆرهەڵاتزان (کازانۆڤە) دەڵێت ئەم چیرۆکەکە پاش ڕووداوەکەی ئەسکەندەریە بە (٦٠٠) ساڵ بڵاوبۆتەوە و ڕێگەی تێ ناچێت!! هەروەها دەڵێت ئەم چیرۆکە لە ڕێکخستنی (ابن القفتی)یە کە ئەویش لە خۆیەوە وەکو (ئەفسانە) گێڕاویەتەوە.

لەلایەکی دیکەوە مێژوونووسی میسری بەناوبانگ (جرجی زیدان) لە بەرگی سێهەمی کتێبەکەی (مێژووی شارستانیەتی ئیسلام) دەڵێت: لە پێشا حیکایەتی سووتاندنی کتێبخانەی ئەسکەندەریە بڕوام پێی بوو، بەڵام پاشان هەڵگەڕایەوە و گوتی: سووتاندنی کتێبخانەکە لەلاین سوپای عومەری کوڕی عاص هەڵبەست نەبوو لەلایەن (ابو الفرج) چونکە هەواڵەکەی لە (ابن القفتی)یەوە بیستووە قازی هەموو قازیەکانی ئیسلام بوو و زانا بوو لە قورئان و فقە و نەحو و منتیق و ئەندازیاری و گەلێ زانیاری تر و خاوەن کتێبخانەیەکی گەورە و دەگمەن بووە.

لە کتێبەکەی (ابن القفتی) بەناونیشانی (أحیاء مصر من ابتدائها الى ایام صلاح الدین) و هەروەها لە کتێبەکەی تری بەناونیشانی (تراجم الحکماء) باسی مەسەلەی سووتاندنی کتێبخانەکە دەکات و دەڵێت: وادیارە کتێبە کۆنەکان ئیسلامەکانیان تاوانبار کردووە بەو کارەساتە، بەڵام دوای ئەوە بە چەند ساڵێك ئەم هەواڵەیان فەرامۆش کردووە.

سەرچاوە: **رضا عبدالحکیم** (مصیر مکتبە الاسکندریە القدیمە) گۆڤاری (العربی) ژمارە ٥٦٩ ساڵی ٢٠٠٦ لاپەڕە (١٦٨).

ئەنتۆن چیخۆف

ژیان جوانە

(بۆ ئەو کەسانەی نیازی خۆکوشتنیان هەیە)

لەفارسیەوە/ئازاد نەجم

ژیان شتێکی تاڵ و بە ئازارە، بەڵام ئەگەر نیازی گۆڕینیت هەبێت کارێکی هێندە دژوارو ئەستەم نیە. بۆ ئەم کارەشت ئەوەندە بەس نیە کە دوسەد هەزار ڕۆبلێکت بۆ دەرچێت یان میدالیای (هەڵۆی سپی) یت پێببەخشن یان لە گەل کچێکی جوانکیلەی دڵرفێن زەماوەند بکەیت یان وەکو کەسێکی باش و دڵساف بناسرێیت و ناوو ناوبانگت چەندین ساڵان دەماودەم بکات . بێگومان ئەگەر بتوانی لە ژیاندا ئەمانە وەدەست بێنی،خراپ نیە، بەڵام هەمو ئەمانە شتێکن لەگەڵ تێپەڕینی ڕۆژگاردا ئەگەری نەمان و لە بەین چونیان هەیە و دەشێ لە چرکە ساتێکدا لە دەستیان بدەی.

بۆ ئەوەی ئیدی لەمەودوا، تەنانەت ئەو کاتانەش کە لەو پەڕی نیگەرانی دایت، شادو بەختەوەر بژیت، دەبێ ئەم دو هەنگاوەی خوارەوە جێبەجێ بکەیت . یەکەم ڕازیبیت بەوەی کە هەتەو دووەم دەبێ باوەڕی تەواوت بە دەستەواژەی (لەوانەیە لەمەش خراپتر ڕوبدات) هەبێت. ئەمەش هێندە کارێکی ئەستەم نیە.

کاتێ قوتوی کبریت لە گیرفانتدا گڕ دەگرێ، دڵ تەنگ مەبە و سوپاسی خودا بکە کە گیرفانت گەنجینەی باروت نەبوە. کاتێ کۆمەڵێك خزمی لێقەوماوو بێچارەت لە ڤێللا

هاوینیەکەتتدا دێنە سەردانیت، نێو چاوانت گرژمەکەو شادو شوکربەو بڵێ زۆر سوپاس خودایە خزمان بەسەریاندا داوم نەك پۆلیس .

ئەگەر دڕکێك لە پەنجەت چەقی، برۆ سوپاسی خودا بکەو بڵێ چاك نەبو لە چاوم نەچەقی .

ئەگەر هاتو بینیت ژنەکەت یان خوشکی ژنەکەت لە بری گۆرانیەکی دڵرفێن، خەریکی ڕاهێنانە لەسەر نۆتەکانی ئامێرێکی مۆزیك و کردویەتیە درینگە درینگ، دڵگیر مەبە ولە خۆشیان هەڵپەڕە چونکە گوێت لە موزیك بوە نەك لورەی چەقەڵ و مرو میاوی پشیلە .

برۆ سوپاسی خودا بکە کە نە ئەسپی ژێر باری، نەمیکرۆبی، نەکرمی (تریشین) ی،نە بەرازی و نەوڵاخی و نەمێشولەیت و نەورچی قەرەجە گەڕۆکەکانیت . برۆ هەڵپەڕە لە خۆشی ئەوەی کە نەشەلی، نەکوێری، نەکەڕی، نەلاڵی، نەتوشی نەخۆشی کۆلێرا بویتە .هەڵهەڵە لێدە لە خۆشی ئەوەی کە چاك نەبو ئیستا لە دادگا و لەنێو قەفەزی تاوانباران دانەنیشتویت و بەرامبەر داواکاری گشتی ڕانەوەستاویت و بۆ وەرگرتنی پاداشتی نوسینەکەت لەگەڵ کابرای بڵاو کەرەوەدا لە بێنەو بەرەدا نیت .

ئەگەر ماڵت لە شوێنێکی دورەدەستە، بیر لەوە بکەوە بڵێ چاك نەبو ماڵم دوور تر نەبو .ئەگەر ددانێکت دێشێ، دڵت بەوە خۆشکە و بڵێ چاك نەبو کەهەموو ددانەکانم نەدێشان .ئەگەر بۆت دەکرێ گۆڤاری (شارۆمەند) نەخوێنیەوە یان لە سەر بەرمیلێکی زبڵی ماڵان دانەنیشتویت یان لەونێوەدا سێ ژنت نەهێناون، برۆ بۆخۆت تێر هەڵپەڕە. ئەوکاتەی کە دەتگرن و ڕاپێچی کەلانتەریت دەکەن، شاگەشکە بە لەخۆشیان، چونکە دڵنیایت و دەزانی بۆ کەلانتەرییت دەبەن نەك دۆزەخی سوتێنەر،کاتێ لەوێ بە قامچی کەوتونە سەرت، هەڵهەڵە لێدە لە خۆشی ئەوەی کە قامچیە نەك تەور .

ئەگەر ژنەکەت خیانەتت لێدەکات برۆ لەخۆشیان هەڵپەرەو بڵێ چاك نیە خیانەت لە من دەکات نەك لە نیشتیمان.

وقس علیهڗا ...ئەی مرۆڤ ! گوێ لە پەند و ئامۆژگاریەکانم بگرە تا لەمەودوا ژیانت لێوانلێو بێت لە شادی و بەختەوەری.

کرمی تریشین/ کرمی نێو گۆشتی بەراز

سەرچاوە / مجموعە اثار چخوف / داستان کوتاە / ترجمە سروش استپانیان / انتشارات توس /چاپ چهارم / ١٣٨٩

شیعری نوێ، شیعری ئەمڕۆیە

و: رزگار جەباری

(راوبۆچوونی شاعیری ئێرانی نادری نادرپوور لەسەر شیعری نـوێی فارسی، لە پێشەکی کۆمەڵە شیعرەکانییەوە وەرگیراوە.)

نەك تەنها مەودایەك لە نێوان شیعری کۆن و تازەدا نیە، بەڵکو شـیعری نـوێ درێژەپێـدەری لۆجیکی شیعری کۆنە. دەستەیەك وایدەردەخەن کە ئەمڕۆ دوو جۆرە شـیعر هەیـە: شـیعری نوێ و شیعری کلاسیك.

ئێمـە دەڵـێین جگـە لـە شـیعری نـوێ لـەم سـەردەمەدا شـیعرێك بـوونی نیـە و ئـەوەی لاساییەکی گاڵتەجاڕانەی مامۆستایانی دێرینە، نابێ شیعری ناو بنێین.

ئێمـە هـەمان ئەنـدازە کـە رێـز لـە کـاری مامۆسـتایانی گـەورەی شـیعر دەگـرین و بەرهەمەکانیان بە رەسەن و هونەرمەندانە هەژمار دەکەین، بێزاریشین لە لاسـاییکەرەوە بـێ مایەکان کە ناوەڕۆکی ئەو مەزنانە بـە لاوازییـەکی زۆر و کاڵییـەکی فراوانـەوە لـەنێو هـەمان چوارچێوە و وشەدا دادەرێژنەوە.

ئەمانە کۆمەڵە سکەسازێکی بەدبەختن کە تەمەنی خۆیـان لەسـەر لاسـایی سـکە زێـڕین و زیوینـەکانی شـیعری کـۆن دەدۆڕێـنن و هـەرگیزیش توێـشوویەك لـەم رێـڕەوەدا پاشـەکەوت ناکەن.

ئەمانە چەشـنی هـەر ئـەو کەسـانەن کـە لـە سـێرکەکاندا لاسـایی کردنـەوەی بـەنبازەکان دەکەنە پیشەی خۆیان. لـە کاتێکدا ئـەوان بـە لێهاتوویـیـەکی زۆرەوە لەسـەر تەنافەکـە رێ دەکـەن و دەسـووڕێنەوە، ئـەمانیش لەسـەر زەوی و لـەخوارەوە لاسـایی هـەمان رێکـردن و جووڵە دەکەنەوە.

من نازانم چی ناسکییەکی تێدایە کە بۆ هـەزار و چـەندەمین جـار ئـەم هـەموو نـاوەڕۆك و بابەتە دووبارەبووەوانە کەلە سەرەتاوە لە کاری مامۆستایانی پێشین چۆڕیوە و بە باشـترین شێوە خراوەتەروو، لە نێـو چوارچێوەیەکی غـەزەلی و چامەیەکی دەسـتکردی برێژنـەوە و دەرخواردی خەڵکی ئە م سەردەمەی بدەن؟

شیعری کۆن مایەی رێز و مایەی سرووشی ئێمەیە. بەڵام ئەوەی ئەمڕۆ بە نـاوی ((خەلـەفی راستوێژ))ی شیعری کۆن ناوزەد دەکرێن و لەبەرامبەر شیعری نوێ واتە شیعری واقیعی ئـەم سەردەمە قیت بوونەتەوە، ناتوانێت مایەی پەسەندی ئێمە بێت.

شاعیر دەبێت لە کۆمەڵگا پێشتر بـچێت و کارەسـات و تەنگوچـەڵەمە کۆمەڵایەتییـەکان، یان پێش روودانیان یان لانی کەم هاوکـات بـە روودانیـان هەسـت پـێ بکـات. تـاکو بتوانێـت هونەرمەندێکی واقیعی بێت.

ئەم لاساییکەرەوانە نەك تەنها هاوشان بە رووداو و کارەساتەکانی سەردەمەکەیان هەنگاو هەڵناگرن، بەڵکو بە ساڵ و بە سەدە پاشتر لەم سەروبەندەدا رێ دەکەن.

کەواتە دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە تەنها _شـیعری نـوێ_ دەتوانێـت داخـوازی مەعنـەوی سەردەمی ئێمە دەستەبەر بکات و دیسانەوە شیعری نوێیـە ئـەمڕۆ دەتوانێـت نـاوی رەهـای _شیعر_ وەربگرێت.

بەڵام ئەوەی ئێمە تازەی ناوزەد دەکەین، لەگـەڵ ئـەوەی دەسـتـەیەکی دیکـە بـە تـازەی دەزانن جیاوازی هەیە.

شیعری نوێ کە ئێمە باوەڕمان پێ هەیە، دەبێت خودان دوو رەهەندی بنچینەیی بێ:

١_دیدی تازە

٢_چنین ((دارشتن))ی تازە

زەروورەتـی نووسـینی شـیعری نـوێ ئـەوە نیـە، بـۆ نموونـە کەسـێك خـەریکی وەسـف و شرۆڤەی بابەتێك بێ تاکو ئەمڕۆ وەسف نەکرابێ. بۆ نموونە کەسێك دەربارەی (ئەتۆم) یـان (فڕۆکە) کە دوو بابەتی تازەن، شیعر بڵێت. بە پەتی بوونی بابەتەکە، ناتوانێت تازە بێت.

لەکاتێکدا ئەگەر کەسێك بابەتێکی کۆن و ئاسایی بە شێوازێکی تازە گوزارشتی لێ بکات، دەتوانێت بانگەشەی نوێخوازی و نوێگەری بکات.

دیدی تازە بریتیە لە هەست و تێگەیشتنی تازە لە شتەکان و بوونەوەران. بە دڵنیاییەوە سەرنجتان داوە کە کامێرای وێنە دەتوانێت لە ئاراستە و مەودای جۆراوجۆرەوە وێنە بگرێت و ئەم جۆراوجۆری و هەمەچەشنەییەی وێنەکان پەیوەندی بە گۆشەی دیدی وێنەگرەکەوە هەیە.

وێنەگرەکانی کۆن، لە چەند خاڵێکی سنووردار و لە مەوداگەلێکی تایبەتەوە، وێنەیان دەگرت و بەزاندنی ئەو سنوور و مەودایانە بۆ وێنەگرتن بەگونجاویان نەدەزانی. وێنەگرانی ئەمڕۆ گۆشەی دیدی خۆیان دەگۆڕن و گۆشەگەلێکی تازە لە سروشت و ژیان ئاشکرا دەکەن.

گوزارشتێکی باشتر، هەست و تێگەیشتنێکی تازەتریان لە شتەکان و بوونەوەران هەیە. کە زەروورەتی پەسەندکردنیان، گۆڕانکاری و گۆشەی دید و چێ کردنی وێنەگەلێکی داهێنانە و تازەیە.

ئەم نموونەیە لەهەمبەر شاعیریش راستە: ئەگەر شاعیرێك هەست و تێگەیشتنی تازەی لە خۆیدا هەبوو، ژیان و پاشکۆکانی _هەرچەندە کۆنە و یەکبینە بێت_ بە چاوێکی دیکە دەبینێت و ئەم دیدی تازەیە، رەنگی شیعرەکەی دەگۆڕێت. ئەگەر شاعیری ئەمڕۆ هەست و تێگەیشتنی تایبەتی هەبێت و هەموو شتێ بە چاویلکەی نەریتەباوەکان و پەیمانە ئەدەبییەکانەوە نەبینێت، مانگ بەو جۆرە نابینێت کە شاعیری کۆن تەماشای کردووە. مانگ لە پەیڤی شاعیری کۆندا بە روخساری خۆشەویست چوێندراوە. ئەمڕۆ لە نێو شیعری شاعیری سەردەمدا رەنگە سکەیەکی زێڕ یان بە دوورگەیەك لە نێوان ئاودا چوێندرابێت. یان بۆ نموونە زولفی خۆشەویست لە شیعری شاعیری کۆندا بە زنجیر و کۆت و بەند چوێندراوە. ئەمڕۆ بە دووکەڵێکی ناسك یان هەڵمێکی زێڕین دەچێت.

کاتێ هەست و تێگەیشتنی شاعیرێك تازە بوو، ناچار هێزی گوزارشت و تەنانەت جۆری لێکدان و وشەکانیش تازە دەبێت. ئەمەش بەو هۆیەوەیە کە هەر دۆخێکی تایبەتی دەروونی دەستەواژە و وشەی گونجاو لە زەینی شاعیردا دەورووژێنێ وچوارچێوەیەکی دروست و شایستەی خۆی دەدۆزێتەوە.

هەر بەم هۆیەوەیە کە ئەمڕۆ، شێوەی شیعر لە چامە و غەزەلەوە گۆڕاوە بۆ چوارپارچە و

پارچەی ناڕێك (نیوە دێڕی کورت و درێژ).

تێگەیشتن و هەستەکانی شاعیری ئەمڕۆ لە چوارچێوەی غەزەل و چامە ناگونجێن و هەلومەرجی دیکە دەخوازێت و ئەم هەلومەرجە دۆخی دەروونی شاعیر کە لەو کات و شوێنەدا بەرهەم هاتووە، دەخاتە بەردەستی. لێرەدا ئەم سێ شێوەیەی ژێرەوە دێتە ئاراوە:

١_ شاعیر، بابەتێکی تازە بە دیدێکی کۆن هەست پێ دەکات و دەریدەبڕێت. بۆ نموونە ((فرۆکە)) هەر بەوچەشنە دەبینێت کە شاعیری سەدەی چوارەم (کۆچی) ((مەرکەبی هەوایی))ی بینیوە. ناچار هەر بەو وشە داهێزراوانە خەریکی وەسف کردنی بێت. بەڵگەنەویستە کە چنینی پەیڤی شاعیرێکی لەو جۆرە، تازە نابێت و نوێگەری بابەتەکەی رەنگی تازە بە شیعرەکەی نابەخشێت.

٢_ شاعیر، بابەتێکی کۆن بە دیدێکی تازەوە هەست پێدەکات و دەریدەبڕێت، لەم بارەدا چنینی پەیڤەکەی تازە دەبێت شیعرەکەیشی حاڵەتێکی تازە لە خوێنەردا دەورووژێنێ.

٣_ شاعیر، بابەتێکی تازە بە دیدێکی تازەوە هەست پێدەکات و دەریدەبڕێت. لەم حاڵەتەدا چنینی پەیڤەکەی تازە دەبێت، واتە وشە و گوزارشتەکانی شیعرەکەیشی پێ بەپێی هەستەکانی دەگۆڕێن.

لە هەموو ئەم بارانەدا چوارچێوە (واتە شێوەی شیعر کە شتێکی تەواو جیاوازە لە چنینەکەی) پەیوەندییەکی شاراوەی هەیە لەگەڵ ناواخندا (کە هەست و تێگەیشتن لەخۆدەگرێت و پێکەوە بە_ دید _ روانگە تەعبیر دەکرێت).

ئاماژە بەم خاڵە پێویستە کە تەنها تێکشکاندنی چوارچێوە کۆنەکان و کورت و درێژکردنەوەی دێڕەکان و بەیەکلاخستنی سەرواکان بەڵگەی تازەکردنەوە و نوێگەری نیە. هەر کەسێك شیعری بێ بەند و باری گوت، نابێت بە شاعیری نوێخواز بزانرێت.

گەلێ پارچەی بێ کێش و سەروای هاوچەرخانمان خوێندووەتەوە کە ناوەڕۆکیان جگە لە لاساییەکی گاڵتەجاڕانەی غەزەلەکان هیچی دیکە نەبووە و بێ مایەیی یان کەم سەلیقەیی هۆنەرەکانیان هۆکاری ئەم بێ بەند و باری و چوارچێوە شکاندنانەن. رەنگە ناواخن و ناوەڕۆکی ئەم پارچانەیان لە نێو چوارچێوەی غەزەلێکی جوان یان چامەیەکی کێشداردا بخستایە، گەلێ دڵپەسەندتر و کاریگەرتر بوونایە.

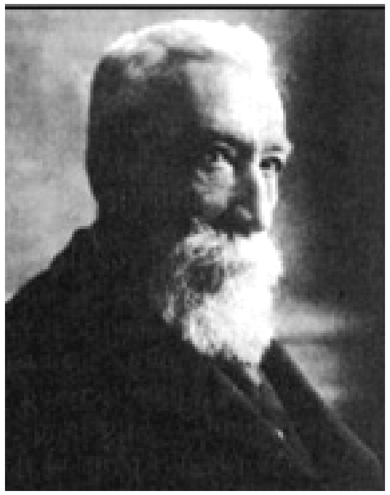

ئەناتۆل فرانس

سەوزە فرۆش

و: خالید حەمید

هەموو رۆژێك گیرۆم كرانكبی سەوزە فرۆش، لەگەڵ دەركەوتنی یەكەم گزنگی بەیانیدا، تاوەكو بانگی شێوان، عارەبانە پڕ لەسەوزەكەی، بەهەموو كۆڵانەكانی شاردا دەگێڕاو هاواری دەكرد: سەوزە.. سەوزە.. وەرن بۆ تەماتە.. وەرن بۆ بیبەر.. وەرن بۆ گێزەر...

گەر رۆژێكیان سپێناغی پێبوایە، لەكۆڵانە هەژارەكاندا دەیگێڕا.. چونكە هەژارەكان حەزیان لەچێشتی سپێناغ دەكرد.. هاواری دەكرد: ورەن بۆ سپێناغ.. بۆ سپێناغی تازەو بەتام.. وەرن.

نیوەڕوانێكی گەرمی قرچەی هاوین، گیرۆم كرنكبی بەرەو مۆنمارتە بەرێكەوتبوو.. لەپڕ خاتوو بایار، كە بەفریشتەی ئێشكگر بەناوبانگبوو، لەبەردەم عارەبانەكەی وەستاو یەكسەر دەسكێك سپێناغی هەڵگرت و لێوی هەڵقرچاند و پێكەنی و وتی: گرنگیی ئەم سپێناغە

سیسە چییە هێناوتە.. تۆ هەر وەها شتی كۆن و بێكەڵك دەفرۆشیت... دە پێمان بێژە دەسكی بەچەندە؟!!.

– بایار خاتوون بە هەزار دینارە.. گوێ بگرە و بڕوابكە تازەیە و لەمەش باشترت دەست ناكەوێت.

بە فیزێكەوە سپێناغەكەی فڕێدایە سەر عارەبانەكە و وتی: ئا ئەم سپێناغە سیسە كۆنە بەهەزار دینار!! بۆ ئێمە ئەوەندە گەمژەین.. یان بە گێلم دەزانیت!!

ئا لەو بارودۆخەدا بوو، پۆلیسێك دارێكی كێشا بە عارەبانەكە و بەسەریا شیڕاندی: لێرە مەوەستە.. دەی دووربكەوە..

كرانكبی نزیكەی نیو سەدەیە، لە بەیانییەوە تاوەكو بانگی شێوان، لە كۆڵانەكانی ئەو شارەدا سەوزە دەفرۆشێت و خەڵكی خۆشیان دەوێت، هیچ بارگرانییەكی بۆ سەر كەس نییە، بۆیە خۆی نەشێواند و نەشڵەژا.. بارودۆخی لەم جۆرەشی زۆری بینیوە، كرانكبی دەیویست خاتوو بایار زوو سپێناغەكە بكڕێت، خاتوو بایار بە تووڕەییەوە قیژاندی: ئەرێ ئەوە چیت لێقەوماوە... دەلێمگەڕێ با بە ئارەزووی خۆم هەڵیبژێرم.. تێگەیشتی!!

خاتوو بایار هێدی هێدی و لەسەرخۆ دوو دەسك سپێناغی هەڵبژارد...

گوتی: دەبگرە.. نیوەكەی تری، وا دەڕۆم لە دوكانەكەوە دەیهێنم.

– دە باشە چاوەڕێت دەكەم.. باشە..

پۆلیسەكە سەرلەنوێ هاتەوەو زۆر بەتوندی پاڵی بە عارەبانەكەوە ناو قیڕاندی بەسەریا و عارەبانەكەی دایە بەر دار: ئەرێ كابرا خۆت بەچی دەزانیت؟ پێم نەگوتی دەبێت چۆڵی بكەیت و لێرە بڕۆی.. نازانیت ئەمە یاسایە و دەبێت گوێڕایەڵی بیت!

كرانكی وتی: بەقوربان.. چاوەڕێی ژنەكەم، هەركە پارەكەی بۆ هێنام، بەسەر چاوان ئێرە چۆڵ دەكەم و دەڕۆم.

پۆلیسەكە بەتووڕەییەوە وتی ئەز پێت نابێژم چاوەڕێی ژنەكە مەكە.. بەڵكو دبێژم لێرە مەوەستە و ئێرە چۆڵ بكە.. دەی فەرموو..

بەڵام خاتوو بایار لە دوكانەكەیدا، خەریكی فرۆشتنی پێڵاوێكی شینی منداڵانە بوو بەژنێك كە دەیویست بۆ كچەكەی بیكڕێت.

هەرچەندە کرانکبی خۆی لەگەڵ جۆرەها دیاردەدا گونجاندبوو، بەڵام زانی ئەمجارەیان جیاوازە، نەیدەزانی ئایا چاوەڕێی خاتوو بایار بکات و پارەکەی بداتێ، یان فەرمانی پۆلیسەکە جێبەجێ بکات. لەبەر ئەوەی کرانکبی شارەزای یاسا نەبوو، چونکە هێنانە دی مافی خودیی، لە مافی گشتی کۆمەڵایەتی رزگاری ناکات. بۆیە پۆلیسەکە هەڕەشەی لێکرد و بێسوود بوو، یەکسەر قۆڵبەستی کرد و ئا لەو بارودۆخەدا، خاتوو بایار هات و ویستی پارەکەی بداتێ، بەڵام پۆلیسەکە لەگەڵ خۆیدا بردی، بەپێی ئەوەی بەندکراو قەرزی بەسەر کەسەوە نییە، یەکسەر خاتوو بایار پارەکەی خستە گیرفانی خۆی، بەپێی یاسا بەند کراو قەرزی بەسەر کەسەوە نییە، بەچاو تروکاندنێك، خۆی لە بەشی پۆلیس بینییەوەو لە هەموو سەربەستییەك و ماڵ و حاڵی خۆی بێبەش بوو، وای دەزانی خۆر روناکی خۆی لەدەستداوەو زەویش لەژێر پێیدا دەلەرزێ و رۆ دەچێتە خوارەوە، سەیرێکی ئەملا و ئەولای خۆی کرد و بەئاوازێکی خەماوی پچڕ پچڕەوە، وتی: ئەمە بۆ ئەز زۆرە..

شەوی لە پۆلیسخانە کردەوە و بەیانی زوو بەرەو بەندیخانەیان برد.

کرانکبی نە هەستی بە سووکایەتی دەکرد نە بە خەم و پەژارە و ناسۆری، بەڵکو بەپێچەوانەوە بەندیخانەی بە شوێنێکی پێویست زانی، هەر کە تەماشای ژوورەکە و هەرچوار دیواری دەورووبەری خۆی کرد، لە پاك و خاوێنی شوێنەکە سەری سووڕما و لە دڵی خۆیدا وتی: "بەڕاستی چەند شوێنێکی پاك و خاوێنە، هەر بۆ ئەوە باشە، مرۆڤ لەسەر زەوییەکەی نانی خۆی بخوات" کە لای کردەوە، دەستی برد و کورسییەکەی تەنیشتی راکێشیت، بەڵام لەبەر ئەوەی کورسییەکە بەدیوارەکەوە چەسپابوو، بۆیە بەچوار دەوری خۆیدا سووڕایەوەو هاواری کرد: بەڕاستی ئەمە بیرۆکەیەکی فرە خاسە و بەهیچ شێوەیەکیش، شتی وام بەبیردا نەدەهات.

سەوزەفرۆش، لە شوێنی خۆیدا چەقی بەست و حەپەساو لەنێو لێکدانەوەی جۆراو جۆردا مەلەی دەکرد، لەپڕ ئازاری تەنیایی پێکای و هەستی مەترسی لە دڵێوە دەرپەڕی و هەموو لەشی داگیرکرد، دەستێکی بە دەموچاویدا هێنا و لێی دانیشت و بیری لە عارەبانەکەو سەوزەکەی سەری دەکردەوە. سەریخستە سەر ئەژنۆی و وتی دەبێت عارەبانەکەمیان لەکوێ داناوە؟!

چیرۆکنووسی فەرەنگستانی (ئەناتۆل فرانس)، لە چەند دێرێکدا:

* لە ساڵی ١٨٤٤داو لە شاری پاریس لەدایکبووە.
* لە ساڵی ١٩٢٤ داو لە شاری تۆرین کۆچی دوایی کردووە.
* ناوی راستەقینەی خۆی ئەناتۆل فرانس، (فرانسوا تیبۆیە)ە.
* زۆربەی کتێبەکانی پاچڤەی سەر زمانانی جیهانی کراوە.
* کتێبەکانی بە گاڵتەجارییەکی بەرز و بەشێوازێکی نایاب و شیرین ئامێز بەناوبانگە.

سەرچاوە/ مجلة الهلال/ روائع القصص اغسطس ١٩٦١

ئیتالۆ کالڤینۆ

کێ لە دەریادا مینی چاند؟

و: سلێمان دڵسۆز

بانگهێشت کراوەکان لە ڤێلای پۆمپۆنیۆی بانکەواندا، لە شانشین، قاوەیان دەخواردەوە.

ژەنەراڵ ئامالاسونتا بە فنجان و کەوچکی چکۆڵە شەڕی سێیەمی جیهانی بۆ شەرح دەکردن. خانمی پۆمپۆنیۆ کە ژنێکی لەسەرخۆ بوو بە دەم بزەیەکەوە دەیگوت: "ئۆی کە سامناکە!"

تەنیا خانمی ئامالاسونتا کەمێك ترسی ڕێ نیشتبوو و هەقیشی بوو چونکە مێردەکەی ئازایانە و زۆر بە پەلە خوازیاری شەڕێکی هەمەلایەنە لە گشت بەرەکاندا بوو. خانم دەیگوت "هەر خوا بکەم زۆر نەخایەنێت..."

ستراببۆنیۆی ڕۆژنامەنووس کە پیاوێکی دوودڵ بوو دەیگوت" باشە، خۆ من پێشبینی ئەوەم کردبوو، بیرت دێ جەناب؟ وتارەکەم ، هی پارەکە..."

"بەڵێ، بەڵێ." و پۆمپۆنیۆ سەری بۆ دەلەقاند یانیها لەبیریەتی، چونکە ستراببۆنیۆ وتارەکەی دوای وتوویژ لەگەڵ ئەودا نووسیبوو.

پایەبەرز ئوچێللینی کە بەر لەوە نەیتوانیبوو مەئموریەتە ئاشتیخوازانەکانی پاپ لە درێژەی

ئەو شەڕە ڕێڵێنەگیراوە و دوای ئەویش، بە تەواوی ڕوون بکاتەوە گوتی:

"بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا نابێ لەبیرمان بچێ کە...."

هەموویان بە نەرمونیانی گوتیان" وایە جەناب، هەڵبەت..."

پێیان خۆش نەبوو نارەحەتتری بکەن چونکە پۆمپۆنیۆ حەزی لە ژنی پایەبەرز دەکرد.

جاروبار کە پەردە ڕێڕێیەکە لادەچوو، دەریا وەدەر دەکەوت کە وەك پشیلەیەکی ماڵی خۆی لە کەنار هەڵدەسوو و بە دەم هەموو شنەیەکەوە سەری دادەنەواند.

خزمەتکارێك وەژورکەوت و پرسیاری کرد ئاخۆ گیانلەبەری ئاوییان دەوێن یان نا و گوتی پیرەپیاوێك بە سەبەتەیەك "تۆتیا" و "لیمپێت"ەوە هاتووە. باسەکە لە مەترسیی شەڕەوە هاتە سەر مەترسیی کەوتوویی، ژەنەراڵ باسی چەند حاڵەتێکی لە ئەفریقا کرد و ستراببۆنیۆ، لەو حاڵەتانە دوا کە لە چێرۆکە ئەدەبییەکاندا تووشیان ببوو. پایەبەرز بۆ هەمووانی لە مل دەدا. پۆمپۆنیۆ کە سەری لە گیاندارانی ئاوی دەردەچوو، گوتی با پیرەپیاوەکە بهێننە ژوورەوە و بڕیار درا ئەو تێبگەرێت.

پیرەپیاوەکە ناوی باچی دێلی سکۆلی بوو. لەگەڵ پێشخزمەتەکەدا لێیان بووە کێشە چونکە پێی ناخۆش بوو ئەو دەست لە سەبەتەکانی بدات، دوو سەبەتەی شڕی کەڕوو هەڵێناو. یەکیانی لە بن هەنگڵی نابوو کە هەر کە وەژوور کەوت، بە عەرزی دادا. سەبەتەکەی تر کە لەسەر شانی لەبەر قورسییان داخزابوو، بە ئەسپایی لە عەرزی دانا. سەری داپۆشیبوو و توورەکەیەکی بەسەر هەڵکێشابوو. باچی سەر و دەموچاوی کەوتبووە بن تووکی سپییەوە. بەڵام بەشێکی بچووکی دەموچاوی کە بە دەرەوە مابوو هێند سوور بوو کە دەتگوت بە درێژایی ئەو هەموو ساڵە خۆر لە جیاتی ئەوەی ڕەشی بکا ئاوەکوڵی کردبوو و ئینجا دایماڵیبوو. چاوی وەك دوو کاسە خوێن وا بوون. وەك بڵێی ئاوی چاوی ببێت بە خوێ. بەژنی هێندەی کورپێژگەیەك کورتیلە بوو، دەست و لاقی پڕ ماسوولکەی لە دڕاوایی ئەو بەرگە شڕەی لەبەریدا بوو وەدەردەکەوتن، لە ژێرەوە هیچی لەبەردا نەبوو. پێڵاوەکانی هێند پەرپووت، لینگاولینگ و گرمۆڵە بوون بیرت بۆ ئەوە دەچوو لە دەریا ڕاوی کردبن. سەرتاپای گیانی بۆگنخی قەوزەی لێدەهات. خانمەکان دەیانگوت: "چ کەسێکی تایبەتە!"

باچی دێلی سکۆلی سەری سەبەتەکەی کردبۆوە و ئەو تۆتیا لەسەر یەك کەڵەکە بووانەی پێشان دەدان کە درکە ڕەش و بریقەدارەکانیان لێك دەخشان. بەو دەستە پیرەلۆکانەیەوە

کە پڕ بوون لە نووکە دڕکی ڕەشی تۆتیا وای سەروبن دەکردن دەتگوت کەروێشکان بە گوێیان هەڵدەکێشیێ. وەریدەگێڕان و گۆشتە سوور و نەرمەکانی نیشانی بانگهێشت کراوەکان دەدان. نایلۆنێکی لەبن تۆتیاکان ڕاخستبوو و بن نایلۆنەکەش پڕ بوو لە لیمیێت، بە لەشی تەخت و ڕێڕیّ و، زەرد و قاوەییەوە.

پۆمپۆنیۆ تێکی وەردەدان و بۆنی پێوە دەکردن: "ئەوانەت خۆ لای خۆتان، لە زەلکاوەکانتان نەگرتوون، ها؟"

باچی لەنێو کۆڵێك ریش و پەشمەوە بزەیەکی هاتێ: "ها؟ نا کاکی خۆم، من لە بەستێنێ دەژیم، ئەنگۆ لێرە زەلکاوو هەن. مەلەشی تێدا دەکەن..."

بانگهێشت کراوەکان باسەکەیان گۆڕی. هەندێکیان تۆتیا و لیمیێت کڕی و باچییان ڕاسپارد لەمەودوا لەو شتانەیان بۆ بێنێ. بانگهێشت کراوەکانی دیکەش سەر و کارت ڤیزیتی خۆیان دایە بۆئەوەی سەر لە ڤێلای ئەوانیش هەڵێنێت.

پرسیان: "لەو سەبەتەی دیکەتدا چیت پێیە؟"

پیرەپیاوەکە چاوێکی داگرت و گوتی: "ئەها، لەوێدا جانەوەرێکی ئاسنم پێیە. جانەوەرێك کە نایفرۆشم."

ـ ئەدی چی لێدەکەیت؟ دەیخۆیت؟

ـ بیخۆم؟ جانەوەرێکی ئاسنە... دەبیّ خاوەنەکەی وەبینم و وێی بدەمەوە با بۆخۆشی برێکی ئاگا لێبیّ. خراپ دەڵێم؟

لە قسەکانی تێنەدەگەیشتن.

ڕوونی کردەوە: "دەزانن چییە، ئەو شتانەی دەریا ڕایاندەداتە قەراغ، ئەمن دابەشیان دەکەم. لە لایەکەوە قدوولکەی تەنەکە دێن لە لایەکی دیکەڕا ئێسقان. کەچی، لە ناکاو ئەو سەگبابخێوە چنگ من دەکەوێ. دەی چی لیّ بکەم؟ چاوم لێبوو لە ناو دەریادا دەهاتە پێشێ. نیوێکی لە بن ئاودا بوو و نیوێکی لە سەر ئاوێ. قەوزە داپۆشیبوو و ژەنگی گرتبوو. ئەمن سەرم سوڕماوە، باشە ئەو سەگبابخێوانە بۆچی دەخەنە ئاوێوە؟ بۆخۆو پێو خۆشە لە بن قەرەوێڵە یان لە ناو کومێد وەیانبینن؟ ئەمن گرتمەوە و ئێستێش بەدوای ئەو کەسەدا دەگەڕێم کە ئەوانە دادەنێتەوە تا پێی بڵێم: پیاوەتی بکە و با تۆزێکیش لای تۆ بیّ!"

ئەوەی گوت و سووکێکی خۆی گەیاندە سەبەتەکە، گرێی ئەو کیسەیەی کردەوە کە لە

گزنگ ٨٧ — سەکۆی گزنگ — کانوونی دووەم ٢٠١١

زارکی سەبەتەکەی بەستبوو و شتێکی زلی سامناك و ئاسنی خستە بەر دیدەی هەمووان. خانمەکان سەرەتا نەیانزانی چییە بەڵام کاتیّ ژەنەڕاڵ ئامالاسونتا نەڕاندی: "مین!" ئەوان لە زیرژنیان دا. خانمی پۆمپۆنیۆ بووراییەوە.

هەموویان سەریان لێشێوا. یەکێك خانمی باوەشێن دەکرد، یەك دڵخۆشی دەدانەوە کە: "حەتمەن پووچەڵە، ئەویش پاش ئەو هەموو ساڵە کە لە ئاودا بووە..." یەکیش دەیگوت: "دەبیّ لێرە لابرێت، دەبیّ ئەو پیرەپیاوە بگیرێت." بەڵام لەو چرتان پرتانەدا پیرەپیاو بە خۆ و سەبەتە سامناکەکەیەوە بزر بوو.

خانەخوێ، هەرای پێشخزمەتی کرد:" نەتاندی کێوە چوو؟" کەسیان لەوە دڵنیا نەبوون پیرەپیاو ماڵەکەی جێهێشتبێت. "ئەم ماڵە هەموو سەنگ و سووژن دەن، کۆمێد و قەرەوێڵەکان، عەمبارییەکە وەدەربنێن!"

ئامالاسونتا کە ڕەنگی بە ڕووانەوە نەمابوو لە ناکاو قریشکاندی: "هەر بابایە و فریای خۆی کەویّ، ئەو ماڵە لە خەتەرایە. هەمووتان بۆ دەرەوە!"

پۆمپۆنیۆ لێی وەدەنگ هات: "بۆ هەر ماڵی من ژەنەڕاڵ؟ ئەی ماڵی خۆت؟ برۆ خەمی ماڵی خۆتت بێت!"

سترابۆنیۆ کە وتارەکانی دوێنیّ و ئەمڕۆی خۆی بیر کەوتبوونەوە گوتی:" منیش دەبێت برۆم هۆشم بەسەر ماڵی خۆمانەوە بێت..."

خانمی پۆمپۆنیۆ کە بە هۆش هاتبۆوە خۆی بە ملی مێردەکەیەوە هەڵڕوسکاندبوو و دەیقیژاند: "پیترۆ!"

خانمی ئۆچێللینی کە ئەویش بە باوەشی پۆمپۆنیۆوە هەڵڕوسکابوو و خۆی لەتەك هاوسەرە شەرعییەکەی پۆمپۆنیۆ دەخافڵاند زریکاندی: "پییەرینۆ!"

پایەبەرز ئۆچێللینی کە هاوسەرەکەی بەو شێوەیە بینی گوتی: "لوویزا! با برۆینەوە!"

پێیان گوت: "پێتان وا نەبیّ ماڵی ئێوە لە ماڵی خەڵکی ئەمنترە! بەو سیاسەتەی حیزبەکەتان گرتوویەتە بەر، ئێوەش لە ئێمە زیاتر مەترسیتان لەسەرە!"

ئۆچێللینی بیرێکی نایابی بە مێشکیدا هات: "پۆلیس ئاگادار دەکەینەوە!"

پۆلیس لە سەرانسەری شاری سەر کەناردا بە دوای پیرەپیاوێکدا دەگەڕا کە مینێکی پێبوو. لە ڤێلای پۆمپۆنیۆی سەرمایەدار و ژەنەڕاڵ ئامالاسونتا و سترابۆنیۆی ڕۆژنامەنووس و

جەنابی ئۆچێللینی و ئەوانی دیکەدا، سەربازی پڕچەك کرانە پاسەوان و تاقمی پووچەڵکردنەوەی مین، لە ژێرزەمینەوە تا سەربانی ڤێلاکانی پشکنین. بانگێشت کراوەکانی ڤێلای پۆمپۆنیۆ خۆیان ئامادە کرد تا ئەو شەوە لە دەرەوەی ماڵەکانیان ئێشك بگرن.

لەو کەس بە کەسەدا، قاچاخچییەك بە ناوی گریمپانتێ کە لە سایەی برادەرەکانییەوە ئاگای لە هەموو شتێك بوو، بۆخۆی کەوتە پێوشوێنی باچی دێلی سکۆلییەوە. گریمپانتێ پیاوێکی چوارشانە بوو و کڵاوێکی قوماشی سپی لەسەر دەنا. گشت سات و سەودای مەشکووك لە دەریا و کەناردا لەژێر چاوەدێریی ئەودا بە ئەنجام دەگەیشت. دوای گەڕان بە ناو چەند مەیخانەیەکی گەڕەکی کازێ ڤێکییەدا، گریمپانتێ خۆی لەبەر دەم باچیدا دیتەوە کە بە سەرخۆشی و سەبەتە مەتەڵئامێزەکەی لەسەر شان دەهاتە دەرەوە.

فەرمووی کردە مەیخانەی ئۆرکیا مۆتزاتا پێکەوە پێکێك هەڵدەن. کە گڵاسەکانی پڕ دەکردن، دەستی کردە شەرحدانی پلانەکەی خۆی بۆی.

دەیگوت: "کەڵکی چی هەیە مینەکە بگەیەنیەوە دەست خاوەنی، بەهەر شێوەیەك بێ هەر بۆی بڕەخسێ مینەکە لەو شوێنە دادەنێتەوە کە تۆ هەڵتگرتۆتەوە. بە قسەی من بکەی، هێند ماسییان دەگرین هەموو بازاڕی کەناری لێ پڕ دەکەین و بە چەند رۆژ دەبینە ملیۆنێر." لە بیرمان نەچێ منداڵێکی تۆقە بە ناوی زێفرینۆ کە دەمی لە هەموو شتێك دەهێنا پێش، تا مەیخانەی ئۆرکیا مۆتزاتا کەوتبووە شوێنیان و لە ژێر مێزەکەیان خۆی مات کردبوو. هەر خێرا لە مەبەستی گریمپانتێ گەیشت و بە غار دەرپەڕی تا ئەو هەواڵە لە نێو هەژارەکانی کازێ ڤێکییەدا بڵاو بکاتەوە:

"حەزتان لێیە ئەمڕۆ گۆشتی سوورەوەکراو بخۆن؟"

لە پەنجەرەی خوارو خێچ و تەسکەوە، ژنانی لاواز و سەرقرژن و منداڵ بە باوەش، پیری گوێ بە بیستۆك(سەمعەك) و ژنی مەکردار کە رەگی گیایان سپی دەکردن و لاوانی بێکار کە ریشیان دەتاشی سەریان وەدەر نا.

- چلۆن؟ چلۆن؟

زێفرینۆ گوتی: "بێ خشپە و هەرا وەدوام کەون."

گریمپانتێ سەرێکی لە ماڵێ دایەوە و بە خۆی و سندووقێکی کەمانچەوە گەڕایەوە. رێگای قەراغ دەریایان گرتەبەر. لە پشت سەریانەوە، بە پێدزە، هەژارانی کازێ ڤێکییە دەهاتن. ژنانی تاوە بەدەست کە هێشتا بەروانکەیان پێوە بوون، پیری سەقەت لە ناو کورسی

چەرخدا، لاق پەڕیوەکان بە شەقەی بن هەنگڵیانەوە و رەوەدەیەك منداڵ لە دەوروبەری ئەم ئاپۆرایەوە دەهاتنە پێش.

گریمپانتێ و باچی کاتێ گەیشتنە تاشەبەردەکانی کەنار، مینەکەیان خستە دەریاوە و سپاردیانە دەست ئەو نەرمە شەپۆلەی کە بەرەو قووڵایی دەریا دەبزووت. گریمپانتێ لە سندووقی کەمانچەکەوە، یەکێك لەو شتانەی کە مرۆڤان دەکوژێ و دەیانداتە بەر دەسڕێژ دەرهێنا و لە پشت تەختە بەردێك دامەزرا. سێرەی لە مینەکە گرت و دەسڕێژی کرد. گوللەکان لەسەر ئاوەکە نافوورەی چکۆڵەیان دروست دەکردن. هەژاران، لەسەر جادەی کەنار، لە سەر زگ راکشابوون و توند گوێیان گرتبوون.

لە ناکاو کۆڵەکەیەکی زەبەلاحی ئاو، رێك لەو شوێنەی کە مینەکەی لێبوو، هەڵکشا. شووشەی ڤێلاکان تێکخرمان. شەپۆل گەیشتە سەر جادە. کە ئاوی دەریا گەڕایەوە شوێنی خۆی، وردە وردە بەرزگی سپیی ماسییان لە سەر ئاو دەرکەوتن. گریمپانتێ و باچی تازە دەستیان بۆ تۆڕێکی گەورە بردبوو کە کەوتنە بەر سێڵاوی ئەو خەڵکەی بەرەو دەریا هورووژمیان هێنا. هەژارەکان بە بەرگەوە خۆیان بە ئاودادا. یەکێك کەوشەکانی بەدەستەوە بوون، یەك دەلینگی هەڵکردبوو، داوێنی ژنەکانیش بە شێوەی بازنەیی رەسەر ئاو کەتبوون: هەموو داهاتبوونەوە و ماسیی قڕبوویان دەگرتنەوە. هەبوو بە دەستان دەیگرتەوە، هەبوو بە کڵاو، هەبوو بە پێڵاو، هەبوو لە گیرفانی دەنان و هەشبوو دەیخستنە جانتاوە. منداڵەکان لە هەموان ئازاتر بوون بەڵام پێك هەڵنەدەپڕژان چونکە رێك کەوتبوون وەك یەك لە نێو خۆیان دابەشیان بکەن. بێ لەوە، زەینی پیرەکانیشیان بوو یارمەتییان بدەن، چونکە ئەوان جار هەبوو هەڵدەخلیسکان و بە ریشی پڕ لە قەوزە و قرژاڵی بچووکەوە، لە ئاو دەهاتنەوە دەر. لە هەموان بەختەوەرتر، ئەو ژنانە بوون کە چارۆکەیان لەسەر ئاوێ پان راکردبوون و دەریایان گسك دەدا. لە کەناردا، بە چرپی و قەوزەی وشك ئاگر دەکرانەوە و تاوە دەهاتنە دەرێ. هەریەکەو بتڵێکی بچووکی رۆنیان لە گیرفانی دەرهێنا و وردە وردە بۆنی ماسیی سوورەوەکراو بڵاو بۆوە. گریمپانتێ بۆی دەرچوو هەتا بە خۆی و چەکەکەی دەستیەوە نەکەوێتە داوی پۆلیسەوە... بەڵام باچی دێلی سکۆلی بەو ماسی و قرژاڵ و مەیگۆیانەوە کە لە هەموو دڕاوابییەکی جلوبەرگیەوە سەریان وەدەر نابوو لە نێو ئاپۆراکەدا بوو و لە خۆشیان قاشە ماسییەکی بە کاڵ و نەکوڵیوی دەخوارد.

مردنی سپی

هێمن عومەر خۆشناو

هێشتا دەکرێ بڵێم کە بەیانی دانەهاتووە، خەریکم سەیری بارینی بەفر دەکەم وەك ئەوەی پارچە پەڕۆ بن بەسەرماندا ببارێن، ئەم کڵۆ بەفرانە چەند ئاواتیانە لە ڕێگادا بەیەك بگەن و ژوان ببەستن، بۆنی یەکتر دەکەن، شان لە شانی یەکتر دەخشێنن، لێك زیز دەبن، با دەیانهێنێ و دەیانبا، بەڵام تا نەگەنە سەر زەوی ئاوێزانی یەکتر نابن. نازانم بۆ ئەو تەزووە خۆشەم بە لەشدا دەهات، پێدەچوو تازە بەفر بوو لەم ساڵدا یان خۆشم نازانم، لەشم هەمووی ختووکە دەدرێ، هەستم دنەم دەدات، گیانم دەکەوێتە خرپەو جۆش و تەزووی خۆشی تەواوی گیانم دادەگرێ.

ئەو چارەگەی دوایی شەوێ خەوم لێ هەڕما، لەخۆشی بەفر، لە سەرمای تازەو لە دیمەنی بەر تاریکایی. هێند جوان بوو نەمدەزانی کە بەیانیش دابێت دیمەنی بەفر تەواو سەرسامم دەکات، سپێدێ کە سیپاڵی سپیایەتی ڕۆژ ختووکەی داو شەو بە غەمگینی باری تێکنا، هەستامەوە تەماشای دیمەنی بەفر بزواندمی و بەقەد بستێك، بەفر لەسەر لق و کەدی دارەکان هەڵستابوو. تەواو دیمەنێکی سەرنج ڕاکێش بوو، شەپلاڕۆخەکەم[1] دەستدایێ و بەر هەیوان و دەرگای ماڵەوەم ماشت، کۆرە ڕێی پێش ماڵان کە بەفری کەوتبووە سەر بە

ئاستەم دەناسرایەوە، نازانم چی وای کرد بڕۆم و پێ بە پێ حەزم دەکرد بەفرەکە بشکێنم. هەنگاوەکانم زۆر لە بن یەك و بۆڕ دەهاویشتن تا هەرچی زوو ڕۆحی بەفر بپەستمەوە، چەند گوناهە ئەنفالو قرکردنی بەفر، کە پێی لەسەریان دادەگری، ڕۆحیان دەفیچێتەوە، هەناویان دەتەقێتەوەو بە هێواشی زیندە بە عارد دەکرێن.

دونیا کش و مات، جگە لە جریوە جریوەی چۆلەکە و دمك دمکانەکانیانو قوقوی کەڵەشێر، هیچی ترم نەدەبیست، ناو بە ناویش بۆڕەی ڕەشەوڵاغێك و زەڕەی کەرێك هۆشی دەبزواندمەوە. کە پێم دادەنا وەك بڵێی نەرماییەك بپەستمەوە، پێ لە ڕۆحێکی شلو خاو بنێم، ئاوێکی کەم لە بنەوەی بەفر دەنگی لێوە دەهات، هەتا گەیشتمە دەرگاکە، بەفر وا چەسپاوی کردبوو ئەگەر خۆی نەکرابایەوە زەحمەت بوو لە ڕێسمە ببردرێ. بیرم کردەوە دەرگای مزگەوت هەمیشە کراوەیە دەنا ئەو پیرەمێردە قور وەسەرە، بەخۆیی و کەم ئەندامییەکەی خۆی نەدەلوا ئاوا لەناو بەفردا بلەنگێتەوە. ئاوڕێك دەدەمە دواوە شوێنەکەم بەرزە تەواوی خانووی ئەو ماڵانە هۆدەیەك یان دوانیان ڕەشایی و دەوری کووانوەکەی سۆبەی دارانیان دووکەڵی لێهەڵدەستێ. لە بەرامبەر دەرگاکەی دەوەستم، زەردایییەك بەقەد دوو بست و نیو ڕەنگی بەفرەکەی گۆڕیووە. گومانی ئەوە دەبەم میزی ئەو بێت، دەبێ بەم بەیانییە رشتبێتی. بێ ئەوەی دەنگ و نووزەی ببیستم لەخۆوە نازانم بۆ ئەوە دێتە خەیاڵم بە نەزمێکی غەمگینەوە سەرم نزیك دەرگاکەی دەکەمەوەو دێمە گۆ: مام پیرۆ خۆت ئامادە بکە من عیزرائیلم، هاتووم ڕۆحت بکێشم، سێ جاران دەڵێمەوە. هیچ وەڵامێکم نابیستم، ڕەنگبێ بترسێ نەوێری نوقە بکا. چەند خولەکێك ڕادەمێنم، ناهەقی نییە بەم بەیانییە زووەو بەم سەرماو سۆڵەیە، ئاخر مەرگیش دەرگاو دووڕیانێکە دەبێ پێیدا تێپەڕین. من ڕادەچڵەکێم بەدەست خۆم نییە دەترسێم، خۆ بەفری سەر دارقەیسییەکە چەند بە بێ دەنگیو بەبێ شەرمی تەماشام دەکا، ترس لە سپیو پاکیی بەفر، لە جریوە جریووی شەڕی چۆلەکەکان تەواوی گیانم دەکەوێتە لەرزین، لە شوێنی خۆم دەگەڕێمەوە. دەچمەوە پێش ماڵ. دایکم لەبەر دەرگاوەیە، دان دەداتە مریشکەکان، سەرسام دەبێ کە من دەبینێ، شەپلاڕۆخەکە لە بنمیچی دەرگاوە داندراوە، پێش ئەوەی دایکم قسە بکا دەڵێم دایە دەچم بەفری سەربان دەماڵم.

جارێك بەفرماڵەکە بەسەر بەفرەکە دادێنم هەست دەکەم دەستم تەواو سڕ بوون خۆم ڕێك دێنم، ددانەکانم لەیەك گیرو لەپی دەستم لەیەك دەخشێنم، دادم نادا ئاوڕ بۆ دواوەم

دەدەمەوە، لوولەی بۆرییە سۆبەکە ئاگری لێ هەڵدەستێ دەستم لەبەر تینی گەرماکە دادەنێم، تومەز لەگۆ چوون ئازاریان زیاتر دەبێ، دێمەوە ژوور لەتاو ئازارم فرمێسکم لەچاو دێنە خوار، خودایە رقی گەرمی بەفر بۆ ئاوا ساردە، رەنگی سپی بەفر بۆ وا رۆح رەشە؟!
دەچمەوە بن نوێنەکەم خۆم رێك دێنم دوای ماوەیەك دایکم نان تێدەکات، بانگم دەکا .. من پێدەچێ لە ژووری مام پیرۆ و لە هەیوانی مزگەوت بەم بەیانییە ترسابم ، ترسەکە تا دێ پتر دەبێ وەختە بڵێم دایە هێندێك رەژوو و ترس دەرکردن. نانەکەم بۆ ناخورێ، هێڵێنجم دێ، دایکم خۆیم بە قوربان دەکا، زۆرم لەگەڵ دەکا بێ سوودە، من جگە لە ترسەکە، نیگەرانم. خۆشم نازانم نیگەرانییەکەم لە چیدایە، لە خۆوە بێتاقەتی رووی تێ کردووم، دڵم بەتوندی لێ دەدا ناتوانم هۆکاری ترس و دڕکاندنەکەشی بدرکێنم.
لە مزگەوتەوە بانگ ڕادەهێشترێ: هەروونە سەر قەبران مسوڵمانێك مردوە ڕەحمەتتان لێ بێ. من گومانم بۆ کاکیلە دەچێ، ئەو بریندارێك بوو برینەکەی فرە سەخت بوو، خۆم دەپێچمەوە، بە کوتەکەکە پێش خۆم و رێگاکەم دەکوتمەوە، بەفر و سایەقەیەکی گەلێك ساردە، دەگەمە یەك دوو کەس ئەوانیش بۆ سەر قەبران دەچن. من یەکەم جارە بەبێ زانینی کەسی مردوو ملم بۆ سەر قەبران ناوە، ئەوان دێنە پێش لێیان دەپرسم، موچڕکم پێدا دێ لەرز دەمگرێ، دەترسم هۆکاری مردنەکەی من بم، لێیان دەپرسم بەچی مردووە، ئەوان دەڵێن ئەم بەیانییە کە سەربانی مزگەوتیان ماشیوە، تەماشایان کردووە لەش ساردو سڕ لەسەر جێگایەکەی بۆ تا هەتایە دڵی وەستاوە، دڵم دەخێورێتەوە، قەڵەمی دەستو پێیانم دەشکێ، لە شوێنی خۆم لەناو بەفرەکە لەسەر چیچکان دادەنیشم، ئەوان بەرەو قەبرستان دەچن، منیش لێیان رادەمێنم، لە نێوان منو ئەواندا دونیایەك خەیاڵ هەیە، ئەوان یەك یەك و دوو دوو دەڕۆن، لەنێوان منو قەبرستاندا لەپێش چاوو خەیاڵمدا دونیایەکی سپی، رۆحی مام پیرۆ سوور سوور دێتو دەچێ، سوورێك تامی مردنو رەنگی مردنی لە بەفرێکی سپیدا لەخۆدا هەڵگرتووە. بەفرێك بۆنی سپی مردنێکی سپی لە هەناوی زەوییەکی سوورو رەشدا هێناوە. هەموو ئەو شەپلارۆخو بەفرماڵانەی بە زەویماندا هێنان، مردنێکی سپی وەك بەفریان ختووکەدا.

کاوانیان–شەقڵاوە
سەرەتای زستانی ٢٠٠٨

سەلمان شێخ بزێنی

مەرز

تەمێکی خەست مەرزەکەی جێدەهێشت و بە لوتکە بەرزەکانەوە دەئالاً، خوناوی شەوێ گیا و گۆڵی تەڕکردبو،دلۆپـەی سـەرگەلاًکان لەبـەر گزنگی خـۆرا.. چـەند ڕەنگێکـی دەنوانـد . سەرکار بە پیاڵە چاکەی دەستێوە بۆنوختەی چاودێریەکە سەردەکەوێو فەرمانی کردنەوەی مەرزەکەئەدا، دوربینەکەی بەپێش چاوی دەگـرێ و لـەو بـەر دەڕوانـێ .. چـەند ماشـێنێکی دەوڵەتی بەپاسەوانی تایبەتەوە ڕاوەستاون، بەبیری دێتەوە دوێنێ شتێکیان بەگوێیاداوە ! بۆماوەیەك هەڵوەستە دەکا، شتەکان هەروەك خـۆی دەبینـێ، خەریکـە بـاوەڕ دەکـا، دێتـە خوارەوە بۆلای بەڕێوەبەر هەڵدەکوتێ، پێ تەڕەکەی لەبەرانبەر بەڕێوەبـەر بـەزەویا ئـەدا و سلاًوی لێدەکا، بەڕێوەبەر کەمژوڵی دەمو دو بو لەگەڵ میوانەکەی، بەنێو چەوانێکی گرژەوە لە بالاًی دەڕوانی و دەست هەڵدەبڕێ تا قسان بکات، سەر کار چاوێك لە پاوپلی خۆی دەکا و دەڵێ:" ببورە گەورەم.. لەوبـەرەوە چـەند ماشـێنێکی دەوڵـەتی بەپاسـەوانی تایبەتـەوە چاوەڕوانن، لەبەیانیەوە کەس بۆئەمبەر نەپەڕیوەتەوە، لـەکاتێکا چـون بـۆ ئەوبـەر گرفتێـك نیە، گەورەم .. دەڵێن حوسێن پاشا لە مەرزەکەی ئێمەوە دەپـەڕێتەوە.."لـەژێرەوە نیگـای میوانەکە دەکا و دەڵێ:" چەند کەسێکیش ناردراون تا ئاسان کاری بۆبکەن .!" بەڕێوەبەر

بزەیەکی دەستکرد دەخاتە سەر لێوی و دەڵێ: "ئێمە حوسێن پاشایەکمان نیـە تـا لێـرەوە بپە ڕێتـەوە" بەپـشتە دەسـتی ئامـاژە دەکـات بـچێتە دەرەوە، سـەرکار دێتـە دەرەوە و دەبـۆڵێنێ، کـزە بایـەکی سـارد تـازە هـەڵی کردبـوو، شـپرزەی دەکـا، دەسـتەکانی لـەژێر پاڵتۆکەی دەنێ، لەبەر خۆیەوە دەڵێ:" دڵنیام ئەو ئەمڕۆ بە مەرزەکـەی ئێمـەدا ڕەتـدەبێ، دەبێـت لەمبارەیـەوە ڕاپۆرتیـك بـۆ سـەروتر ئامـادە بکـەم، نیـشانی ئـەدەم کـە چـەندە دڵ سۆزانە ئەرکەکانم ئەنجام دەدەم و چی دەچنمەوە.!" لەنوختەکـەی خۆیـەوە دوربینەکـەی ئەداتـەوە بەرچـاوی، جموجۆڵـەکان زیـاتر بوونـە، دواتـر بـۆلای ولاًت دەڕوانـێ و چـاوەڕوان دەبێت، ماشێنێك لەدور ڕا کەسێك دادە بەزێنێ، چاکەتێکی شـین و پـانتۆڵێکی خۆڵەمێـشی لەبەردایە، کلاًوە خاکیەکەی تابـان گوێـچکەی هێنـاوە، دو تورەکـەی دەسـتی .. شـانەکانی داتەکاندوە بە گەیـشتنی پۆلیـسەکان ڕایـدەگرن و تورەکـە کـانی دەبیـنن و بـانگی سـەرکار دەکـەن: " سـەرکار.. ئـەم پیـاوە شـتگەلی ئەنتیکـەی پێیـە. "سـەرکار لـەڕوانینی خـۆی ناکـەوێو.. دەڵـێ:" لێـی گـەڕێن باڕەتبێـت و زۆر وریـابن! لەنوختـەکان دانەبـەزن، هـەر چاوێکتان بکەنـە چـوار چـاو، لەهـەر پـێش هاتێـك هـەواڵم پێبـدەن. " سـەرکار ئەوەنـدەی قسەیدەکرد، ڕێبوارەکان بەلێشاو پەڕینەوە ئەمبەر، پۆلیسەکان فریاناکەوتن ڕێکیان بخـەن، سـەرکار سـەرا سـیمە ببـو، خێـرا دوربینەکـەی خـستەوە پـێش چـاوی و بینـی لەوبـەرەوە ماشـێنەکان بەجوڵـە کـەوتن و گەڕانـەوە، لەنوختەکـەی هاتـەخوارەوە، بـەناو ڕێبوارەکانـدا ئەمسەرو ئەوسەری دەکردو دەی پرسی:" کاکی برا تـۆ بینیـت کاروانێـك ..کەژاوەیـەك لـەم مەرزەوە بپەڕێتەوە؟ ئەرێ خاڵۆ بیستت حوسێن پاشـا ئـەمڕۆ لێـرەوە پەڕیبێتـەوە ؟ سلاًو خـاتون .. ئەوماشـێنە حکومیانـەی ئەوبـەر لەپێـشوازی حوسـێن پاشـادابون؟.!" سـەرکار شەکەتو ماندو هەواڵێکی چنگ نەکـەوت، لەبـەر زەردەی خـۆرا ..دوا ڕێبـواری ئێـوارە بـەڕێ کراو مەرزەکە داخرا، سەرکار بـەترس و گومانـەوە چـووە ژورەکـەی و کەوتـە لێکدانـەوەی، دەیزانی هەرشتێك لەم مەرزە ڕویدابێت پێی ئەم دەگرێتەوە، ژەمی ئێوارەی نەخوارد، میلی ڕادیۆکەی سوڕاند، بەدرێژایی شەو گوێ ڕایەڵ بو.. تا دوا هەواڵە کانی ئەودیو بزانێت .!

کەرکوك ٥/٤/ ٢٠١٠

ZRIAN

زریان

ئازاد شوان

شەو تا دەهات تاریکتر دەبوو، ڕەشەباکەش هێندەی تر توونـد و تیـژتر دەبـوو، ڕێبـواریش ماوەیەکی دوورو درێژ بوو لە سەفەرەکەی نەگەڕاوەتەوە، ئەو کاتێ سەفەری کرد، نەورۆزی سەفەربکا، بڕیاریان دابوو ناوی منداڵەکەیان بنێن، زریان..!

بـاوکی ڕێبـواریش ئـەو ڕۆژەی کـە چـاوەڕوانی ڕێبـوار بـوو، لەپـشت شووشـەی پەنجـەرەی ژوورەکەیـەوە، سـەیری دەرەوەی دەکـرد و چـاوی بڕیبـووە ڕێگـا، دڵـی خەبـەری پێـدابوو، ڕێبوار ها ئێستا نا کەمێکی تر دەردەکەوێ، خۆی دەکـا بـەژووردا، بـەڵکو بـە چـاوی خـۆی کۆرپە نۆبەرەکەی خۆی ببینێ و دڵی پێی شادبێ. لە ژوورەکەی تردا، نەورۆز ژان گرتبـووی و کاتی منداڵبوونی هاتبوو، دایکی ڕێبواریش لەنزیك نەورۆزەوە سەرقاڵی ئاوگەرمکردن بوو، ئامادەبوو خۆی بەکاری مامانی هەڵسێ، بۆیە شـادییەکی لەڕادەبـەدەر چـووبووە دڵێیـەوە، ئەی چۆن نا.. ئەو چاوەڕوانی ئەو ڕۆژەیـە کـە پـێش ئـەوەی بمرێ چـاوی بـە کوڕەزاکـەی شـادبێ، بەتایبـەتی ئـەو ماوەیـەی کـە ڕێبـوار لـە سـەفەرە و زۆریـش بـیری دەکـا، جـار ناجارێکیش بانگی باوکی ڕێبواری دەکرد، ئـەرێ بـاوکی ڕێبـوار هـیچ دیـار نییـە؟ دەنگـێ.. ڕەنگێ..؟ بەخوا دڵم زۆر ناڕەحەتە، نازانم بـۆ درەنگـی پێـچوو، خـۆ ئـەو خەبـەری نـاردبوو ئینشاڵڵا ئەمشەو دەگاتە ماڵەوە.. خوایە دواکەوتنەکەی بەخێر بگێڕی..! باوکی ڕێبـواریش

وەڵامی دەدایەوە، نەوەڵڵا ئافرەت، هیچ بەدی ناکەم، ماشاڵڵا ئەمشەو هێندە تاریکـە چـاوم هیچ نابینێ، بەڵام دڵـم خەبـەری داوە پـاش ماوەیـەکی کـەم دەگاتـە ماڵـەوە و ئەمـشەویش شتێکی گرنگ ڕوودەدات و مژدەی خۆشیمان بۆ دێنێ..! گەرچی گەلە گورگە برسییەکان لە دەورو پشتی دێ لـووره لووریانـە و، خۆیـان مـەڵاس داوە و چاوەڕوانی پـەلاماردانن، بـەڵام ترسم لێیان نییە، چونکە کەڵبەکانیان کولبوون و توانای پەلاماردانیان نەماوە، خـۆ خـەڵکی دێش گشتیان چـەکدارن و لـە بۆسـەدان بۆیـان، شـەوانیش تـا ڕۆژ هەڵـدێ ئێـشك دەگـرن و ئامادەن بۆ بەرەنگاربوونەوەیان..!

لەو کاتەدا کە دایك و باوکی ڕێبوار لەو قسانەدا بوون دەنگی هـاواری نـەورۆز قـسەکانی پـێ بڕین، چونکە تا دەهات ژانی منداڵبوونەکـەی زیـاتر دەبـوو، وا دیـارە کـاتی منداڵبوونەکـەی نزیك بۆتەوە، دایکی ڕێبواریش دڵی دەدایەوە و هێوری دەکردەوە و دەیوت:

کچی شیرینم، سەبرت هەبێ تۆزێ دان بە خۆتا بگرە، هەر ئێستا نا ئێـستا کـوڕێکی جوانـت دەبێ و گشت ئێش و ئازارەکانت لەبیر دەباتەوە.

نەورۆزیش بەدەم ژانەوە دەیگوت: دایە گیان.. خۆزگە ڕێبواریش لێرە دەبوو تا کۆرپـەی لـە ئـامێز بگرێـت. نـەورۆز لـەم قـسانەدا بـوو، لـەپڕ جـارێکی تـر هـاواری لـێ هەڵـساو لەگـەڵ هاوارەکەیدا سـەری منداڵەکـە لـە ئامێزییـەوە دەرکـەوت..! دایکـی ڕێبـواریش لەخۆشـیاندا نەیدەزانی بگری یا پێبکەنێ، فرمێسکی شادی خوڕخوڕ بە چـاوەکانیدا دەهاتـە خـوارەوە و دەیـوت: ئۆخـەی.. ئۆخـەی وا کوڕەزاکـەم لـەدایك دەبـێ، دەی ڕۆڵـەی شـیرینم، دەی کۆرپەکەم.. وەرە.. وەرە، سڵ مەکەرەوە و مەترسە.. با بـەفر و بـاران و ڕەشـەبا و تۆفـان بێ، با گورگەکان لووره لووریان بێ، تازە توانای پەلاماردانیان نـەماوە، بـێ هێـز و لاوازن و دانەکانیان کول بوون، وا باوکیشت لە ڕێگایە، هێندە نابات لە دەرگا دەدات و خۆی دەکا بە ماڵدا و لە ئامێزت دەگـرێ و تێـر.. تێـر ڕوومەتـەکانت مـاچ دەکـات.. دەی وەرە کۆرپـەم.. وەرە میوانی ئازیز و فریشتەی خواوەند.. وەرە، لـەپڕ ڕێبـوار خـۆی کـرد بەماڵـدا و دەنگـی واقە واقی زریان و دەنگی ڕێبوار و دەنگی نەورۆز و دایك و باوکی ڕێبوار تێکەڵ بەیەك بـوون و پێکەنین و هەڵهەڵەی شادیان لە گشت لایەکی گوندەکەدا دەنگی دەدایەوە.. هەموو بەیەك دەنگ هاواریان دەکرد.. زریان لەدایکبوو.. زریان لەدایکبوو..!

لەولاشەوە لوورەلووری گورگەکان تا دەهات دوور دەکەوتەوە و کز و لاوازتر دەبوو.!!

فەیسەڵ هەمەوەندی

کۆتاییەکی تر..!!

دەمەوێ بقاسپێنم و مل رووتێکی قوول درێژی رەشتاڵە بە بان سەرمەوەیە..دەیەوێ شوێنەکەم پێ چۆڵ بکات. ئەمە شوێنی من بووە و لێرەوە هەموو بەیانیانێك خوێندوومە. بە هاتنی ئەو مەلۆزمە جێی بە هەموو مەلەکان لەقکردووە و ئیسراحەتی لێ بڕیوین. دەیەوێ وا خۆی پیشان بدا کە گەورەی هەموومانەو جێ متمانەی راوکەرەکەیە بۆ هەموو راوێك و دەبێ لە ژێر فەرمانی ئەودا بین.

کەڵەشێرە کرماشانیەکە لە شیرین خەودا بوو کە زەفەری پێبرد و چاوێکی کوێر کرد، ئێدی کەڵەشێرەکە چەندی تێهەڵداو سەرو گوێلاکی خەڵتانی خوێن کرد،دڵی ئاوی نەخواردەوە، دەنگۆکە وا بلاوبوەوە کە مل رووت لە کەڵەشێرە کرماشانیەکەی داوە، لەو شەڕە چاوێکی

کرماشانیەکەی دەرهێناوە. هەندێ لە مەلەکان لە ترسی ئەوەی بە دەردی کەڵەشێرە کە نەچن.. ژێراو ژێر دانووساندنیان لە تەك مل رووت کردبوو، کە ببنە هاوپەیمانی. بە پێی ئەو دانووساندنە قسەو باس و نهێنی و بەشە دانیی خۆیانی بۆ بەرن، ئەگەر هەچ شەڕێکیشی نایەوە خەتاکەی لەسەر لابەرن. مل رووت بەوەشەوە نەوەستا شەڕی بە تانجیەکانیش دەفرۆشت، هەر کاتێ راوکەرەکە دەربکەوتایە دەنووکی لە پاشەڵی تانجیەکان دەگرت و بە شەلەشەل بەرەو راوکەرەکە دەچوو، کە تانجیەکان تاویان لێ دەدا ، ئەو گەیشتبوە لای راوچیەکە و بە داماویەکەوە لەبەر پێی خۆی رادەخست.. وەك ئەوەی سکاڵا لە دەستی ئەوان بکات، کە دەیانەوێ لەت و پەتی بکەن، نانی ئەو رۆژەی تانجیەکان دەبڕدراو یەکی دوو نووکە شەقیشیان تێهەڵدەدرا.

بۆ خۆم حەزم بە تانجیەکان نەبوو،سپڵەو حەرام زادەبوون، هەر لەبەر ئەوان نەماندەوێرا هەڵێین، کەرەتێ کەوکەندەرێك هەلآت.. هەر زوو گەیشتنە سەری و پارچە پارچەیان کرد، چونکە یاسای ئەم راوکەرە وایە..هەچ هەلاتوویەك بگیرێ خوراکی تانجیەکانە، بۆیە کەس بیری لە هەلاتن نەدەکردەوە. تا هاتنی مل رووت قیزم لە تانجیەکان دەبووەوە، وەلێ ئێستا لە رق قوول درێژ کەیفم پێیان دەێتەوە، حەز دەکەم رۆژێ زووتر تۆڵە لە مل رووت بکەنەوە، خۆ هەردولا بۆ من هەر ناحەزن، بەلآنکێ وا هەست دەکەم ئەم رەشتاڵە نەگریسە دەچێتە خوێنی هەموومانەوە.

بۆ خۆم خەتام هەیە لەم دەسبەسەریە، ئەگەر چی نەمدەزانی ئەو داو و قەفەسە بۆ راوکردنمە، وەلێ دووربین نەبووم، راستتر ..عەقلم بەکار نەهێنا لە توێژینەوەی ئەو حاڵەتە، وەك کەوێکی رەسەن و جوامێر دەمووبیست ئەو ماکەوە لەو قەفەسە رزگار بکەم. سیحری قاسپە قاسپی ماکەوەکە عەقڵی بردبووم، نەك هەر من برێ تریشی کێشکردبوو، بەلآم لە بێ عەقڵی و بیرنەکردنەوەم.. داوەکە ئالکایە پێی منەوە. ئەوان لە ترسی تانجیەکان کە بە تاو بۆمان هاتن، دایان لە شەققەی باڵ و هەڵفڕین. بە داماویەکەوە لە دوویان دەمڕوانی. هەستم کرد هەموو چیاو زورگ و کانیاو و بەردو داری ئەو دەڤەرەیان لێ داگیرکردووم.

فرکە فرکی بەیانیان و ئەمبەر و ئەوبەر کردنی چەم و شیو و بە شەیدابیەوە قاسپە قاسپکردن و پێشبڕکێ لە هەڵفڕین لە رەو.. حەسرەتێکی گەورەیان لە ناخمدا داگیرساند، حەسرەتێك بۆ ئەو سەربەستیەی قەدریم نەدەزانی. رۆژ نەبوو هەوارێکی تازە ئاشکرا نەکەم، لەسەر کانیاوەکان بە بەژنی خۆم دەڕوانی و پڕ بە ناخم بەسەر پێدەشتەکان

فۆتۆ: ئاشتی گەرمیانی

دەمقاسپاند و هەستم دەکرد هەرچی دارو درەخت و گوڵە حاجیلەو لاسکە ڕێواس و چنار و بی هەیە بە خویندنی من دەبووژێنەوە، تەنانەت مرۆڤەکانیش منیان بە سونبولێکی خۆیان دەزانی بۆ پاراستنی نیشتمان. نەمزانی دەبم بە لووتی مل رووتێکی قوول درێژی ناکەس پەچە، کە ژیانمان لێ هەراسان دەکات و مەیلی خوێن رشتن دەکات.

بیرمە کە بۆ یەکەمجار ویستم وەك کەوێکی دەنگخۆش بقاسپێنم، لەبان گابەردێکی سەر چەمێ راوەستام.. زانیم کەس بە دەورمەوە نیە سنگم لێ بەرز کردەوەوپڕ بە ناخم قاسپاندم، ئەوەندەی نەبرد کەوێ لەو بەری چەمەکەوە وەڵامی دامەوە، ئەلهەقی دەنگێکی بە سۆز بوو، مووچڕکی بە گیانمدا هێنا، هەوای نەغمەکەی چوون هەواو نەغمەی ئەو شمشاڵ ژەنە بوو کە هەست و نەستی مرۆڤەکانی دەهێنایە جۆش. دام لە شەققەی باڵ و چوومە حزووری، جاحێڵێکی فرە جوان و شیرین کەلامبوو، زۆر بە حورمەتەوە پێشوازی لێ کردم، مەخابن لاقێکی لە داودا لەدەست دابوو، تا دەسبەسەر نەبێ. کە تەواوی

بەسەرهاتەکەی بۆ گێڕامەوە..ووتم(ئاخ لەم خۆخۆریە، کە نەدەبوو لەناو هۆزی کەواندا هەبوایە..!!). ئەو بزەیەکی هات و سەری بۆ ئاخهەڵکێشانەکەم بادا، وەك ئەوەی قسەیەکی تری پێبی ، وەلێ قووتی دا و بە جووتە کەوتینە قاسپە قاسپ. لەوە بە دوا دەگەیشتمە هەچ دەڤەرێ بەو دەنگە زوڵاڵەی ئەو دەمقاسپاند، من دەمقاسپاندو لە چیاکان دەنگی دەدایەوە..من دەمخوێند و پیرەمێردێك لە سیلەی مزگەوتێکدا سەری بادەداو دەگریا.. کچێ بە دەسماڵێکی سوورەوە لە چاوەڕوانیدا یە ، مناڵێك لەناو پۆلەکەیدا دەڕوانێتە دوو داری دوور، برێ هەرزەکار بەرەو لووتکەکان هەڵدەکشێن، من دەمقاسپاند و رۆژ هێدی هێدی خۆی هەڵدەبڕی.من بۆ قاسپە قاسپ فرۆشرام، کەسێ گوێی لێگرتبووم، بۆ پارە منی بردە مەیدانەکەو فرۆشتمی. من ماڵێکی زۆرم کرد بە فرۆشراوی، لە ماڵی ئاغایەك بۆ شەڕ فرۆشرام. رۆژێکی شووم بوو کە بردمیان بۆ شەڕ. مرۆڤەکان بازنەیکیان بە ست ، منیان بەڕەلا کرد، کەوێکیان بەردا، بەلەز هەڵیکوتایە سەرم و خەڵتانی خوێنی کردم. وویستم پێی بڵێم گەمژە تۆ بۆ وادەکەی ، خۆ من و تۆ دوژمنی یەك نین، بێ سوودبوو،من دەستم نەدەچوە خوینی ئەو، دەبوو بازنەکە ببڕم و تێی بقووچێنم، کە چی پیاوەکانی ئاغا بە نووکە شەق دەمیانگێڕایەوە ناو شەڕەکە. من تەسلیم بووم، ئاغا لیسێکی تێ سرواندم و بە پیاوەکانی ووت(جێی بێڵن.. کەوێکی رەسەنم دەوێت، شەڕ بباتەوە).

پیاوێکی زەعیفی لووت بڕاو هەڵیگرتم و بردمیەوە ماڵی خۆی.. چەند رۆژێ تیماری کردم و خزمەتێکی باشی کردم. هەر کە دەهاتەوە بەرەو رووی دەچووم وەك ئەوەی ئەو باوك و دایکم بێ، زۆر پێی خۆشحاڵ دەبووم، قەفەسێکی بۆ کردبووم تا پشیلە زەفەرم پێ نەبا، پشیلەکان لیکاو بە دەمیانا دەهاتە خوارەوە، کابرا لاقی یەکێکیانی لەسەر من شکاندبوو. هەستم کرد چاکەی ئەو پیاوەم بۆ نادرێتەوە، هەر هیچ نەبێ لە کۆڵ ئەو شەڕانەی کردمەوە رەنگە باڵم لێ بڕوێو بە تاقەت ببمەوە ئازادم بکات، هەر ئەو بەزەیی پیاما هاتەوە و داڵدەی دام. بەرە بەیانێ ئەو نوێژی دابەست و منیش وەك چاکەیەك کە پێم بکرێ، لەبان کورتانی کەرەکەی راوەستام قاسپاندم. زۆر کەیفی بوەوە، تەنانەت نوێژەکەشی بۆ تەواو نەکرا. دوای نیوەڕۆ کە هاتەوە تا توانیم بۆم قاسپاند. پیاوێکی رەشتاڵەی وورگن هاتە ژوورەوە، برێ پارەی دایێ و بە قەفەسەکەوە فرۆشتمی.

مل رووت لە ماڵی ئەو پیاوە بوو بە تووشمەوە، قوول درێژ دەیزانی خەیاڵ بە چیاکانەوە دەکەم، بە زوورگ و چەمەکانی ئەوێ کە بۆ من نیشتمانە. خۆی و ئەو باڵندانەی کە

دانووساندنیان کردبوو، پیلانی لە ناوبردنمیان دەگێڕا، شوێنیان پێ لەق کردم، مل رووت بە بان بەردەکەمەوە بە دەنگێکی کەرخن گوایە دەخوێنێ، ئەوانیش بە شان و باڵی هەڵیان دەدا(هەرتۆی گەورەی ناومان..خوا بتهێڵێ بۆمان) .

لەو ماڵە سێ راوچیان هەن، راوچی یەکەم تەنها راوی مامز و کەڵەکێوی و ئەسپی دەکرد، هەواڵگری ئەم راوچیە لە هەموو ناوچەیەك تیکرای راپۆرتیان لە مەڕ ئەو گیاندارانەوە بەرز دەکردەوە.راوچی دووەم ئیختیساسی گورگ و سەگ و رێوی و چەقەڵبوو، ئەمیان کۆڵکە راوچیانی دەڤەرە سەختەکانی بە پارەیەکی زۆر کردبوە ژێر رکێفی خۆی. سێیەمیان ئەم راوچیەی ئێمەیە کە هەموو باڵندەیەك لە راودا بەکار بێت و شەڕی پێبکرێت دەیانگرێتە خۆی. ئەم راوچیەی ئێمە بڕێ تانجیشی بە دواوەیە، کە وای کردووە ، بێ خەم بێ لە هەلاتنمان.

دوای ئەو رۆژەی گەلە کۆمەی قوول درێژو هاوپەیمانەکانی لێمیان کردو خەڵتانی خوێنیان کردم، دەبوو خۆم لە خۆڵە پەتانەکە وەردەم تا سوورایی خوێنەکە بشارمەوە، دەنا وەك کەوێ لە دەست و پا کەوتبێ تۆڕ دەدرێمە بەردەم تانجیەکان، بەمە قوول درێژ منیشی بە دەرد کرماشانی برد و سەرکەوتنێکی تری بەدەست دەهێنا.منیش ئەگەر لاقێکم وەك ئەو کەوە لە دەست بدایە رۆژم بەم رۆژە نەدەگەیشت. ئەو لاقێکی لەدەست داوە وەلێ بە سەربەرزیەوە لە چیاکان دەژێ، ئەو قوول درێژێك بە سەر سەریەوە نیە، چ حەددی هەیە لەوێ وا بخووڕێ ، ئەو کەس نەیتوانیوە دارو بەرد و چەم و چیای لێ بسێنێتەوە، کێ دەتوانێ نووکە شەقی تێهەڵبدا. ئەو کەومارە، هەر بە کەوماریش دەمێنێتەوە دوای مردنی.
نازانم چۆن لەم بەلایە رزگارم بێت، ناخی خواردووم، حورمەتی کاڵکردوومەتەوە، چارەنووسێکی شوومە ، ئەو رۆژەی لە شەڕەکەدا کە ئاغا لە بەین من و کەوێکی تر نایەوە، ئەو رۆژە زانیم لە رەسەنایەتی دەکەوم، ئەو رۆژە بوو بە رۆژی رەش و لکا بە نێوچەوانمەوە. ئەو دەبەنگ بوو ، نەیدەزانی شەڕ بۆ چی دەکات، گرنگ ئەوەبوو شەڕ بباتەوە. ئاخۆ دەستی چووەتە خوێنی چەند کەوی تر . رۆژێ دێ پەشیمان دەبێتەوە، بەلاّم پەشیمانیش دادی نادا، من بەزەییم بە خۆمانا دێتەوە، ساوێلکانە دەڕوانینە ژیان، قەدری خۆمان نازانین، لە راو یەکتر دەخەینە داوەوە، لە شەڕ یەکتر دەکوژین، ئازارەکانی ئێمە بە ئاسانی لەبیر ناچێتەوە، دوژمنەکانمان بەردەوام پێمان دەڵێن ئێوە خۆ خۆرن،
جاران مرۆڤەکان بە سەرسامیەوە لێمان رادەمان، حورمەتیان دەگرتین و شیعریان بە

سەرماندا هەڵدەدا.دوای ئەو شەڕە هەست دەکەم مرۆڤەکان لێمان رانامێنن، حورمەتمان کاڵبوەتەوە، مەگەر لای راوچیان و ئەوانەی شەڕە کەومان پێدەکەن پارە بکەین، ئەوەی زیاتر خوێن بڕێژێ ، کەوێکی رەسەنە، ئەوەی بکوژ بێ لە نەوەی کەومارە، ئەوەی کەوبۆ داوەکان بە کێش بکات ئەوە کەوەو پارەی باش دەکات
ئای لەو قەدەرەی گەمە بە چارەنووسمان دەکات، قەدەرێك خۆمان دەستمان لە داهێنانی هەیە، قەدەرێك من دەکاتە ژێر دەستی قوول درێژ. من جارێ لەم ملۆزمە رزگارم نەبووە، بڕێ تریان لە قوول درێژان هێنایە نێومانەوە. دەنگی قەتیس ماوی سنگمان بۆ قاسپە قاسپی چیاکان وەك خەونێك وایە ئای لەوئومێدانەی لە راچنیندا دەکوژێتەوە .

کەوکەندەر: باڵدارێکە لە کەو دەچێ و زل ترە

کەومار : باڵدارێکی خەیاڵییە و لەشی کەوەو سەری مار

سێ ئافرەتی گەورە لە سێ کورتە چیرۆکدا

عەلـــی حەداد
و:عەباس مەجیـد

که مرۆڤ پاکی خۆی ون دەکات
ئەو شوێنە دەبێتە دۆزەخ

پاکیزه

ناوی پاکیزه بوو، باڵایـەکی ڕێکـی مامناوەنـدی، نـە کـورت و نەدرێـژ، بـە عابایـەکی پـاك و خاوێنـەوە، بـە هـەنگاوی پێکەنیناوییـەوە دەڕۆیـشت، شـێوەی ئـافرەتێکی بەساڵاچـووی هەبوو، بەڵام تەمەنی بیست ساڵی تێنەپـەڕادبوو، خـۆم بـە دوور دەگـرت لـە تەماشـاکردنی وەیا بۆ برا پاکەکەی که به هەمان نەخۆشی تووشـببوو ، ڕوخـساری خـاوببووەوە، چـاوانی

دەرپۆقیبـوو، خـۆی تـەرخان کـرد بـۆ کـار کـردن، بۆیـە سـامانێکی گـەورەی بـەو هۆیـەوە کۆکردەوە، توانی پیاوێکی جوان بدۆزێتەوەو قایلی بکات ببێتە هاوسەری پـاکیزه,, ئـەوەی دەیویـست بـۆی کـرا، ئێمـەی گـەنجان بـەو هاوسـەرەمان دەوت: نـەفام..، کۆرپەیـەکی ئەسمەری لێ کەوتەوە، ئەمە هەموو ژیان و قەوارەی بوو، هەر ئەو سـاڵە پـاکیزه ماڵئـاوایی لە ژیان کرد(لە کارەساتی ئۆتۆمۆبیلـدا شـێلر(ا)، سامانەکەشـی بـۆ (پـاکیزه) ی خوشـکی بەجێما، هەر لەو ساڵەدا لە گەڵی چوو بۆ حەج، بۆ زیارەتی ماڵی خوا، کە گەڕایەوە خـەڵکی گەڕەك پێیان ڕاگەیاند پـۆلیس ئاشـکرای کـردووە (نـەفام) ئـەو کەسـەیە کـە کـە پـاکیزەی کوشـتووە، بـەڵام بـاوەڕی نـەکردو بەرپەرچـی دایـەوە، لـەو ڕۆژەدا بواریـان دا کـە خـۆی و کوڕەکـەی بـچنە سـەردانی، بـەڵام لـە ناکـاو زانـی بڕیـاری لـە سـێدارەدانی دەرچـووە،لە بەرانبەریدا دەگریا و دانی بە تاوانەکەیدا دەنا، دەگریـاو بـاوەڕی نـەدەکرد، ترسـابوو، لێـی دەکشایەوە، لە پـێش دەرگـای دەرەکـی لـە گرتووخانـەی (ئـەبی غرێـب)، خـۆی بـە عـەبا خۆڵاوییەکەیەوە ڕادەکێشا، هەنگاوەکانی پێکەنیناوی بوو، پاکیزه چوون جەستـەیەکی بـێ ڕۆح کەوت، هاوکات کوڕەکەی بە گریانەوە مایەوەو هاواری دەکرد
خەڵکینە.. هۆ خەڵکینە.. پاکیزه مـــــــــرد.

ماڵی بووك

زەماوەند... ئافرەتێکی باش بوو، پیاوێکی بەڕێز...
ئەو ناوی سائیمە بوو، گۆرەوی سوورو پێڵاوی سـپی و تەنوورەیـەکی سـووری خـەت خـەت ڕەشی لە بەر دەکرد، ڕەش لە ڕەنگی پرچە درێژو قەترانییەکەی، شووی بە پیاوێك کرد کـە سی ساڵ لـە خـۆی گـەورەتر بـوو، قـژی سـەری سـپی ببـوو، کەسـێکی ورگـن و دوو گـوێی گەورەی توکن، لێ ئەو لە دەمی زەماوەندەکەیانەوە هـۆگرو ئاشـقی ببـوو، ئێمـەی منـداڵان دەمانڕوانییە ڕوومەتە سوورو گەشەکەی، لە شەرمدا وەخت بوو شـەق بـەرێت، لەوانەیـە لـە بەر ئەوە بوو بێت چونکە ئافرەتێکی زۆر لە خۆی بچوکتری مارە کردبوو.. وەك ئەوە وابـوو دەیەوێت لە گەڵیدا هەڵبێت بەر لەوەی کارەکەی ئاشکرا بێت.
دوای سێ ڕۆژ پیاوی علشق بە بێ پێشەکی کۆچی دوایی کرد.

سالان دەروا و غەریب ون دەبێت، لە ماڵێك لە ماڵان، دەپرسێ لە خەڵكی گەڕەك.

ـ دەڵێن نزیكە لە ماڵی بووك

پاشان گۆڕانكاری لە كارەكەدا ڕوو دەدات، دەبێتە شەقامی بووك و لەو كاتەوە تاوەكو ئێستا غەریب دەپرسێ لە گۆڕەپانی بووك و بازارگەی بووك ..گەر بۆت ڕەخساو دوای ئەم هەموو ساڵە بینیت، بە ڕاستی دەیدۆزیتەوە،

.. بووكێك زاوایەكی خۆش ویست.. سێ شەوو سێ ڕۆژ لە گەڵیدا ژیا.. وەكو ئەوەی هەموو تەمەن........

لەمیعەی نازدار

ئۆف .. بۆ ئەوانەی دۆزەخ دروست دەكەن.. بۆ ئەوانی تر...

سێ براو خوشك بوون، دوو كوڕو كچێكی نابینا، هەموان لە هەوڵدا بوون بە شووی بدەن، پێش ئەوانیش بە هەمان شێوە دایك و باوكیان هەوڵی خۆیان خستبووە گەڕ، كەچی بێ ئەنجام بوو، لەمیعە بە قەیرەیی مایەوە، نازدارە خزمەتچییەكی هەبوو، بەغداییەكان پێیان دەوت: (شاگرد)، دەیشۆریو جەستەی وشك دەكردەوە، نینۆكەكانی دەبڕی و گرنگی دەدا بە گۆڕینی جل و بەرگەكانی..

باوكی پێش مردنی زۆربەی سەروەت و سامانی خۆی بەناوی ئەم كچە تاقانەو نازدارەوە تۆمار كردبوو، برا گەورەكەی لە لوبنان شەهید ببوو، برای دووەمیشی بە هۆی توشبوونی بە نەخۆشی شێرپەنجەوە مرد، ئەوی ڕۆژێ (نەعیم) چووە داخوازی، ئەو پیاوێكی ساناو ڕوون بوو، تاقە كەسێك بوو لە گەڕەكەكەماندا پەرتووكی دەخوێندەوەو ڕۆژنامەو گۆڤاری دەكڕی، ڕیكۆردەرێكی هەبوو سترانەكانی غەزالی و ئوم كەلسوومی تیا تۆمار كردبوو.. بالا بەرزێك بوو، قژەكەی شانە دەكردو پێڵاوەكەی بۆیەو بریقەدار دەكرد.. ئێمەی زارۆكان پێمان دەوت : ڕۆشنبیر

لە دواییدا ئەو پێنج شەممەیە كردیە هاوسەری خۆی، كۆگایەكی شووشە فرۆشی هەبوو، چوار چێوەشی بۆ وێنەو دیمەن دروست دەكرد..

لە ناكاو (نەعیم) دیار نەماو ونبوو، هەموو سامانەكەی لەمیعەش لە گەڵیدا بزر بوو،

خەڵكی گەڕەك لە ژوورێكی بچووكدا حەوانیانەوە، خۆی و شاگردەكەی دەستیان بە فرۆشتنی بسكێت و نەستەلە و شیرنەمەنی كرد هەر لە پێش دەرگەی حەوشەدا، لە هاوین دۆندرمەو ئایس كرێمیان دەفرۆشت.. بە ڕێكەوت ڕۆژێكیان لە بازاڕی شۆریجە لە گەڵ شاگردەكەیدا بینییانم، ئەویش بە دەنگەكەم ناسیمیەوە، پرسیارم لێ كرد لە بارەی تەندروستی و پێداویستییەكانیان، بە ئابڕومەندییەوە وەڵامی دامەوە، هەر ئەو كاتە گۆنای سوور هەڵگەڕا وەكو گوڵ

ـ سوپاست دەكەم چاوەكەم.. سوپاس بۆ یەزدانی مەزن.. هەزار جار سوپاس، لە نازدارە جیا بوومەوە، بە ئاخنینی فرمێسكەكانم كە لە قوڵایی ڕۆحمەوە بڵقی دەدا.

فەلسەفەی مەرگی سەلاح جەلال

سەلاح جەلال

پزوی ئەستێرە گومانی کەوتنە خوارەوەی شارای رۆحە (...)
هێشوی مەرگ تەونی هەسارەیان پێچا
گومان بکە ئێستا زەمەن ناو نیشانی منالّی شێتی گرتوە
کۆلارەی مەرگ لە بیرکردنەوەی رۆح هەلّد ێت
***
ئاوێنەی زەمەن تاریکخانەی منالّیمە (...) !!
زانکۆی شێتی و نوسینەوەی زمانی مەرگ
بلوێن ئاوێنەی شکاوی مەلۆتکەی بیرکەرەوە ی هێنا...
لە گەردونی جالّجالّۆکەی فەلسەفەیا تیشکیان دەرخست (...)

***
چی نوسینێک هەیە مەرگ لە روانینا وێنا بکات ؟!!!
زمانی رۆح چون لە چاپخانەی مەرگی بونا لە چاپ بدات ؟!!
کێ ساتێک مەرگی لە پەرتوکی (با) یا دیوە ؟!!
گێژەڵوکەی وشە مەرگی میتا مەرگی خوێندوّتەوە ؟!
کلافەی بون بەبێ زانکۆی مەرگ پچڕا !!
فەزا پۆپەشمینی زمانی ئێوەی لە پێستەیەکا وە رگێڕا
مێژوی گەردون لە بێ زمانی (بون و نەبون) سڕایەوە (...)
***
ئای لە نوسراوی گڕوگاڵی کوژانەوەی زمانی بون ؟!!
هەمو حەرفێک بەسەر وشە و رستەی خۆیا توایەوە
ئێوە بە چی ئاماژەیەک جوگرافیای جەستە دەنەخشێنن ؟!
چۆن گۆی زەوی بۆ هەسارەی بەرد دەگوێزنەوە ؟!
کە زمان لە ناو(با) یا شێوە و ئاماژە و روخساری سڕایەوە
بون لە گێژەنگی بێ زمانی وشەی مەرگی بیر چوەوە(...)
***
من مەلۆتکەی چاخی بیر کردنەوەی زمانی مەرگی عالەمم (...)
حەزم لە شیری نەمری گلگامشی مەرگی فەلسەفەی جیهانە
لە زانکۆی مەرگ و شێتی شارێکی سڕاوە دەرچوم
ژەهرە مەرگی مێژوم لە کوپەی شای سەگ خواردەوە
بوم بە رەمزی بێ زمانی مەرگی نەمری فەلسەفە
کۆلارەی وێنە و روانین و بیر و ناسنامەم پچڕاوە
کێ دەتوانێت تەنیا حەرفێکم پێ بڵێ لە مەرگی خۆم ؟!!
هەتا فێری زمانی زانستی میتا مەرگی میتا زەمەن ببم ؟!!

***

تەنافە شەیتانەی مەرگ بە بونەوە رایەڵ بوە

هێلکەی نەبون گەڵای درەختی مەرگی گرت

تۆفانی مەرگی زانستی شاری رۆح چونی ئاوا کرد

جوگرافیای بون بە چوار رەنگە فۆتۆنی فیزیا سیواخ بو

بروسکەی رۆحی عالەم وێنەی گەردەلولی هەڵگرت

گەڵای مەرگی بونەوەران لە فۆتۆنا چرۆی دەرکرد ..!!

***

درەختی ئەفسانە کۆرپە بە قالۆنچە وێنای کردم (...)

پزوی هەوا لە فەزای مەرگما کرایەوە

گەردون بو بە هێشوی زمان

کۆلارەی بیر کەرەوەم لە دەست بەر بو

چۆن ئاوی مەرگێکی هەزار سەدە بخۆمەوە؟!!

چۆن ببمەوە بە رۆحی یەکەم مردو ؟!!

لەم تاریکخانەیە دەبمەوە بە رەگەزێک وێنای نەبێت

دەچمە نیشتمان و زمانی مەرگە زانستی

دەبمە درەختی بیرچونەوە و گەواڵە مەرگ (...)

***

کشتوکاڵی زمانی مەرگ فەزای گەردونی سەوز کرد

زەمەن بە ساتی بێ زمانی قفل درا

رستەی زمان نێرە موکێکی ناو نا بو

مێژوی زەمەنی بەردینی دەخوێندەوە

کۆلارەی زمانم فرِی .. هەسارەی بۆشایی پچرا (...)

***

ئێستا حەزم لە زەریای ئەڤێنی مەرگە...

عاشقێک لە هێشوی مەرگ دەپێچمەوە

دەچمە سەر خەوی مەرگەوە هەتا خۆشەویستێک دەگرم

لە دوای مەرگی ئەزەل بۆ سەدەیەک وچانی خامۆشی دەدەم

زەمەن دۆشاوی ژەهری مەرگی بونی پێ بەخشیوم

پیاڵەی زێری فیرعەونی چاخی بیر چونەوە

شەلالی مەرگێکی کردم هەزار هەزارەی گرتەوە

میاوەی پشیلەی زانستی زمانی بونی داپۆشی

جاڵجاڵۆکەی فیزیا تەنافی فەلسەفەی چنی

بای ئەزەلی دوا حەرفە مەرگ بۆ سەرەتا هێنامیەوە (...)

***

کۆلارەی بون بە گێژەنگی باوە زەمەنی ئاڵتونیان نوسی

دەچمەوە بۆ مەلۆتکەیی کاتی لگوس

زمانی کۆرپە لە گەڵای مەرگەوە دەگرم

خومخانە مەرگ بە تۆوی هەزار رەگەز رەنگی کردم

هەوری ئەزەل بە(با) ی فیکر لە بێ زمانی گێژی دام

بە پلەی مەرگا دەچمەوە بۆ هەزارەی سێ

بە زمانی سەرەتا و مەرگ و لگوس رستە دەگرم

ئەوسا تۆ و مەرگ و داڵی زەمەن دەخوێنمەوە (...)

***

ئەم نیشتمانە تۆوی تلیاکی دۆژە مەرگی زەمەنیە (...)

ئاوی مەرگ وێنەی نەمری دەشواتەوە

وەرە ئازیزە مەرگ با لە تۆفانێکا بمرین

گۆپکەی مەرگی خۆشەویستی لە میتا مەرگا هەڵگرین (...)

***

من چۆن فیری زمانی مەرگی عالەم دەبم (...)؟
کە تەمەنی مەرگم تەنیا هەزار ساڵی مۆمە
زانکۆی مەرگە شێتی زەمەن داخراوە و
جگە لەمەرگ زمانێکی تر نازانم
نامەی مێژوم بە رێنوسی مردن نوسرا
زمانی هەوری بیر کەرەوەی چاپە مەرگ
لە چاپخانەی بون چاپ نەکرا
پەرتوکێکە ناسنامە و وێنەی بونی هەموتانی تیایە
جێ چەمۆڵەی پشیلە مەرگی زانستی بە لینجایی جاڵجاڵۆکە
زانکۆی زمانی مێرولە دەنەخشێنێت
وەرن بینە قۆزاخەی مەرگە لۆکەیی
ئەگەر بمرم ناو و شوێنەوارتان دەسڕێتەوە
هێلکەی گەردون دەفلیقێت و ناسنامەی بونتان هەڵدەگرێت (...)

***

سەرابی وێنەی مناڵی نوقمی خەوی فەلسەفیە (...)
زمانی تێکەل بە نیشانە وگرۆگاڵی کۆرپە و مەرگە
بۆ هیچ زمانێک وەرناگێردرێت (..)
وەرن لە هەوری ئەفسانە مەرگەوە زمان بگرن
ئاوێنەی منداڵی خۆتان لەم ئەلبومە بناسنەوە (...)

***

چیە گەردون بۆتە شینایی هەوری گومانە مەرگ ؟(...)
مێژو تێکەڵ بە ژەهراوی تلیاک بوە

وەرن شەرابی گومانی مەرگ بخۆنەوە
تا زمانی من و مەرگ و خۆشەویستی بگرن
وەرن لەم فوە نەفخی گومانەدا تەونی زمانێک بهۆننەوە
جاڵجاڵۆکەی سەدەی گومان زمانی گرۆگاڵیان لە چاپ داوە
گەردون بە تۆڕی گومانە مەرگەوە چنراوە
هیچ زمانێک تەونی سەدەی گومان وەرناگێڕێت
تەنیا لە نوسراوە ئەبەدیەکانی زانکۆی مەرگە شێتی
لە زەمەنی لە دایک بوی مەرگی نوێ یا چاپ دەبنەوە (...)

***

حەزم لە دۆشاوی هەزارە ژەهری مێژوە (...)
تا تینوێتی مەرگە گومانم دەشکێنم
خۆزگە گەردون ببوایە بە پیاڵەی مەرگ
هەتا رەنگی دڵداریم تیا بکێشایە
حەزم دەکرد فەزا لە عیشقێکا بتوایەوە
هەتا ببوایە بە گوڕێک لە مەرگا عیشقم کردایە
هەوری ژەهراو بۆ لە تۆفانی مەرگا نوقمم ناکات ؟!!
میوانی شاری بیر چونەوەی رێکەوتە مەرگی کۆتاییم
هیمالایەم بە بروسکەی شێتی گۆڕی
بە ئەکادیمای مەرگە ساتی هەزارەی دو (...)

***

ئەگەر مردم جوگرافیای شار هەڵدەکەنرێت ...
کۆلارەی روانینی مەرگم هیمالایە دێنێتە جێی
هەورێک لە دوامەوە کەشە دەکات مەرگەساتە

ڕەمزی کشتوکاڵی ئێوە لە تۆوی سەگ بێ بەر دەکات
من بەزمانی مەرگ دەدوێم
ئێوەش نازانن کوڵارەی روانین ڕەنگی چۆنە ؟
لە زەمەنی کشتوکاڵی فەلسەفەیا وشەکانم وەردەگێڕێت
ئەوسا زمانی مەرگە بونی ئەزەل دەگرین (...)
***
من مەرگێکم روپۆی جیهانی بونم بە وێنە مەرگ لێ گیراوە (...)
دەبێت مەرگ هێمای لە من هەڵگرتبێت (...)؟
تەنیا شێوەم ڕەمزی خۆشەویستی تیایە
زمانم لە ئاماژە و هێما و وشە وێنا ناکرێت
ڕستەی شێتی مەرگە کەڕ و لاڵی (بون نەبون) ە
حەرفی واتای شمشێرێکە کە بە زمان ئاو دار بوە
دارستانی نەبون ئێزگەی عاشقانی بێ زمانی پەخش دەکات
ڕۆمانی نێرەموکی دایە و بابە ی تیا نوسراوە
ئەم ڕستەیە بانگەشەی پشیلەی بیرکەرەوەی نازەمەنە
پزوی گەردون وشەی مەرگی کرایەوە
چاپخانەی نەبون زمانی لە بێزمانی بونەوەر نوسی
تەنیا پەڕەی سپی ڕەمزی جوت بونی ئەوان بو
فەزای خستە تاریکخانەی کەوتنە خوارەوەی وێنەی بون (...)
***
چیە تاریک خانەی شەوارە وێنەی ئێوە و ئەوان(..) ؟!
ئەکادیمیای شێتی زمانی مەرگی کردەوە
کاتێک تۆم دی جەنگی جیهانی کۆتا بو

گەڕامەوە بۆ کشتوکاڵی فەلسەفە
زمانی سەرەتا و هەزار سەدە مەرگم گرت و
لە جەستەی سەگی خۆرافەدا یەکمان ناسی
بوین بە دزاینی زمانی سەدەی جوانی گەردون (...)
***
گۆڕی گەردون من و زمان و بیرکردنەوەی پێکهێناوە (...)
گێژەنگێکە زەمەنی کوڵارەی عیشقی ئەوە
گۆڕێک لە گەردونی نەبون لە مەرگا جەستەم دەفڕێنێت
زمانی نەبونی ئەوانی تۆوی مەرگی هەڵگرتوە
تاریکخانەی روح جەستەی بێ زمانی نوسی
من مەرگێکم هەزار جارە کێلی مردنم ڕوخاوە
دەبێت لە چاوانتا بمرم فێری زمانی مەرگ ببم (...)!!
***
تابوتێک خۆر ئاوای عیشقی زەمەنی گرت بونی وەستاند (...)
دەسرازەی بون گرێی بۆ شاخی رۆح کردەوە ....
سوقرات پێکی ژەهری لە شەرابی فیرعەون پڕ کرد
ئەسکەندەریش پیاڵە تۆوی بونی بە دۆشاوی زەریا نەخشاند
خۆر و زوحەیل پزوی هەسارەییان پچڕا !!
گەردون لە پیاڵە شەرابی سەدەی جوانی شۆرایەوە !!
بوکە بارانەی زەمەن ژەهری هابیل و قابیل بو
سەر لە نوێ خاکیان بە فر مێسکی نەزۆکی چاند (....)
***
ئەگەر بمرم فەزا بۆنی تلیاکی نەمری پەخش دەکات (...)

کۆلارەی هەسارەکان دەکەونە خوار

گۆڕێک ڕۆژ ئاوا وخۆر هەلاتی نەبون دەگرێت

جێگەی مێژو دەکاتەوە

دو باڵندەی زەمەن لە سەرەتا و کۆتایی وێنە

لە دڵی گەردونا دەمنێژن

ڕەنگی فەزا بە پێستەیەک تێکەڵ دەبێت

ڕەنگی مناڵی هەموتان لە شیلاوگی سەگ ڕەنگا دەکرێت

پێستە سەگێک شوناسی نادیارتان لە چاپ دەدات (...)

***

کۆلارەی مەرگم هەڵدا بۆ دوا وێسگەی گۆڕی گەردون (...)

فریشتەی مەرگ گوتی : نابێت بمریت

تۆ زمانی مەرگ نازانیت

گوتم: پەساپۆرتی مەرگم هەیە و لە عیشقی گەردونا دەمرم

گوتی : تۆ هەوری بیرچونەوەت ئاوا بوە

زمانی مەرگ وبیرکردنەوەت بڕایەوە

هەڵدرامە ناو ئەستێرەی بیر چونەوە و ڕێکەوتە مەرگ

ئێستا شیرە خۆرەی مەرگی هەسارەی نەمریم

دۆشاوی شیرە ژەهری زەمەنی مەرگەسات دەخۆمەوە (...)

***

بە تێزابی هەورا داچوم بەرە و گۆڕستانی دایک (....)

دایکە مەرگێک نەبو شیری مردنم بداتێ

سەدەی پێشو گوتم : ئازیزم تۆ نابیتە خۆشەویستم

گوتی : نەخێر نەکەی پزوی خۆشەویستی گرێ بدەیت

وتم : چونکە تۆ مەرگ نیت

چۆن پێم دەڵیی کشتوکاڵی مەرگ لە چی زەویەکی بون دایە ؟

دوای سەدەی گومانی شیر پەنجە لە ئاوێنە بینیمەوە

دەچوە زەریای مەرگەسات و لە مەرگی منا دەگەڕا

کۆلارە مەرگم بۆ هەڵدا تا سەدەیە ک نەمر ببین

ئەستێرەی مەرگ هەڵی دامە هەسارەی بیرچونەوە وە

شای هەسارەی مەرگ گوتی : تۆ مەرگێبکی کەڕو لاڵیت

تۆ زمانی مەرگی ئەزەلت نەگرتوە

گێژەلوکەی مەرگ فڕێی دامە هەسارەی مەرگ

ئێستا شیرە خۆرەی مردنم بە بێ دایە

کێ دەبێتە دایە و خۆشەویستی مەرگم

هەتا هەوری گومانە مەرگ دابارێنین (...)

***

من بە زمانی پیشەسازی لگوس هەوری بیرم باراندوە (...)

بۆ نابیتە سوقرات ژەهری وەرگێڕانم بەیتێ ؟

بە زمانی هیمالایای بیر کەرەوە هەوری مەرگ دەخۆمەوە

ئەسکەندەرێک نەهات لە خوێنی ئاوا نوقمم کات ؟!!

هیمالایای بیر چونەوەی مەرگی ئێوەم

بۆ دارستانی سدرە سەوز نابێت ؟!!

گەلایەکی سەوزە هەور ڕەمزی ئێرە بونی منی تیا بو

تەونی مێژوی لە جوگرافیایا هەڵوەشاند

پیشیلەی زانستی هات و بانگەشەی بونی قفڵ دا :

ئەم زەویە بۆتە کشتو کاڵی مەرگی شۆڕینەوە

تۆوە گومانی مەرگی من و ئێوە و ئەوانی زانستیە

سەدەی گومانی ڕێکەوتە مەرگ سەوز دەکەین (...)

فروغ فروخزاد

پاییز

و: لە فارسییەوە: مستەفای سەیدمینە

من لە ڕووی سروشتی ئەفسووناویی
تا نیگای لەرزیوی تا لێهاتووم
دادەخەم هەردووک چاوی خەماویی
ڕانەمێنێ لە دیمەنی وا شووم

پایز ، ڕێبواری ماندوو و خۆڵاوی
لە پەلکی وشک و مردوو بەولاوە
چییان لە داوێندا حەشارداوی؟!
چ سامانێکت بە دنیا داوە ؟!

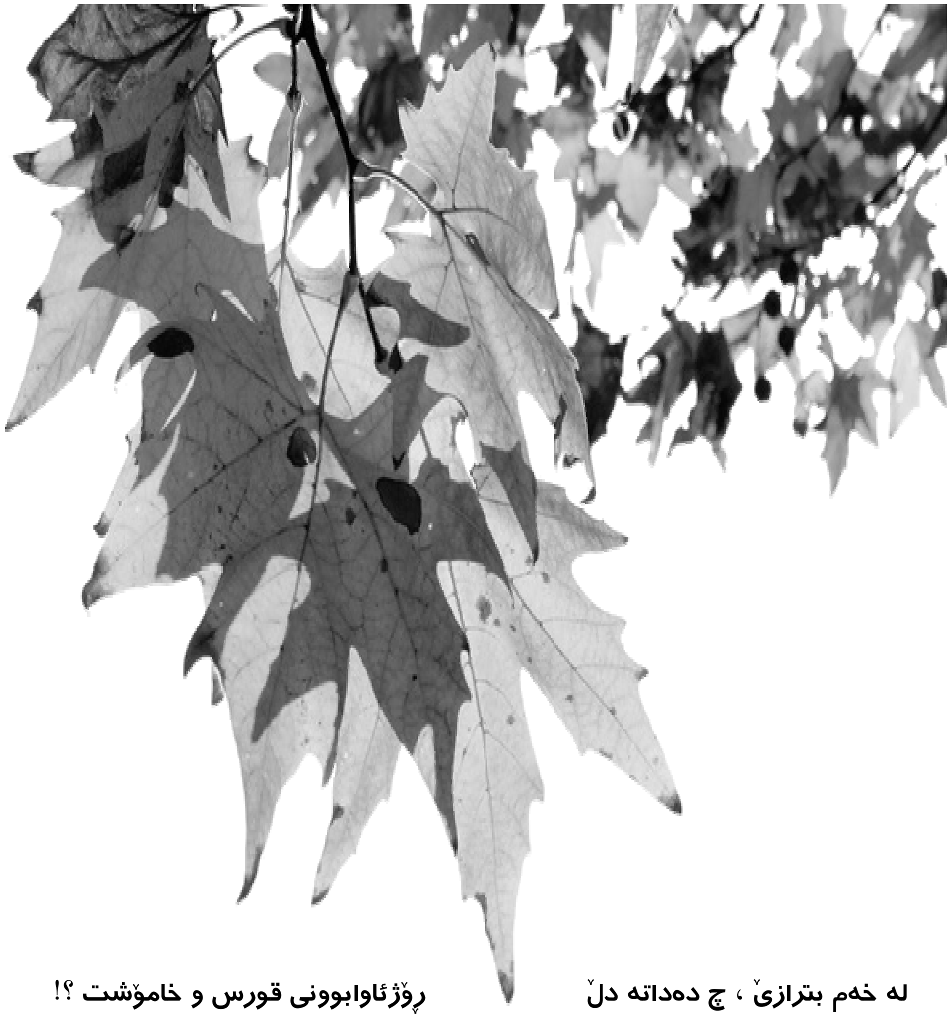

لە خەم بترازێ ، چ دەداتە دڵ
لە سارد و سڕیی و بێزاریی بەدەر
ڕۆژئاوابوونی قورس و خامۆشت ؟!
کام دیاریی بۆ گیان وا لە نێو کۆشت؟!

لە نێو بێدەنگیی خەفەتهێنی تۆ
حەز و ئارەزووی نادیار و ون
هەر خەمە برینی من دێنێتە سۆ
چۆتە نێو پەردەی خەیاڵاتی من

پایز ، سروودی خەیاڵ ورووژێن
پایز ، ئەی بزەی سارد و خەماویی
پایز ، گۆرانیی خەم و مەینەتهێن
لەسەر ڕووی سروشتی ئەفسووناویی

تیشکە سپییەکانی تۆ!

گوتنی گۆرانییەکان: دایدۆ

و: هۆشەنگ شێخ محەمەد

سپاس

چایەکەم سارد دەبێتەوە، پرسیار دەکەم بۆ
لە نوێنەکەم بە تەواوی هەڵدەستمەوە
سپێدە، هەور دێنێتە سەر پەنجەرەکەم
منیش ناتوانم هیچ ببینم
تەنانەت ئەگەر من بە تەواوی خۆڵەمێشیش بم
بەڵام وێنەکەت بە دیوارەکەمەوەیە
بیرم دینێتەوە کە ئەوە زۆر خراپ نییە
ئەوە زۆر خراپ نییە!
شەوی ڕابردوو زۆرم خواردەوە،
هێندێک لیستەی پارەم بۆ هاتن
هەستم بە ژانیسەر کرد
بە پاس ڕانەگەییشتم، ئەمرۆم لێ دەبێ بە دۆزەخ!
دووبارە لە کار دواکەوتم

خۆ ئەگەر لەوێش بم، ئەوان هەموویان ئاماژە دەکەن
کە لەوانەیە من دوارۆژم نەبێ
ئینجا تۆ تێلیفۆنم بۆ دەکەی" کە ئەوە زۆر خراپ نییە،
ئەوە زۆر خراپ نییە!
دەمەوێ سپاست بکەم
کە باشترین ڕۆژی ژیانم پێ دەبەخشی
ئەگەر بەس دەگەڵ تۆ بم،
خاوەنی باشترین ڕۆژم لە ژیانم دا!
دەرگاکە پاڵدە، لە دواییدا من لە ماڵەوەم و
من بە تەواوی تەڕ دەبم
ئینجا تۆ خاولییێکم دەدەیتێ
منیش تەنیا تۆ دەبینم
تەنانەت ئەگەر ماڵەکەشم بڕمێ
بەڵگەیێکم نابێ،
چونکە تۆ لە من نزیکیت و...
دەمەوێ سپاست بکەم
کە باشترین ڕۆژی ژیانم دەدەیتێ
ئەگەر بەس دەگەڵ تۆ بم،
خاوەنی باشترین ڕۆژم لە ژیانم دا!

ئالای سپی

دەزانم تۆ پێتوایە نابێ هێشتا خۆشم بوێی،
یان وات پێ بڵێم،
بەڵام ئەگەر واش نەڵێم، هەمیشە ئەو هەستەم هەر هەیە:
ئەمە چ جیاوازییێکی تێدایە؟!
سۆز دەدەم کە هەوڵ نادەم ژیانت سەختتر بکەم،
یان بگەڕێینەوە ئەو شوێنەی کە لێی بووین!
بەڵام من دەگەڵ ئەم بەلەمە نوقم دەبم و

نامەوێ دەستەکانم بڵیند بکەم و خۆم بە دەستەوە بدەم:
ئاڵای سپی لەسەر دەرگاکەم هەڵنادەم-
من لە خۆشەویستی دام و هەمیشە لە خۆشەویستیش دا دەمێنمەوە!
دەزانم، من فەوزا و خراپکردنێکی زۆرم بە جێ هێشت
لە گرفت زیاتر هۆکاری هیچی دیکە نەبووم
تێدەگەم ئەگەر نەتوانی جارێکی دیکە قسەم دەگەڵ بکەیتەوە
ئەگەر بە یاسای (کۆتایی هات) ژیان بکەی
دڵنیام ئەوە جیاوازییێک دروست دەکا...
بەڵام من دەگەڵ ئەم بەلەمە نوقم دەبم و
نامەوێ دەستەکانم بڵیند بکەم و خۆم بە دەستەوە بدەم
ئاڵای سپی لەسەر دەرگاکەم هەڵنادەم-
من لە خۆشەویستی دام و هەمیشە لە خۆشەویستیش دا دەمێنمەوە!
کەینێ یەکدیمان بینییەوە [کە دڵنیاشم یەکدی دەبینینەوە]
هەموو شتەکانی ئەوێ، هەر لەوێ دەمێننەوە:
لێدەگەڕێم بڕوات و زمانی خۆم دەگرم"
جا تۆش وا دەزانی من بە سەرچووم!
من دەگەڵ ئەم بەلەمە نوقم دەبم و
نامەوێ دەستەکانم بڵیند بکەم و خۆم بە دەستەوە بدەم
ئاڵای سپی لەسەر دەرگاکەم هەڵنادەم-
من لە خۆشەویستی دام و هەمیشە لە خۆشەویستیش دا دەمێنمەوە!

ژیان بۆ کرێ

من هەرگیز شوێنێکم بە ڕاستی نەدۆزییەوە، ناوی بنێم ماڵەوە
من هەرگیز کاتێکی پێویست نەگیرسامەوە، تا ئاوای بکەم
بە داخەوە، کە من ناتوانم دیسان ئاشق ببمەوە
بەڵام ئەوە بەو شێوەیە نییە کە گوایە
من ئەو دڵەی تۆ بە ڕاستی بشکێنم
ئەوە هزرێکە و بەس، تەنیا هزرێکە!

بەڵام ئەگەر ژیانی من بۆ بەکرێدان بێ و فێرە کڕینی نەبم
من شایانی هیچ نیم لەوەی زیاتر وەگیرم کەوت،
چونکە هیچ شتێک بە ڕاستی ئی من نییە!
هەمیشە بیرم دەکردەوە،
کە ئەشقم دەویست بۆ ئەوەی بە تەنیا بژیم
بە تەنیا بە جیهاندا بگەڕێم
ساکارتر بژیم
هیچ هزرێکم نەبێ: ئەو خەونە چیی بەسەر هات؟
چونکە لێرە بە ڕاستی هیچ شتێک نییە من ڕابگری"
ئەوە هزرێکە و بەس، تەنیا هزرێکە!
ئەگەر ژیانی من بۆ بەکرێدان بێ و فێرە کڕینی نەبم
من شایانی هیچ نیم لەوەی زیاتر وەگیرم کەوت،
چونکە هیچ شتێک بە ڕاستی ئی من نییە!
تاکو دڵی من قەڵغان بێ و نەهێڵم بکەوێتە خوارەوە
تاکو من ترسم لە شکست هەبێ
تەنانەت نامەوێ هەوڵیش بدەم،
جا چۆن بڵێم من زیندووم؟
ئەگەر ژیانی من بۆ بەکرێدان بێ و فێرە کڕینی نەبم
من شایانی هیچ نیم لەوەی زیاتر وەگیرم کەوت،
چونکە هیچ شتێک بە ڕاستی ئی من نییە!
بەڵام ئەگەر ژیانی من بۆ بەکرێدان بێ و فێرە کڕینی نەبم
من شایانی هیچ نیم لەوەی زیاتر وەگیرم کەوت،
چونکە هیچ شتێک بە ڕاستی ئی من نییە!
لێرە، دەگەڵ من دا
گوێم لێ نەبوو کە بڕۆی
سەرم سوڕماوە: چۆن هێشتا لێرەم؟
نامەوێ تەنیا شتێک لێرە بجووڵێنم

لەوانەیە یادوەریی من بگۆڕێ!
ئۆە! من! من چیم؟
هەر شتێکم بوێ، دەیکەم
بەڵام من ناتوانم بشاردرێمەوە:
نامەوێ بڕۆم
نامەوێ بنووم
ناتوانم هەناسە بدەم،
تا تۆ لە تەک مندا پشوو نەدەی!
نامەوێ بڕۆم
ناتوانم خۆم بشارمەوە
ناتوانم ببم،
تا تۆ لێرە، دەگەڵ مندا پشوو نەدەی!
نامەوێ پێوەندی بە دەستەخوشکەکانمەوە بکەم
لەوانەیە لەو خەونە بە ئاگام بێننەوە:
ناتوانم ئەو پێخەفە بە جێ بێڵم
لە ترسی بیرچوونەوەی هەموو ئەو شتانەی بوون
ئۆە! من! من چیم؟
هەر شتێکم بوێ، دەیکەم
بەڵام من ناتوانم بشاردرێمەوە:
نامەوێ بڕۆم
نامەوێ بنووم
ناتوانم هەناسە بدەم،
تا تۆ لە تەک مندا پشوو نەدەی!

ڕاوچی

دەگەڵ چرایێکی ڕۆشن، لە ژوورێکدا:
کە دێمەوە ماڵەوە، بە هەستانەوەت دەزانم
دەگەڵ هەنگاوێچکەیێک بەسەر پەیژەکەدا

کە دەگەمە ئەوێ، دەزانم ڕوانینت چۆنە
ئەگەر وا تێدەگەی پادشای، لەوێ، لەسەر تەختی خۆتی:
ئەوەندە حەکیم دەبی، تا بهێڵی بڕۆم؟!
بۆ ئەو شاژنەی تۆ وا دەزانی خاوەنی ئەوی
دەیەوێ دووبارە بێتەوە بە راوچی
دەیەوێ دووبارە دنیا بە تەنیا ببینێ
بۆ ئەوەی دووبارە چانسێکی دیکە لە ژیان وەربگرێ
بۆیە لێمگەڕێ بڕۆم!
کتێبی نەخوێندراوە دەگەڵ ڕوانینی بە ئازار
تێلیڤزیۆن داگیرساوە، دەنگەکەی نزمە
وەستانێکی درێژ
دواتر تۆ دەست پێ دەکەی
ئا! بڕوانە پشیلە چیی هێناوە
ئەگەر وا تێدەگەی پادشای، لەوێ، لەسەر تەختی خۆتی:
ئەوەندە حەکیم دەبی، تا بهێڵی بڕۆم؟
ئەو شاژنەی تۆ وا دەزانی خاوەنی ئەوی
دەیەوێ دووبارە بێتەوە بە ڕاوچی
دەیەوێ دووبارە دنیا بە تەنیا ببینێ
بۆ ئەوەی دووبارە چانسێکی دیکە لە ژیان وەربگرێ،
بۆیە لێمگەڕێ بڕۆم!
لێمگەڕێ بە جێت بێڵم!
بۆ تاجەکە شوێنێکت هەیە، کە تەپڵی سەری منە
کە ئێستا هەست دەکەم گرانە و
نامەوێ بە تۆ بڵێم!
هەرچۆنێک بێ، خەندەت بۆ دەکەم
هەموو کاتێک بیردەکەمەوە و بیردەکەمەوە
کە دووبارە ببمەوە بە ڕاوچی

دەمەوێ بە تەنیا دنیا ببینمەوە
بۆ ئەوەی چانسێکی دیکە لە ژیان وەرگرمەوە
بۆیە لێمگەڕێ بڕۆم!
دەمەوێ دووبارە ببمەوە بە ڕاوچی
دەمەوێ دووبارە بە تەنیا دنیا ببینمەوە
بۆ ئەوەی چانسێکی دیکە لە ژیان وەرگرمەوە
بۆیە لێمگەڕێ بڕۆم!
لێمگەڕێ بە جێت بێڵم!
لێمگەڕێ بڕۆم!

لە بارەی ئەم هونەرمەندەوە:

دایدۆ (Dido Florian Cloud de Bounevialle Armstrong- دایدۆ فلۆریان کلۆود بۆنیڤیال ئارمسترۆنگ)، ناسراو بە (دایدۆ) لە (٢٥ی دێسێمبێری ١٩٧١)، لە لۆندۆن، لە دایک بووە... دایکی فرەنسییە، شیعریش دەنووسێ. باوکی ئێرلەندییە و کاری بڵاوکردنەوە دەکا. برا گەورەکەی «ڕۆلاند کۆنستنتین» بەرهەمهێنەری گۆرانییە.

دایدۆ، لە لۆندۆن، لە خوێندنگەی (Guildhall School of Music and Drama)دا، لە بارەی موزیکەوە خوێندنی تەواو کردووە و میوزیسیەنە؛ جۆرەکانی گۆرانیی (پۆپ، تریپ پۆپ و ئەلتێرناتیڤ ڕۆک) دەچڕێ و ئامێرەکانی (پیانۆ، گیتار، دڕام و "ریکۆردەر- recorder" «کە جۆرێکە لە فلووت») دەژەنێ.

تێبینی: نێونیشانە سەرەکییەکە لە لایەن وەرگێڕەوە دانراوە.

سەرچاوەکان:
(١)http://www.youtube.com/watch?v=cUZyFphrG٣s؛
(٢)http://www.youtube.com/watch?v=j-fWDrZSiZs&ob=av٢n؛
(٣)http://www.youtube.com/watch?v=OFtNChII٧٨k؛
(٤)http://www.youtube.com/watch?v=PoZ-br٨KGsE؛
(٥)http://www.youtube.com/watch?v=١qmKk٧fj٩Ug&ob=av٢n؛

نامەیەک بۆ شاعیری گەورەی کورد

مامۆستا لەتیف هەڵمەت

خالید باشبلاخی

کێ وەکو تۆ،
بە شیعری جوان.
بە وشەی شیرین و ڕەوان.
بەستەو،گۆرانی بەسۆزی
دارِشتووە بۆ کوردستان..؟!

کێ وەکو تۆ،
پرچی کچێ،بۆ خۆی دەکات بە ڕەشماڵ.
تا..شەوانە،چۆلەکەی شیعری تیا بنوێ؟!
کێ وەکو تۆ،
ڕۆژ و شەو،بە درێژایی ساڵ.
بە ڕۆحێکی پەپوولەیی و،
زمانێکی وەک گوڵ دەدوێ..؟!

کێ..وەکو تۆ،
بۆ دڵی داگیرکەرانی وڵاتەکەی،
وشەکانی تیژبوون،وەک خەنجەرو چەقۆ؟
کێ..وەکو تۆ،
وێرای لە پایتەختی تاوان..
بە دەنگی بەرز شیعر بڵێ و،
بڵێ تاجە زێڕینەکەی سەری سوڵتان
بۆ هەژارو..بێنەواکان،دەدەم بەنان؟!

کێ..وەکو تۆ،چەمی شیعری،
سەوزەو،پڕە لە تاقگەی ئاو؟

کێ..وەکو تۆ،پەنجەی سۆزی،
کردۆتە شانە بۆ پرچی کچی هەتاو؟!

کێ..وەکو تۆ،بۆتە چرا
لە دەواری.. هەژارێکدا..؟!
کێ وەکو تۆ،بۆتە بازنگ،
لە نێو بوخچەی کچی ماڵە بێکارێکدا..؟!

کێ..وەکو تۆ،
ڕەگی شیعرەکانی قووڵ و
درێژن،وەک هی داربەڕوو؟
کێ..وەکو تۆ،
بە سووتانی چڵەدارێ
باڵی پەپوولەی ئاواتی بۆتە ڕەژوو؟!

کێ..وەکو تۆ،
گەندوم،بۆ کۆتری وشەی،
ڕۆدەکات..لە لەپی دەستیا؟!
کێ..وەکو تۆ،
هێندە تۆوی وشەی ناسک
دەڕوێنێ لەناو ئینجانەی هەڵبەستیا؟!

کێ..وەکو تۆ،
جەلادو..داگیرکەرانی
وڵاتەکەی خۆی ناسیووە..؟!
کێ..وەکو تۆ،دوشمنانی
بە لقی داربەڕووی ڕقی

پیرۆزیدا..هەڵواسیووە..؟!

کێ..وەکو تۆ،
ڕۆحی دەبێتە منداڵ و..
لەنێوانی هەردوومەمکی،
یارەکەیدا..یاری دەکات؟!
کێ..وەکو تۆ،
لە دارستانی مەمکیدا
ڕاوە پاساری دەکات..؟!

کێ وەکو تۆ،
شیعرەکانی دەکاتە باڵ.
پێیان دەفڕێ،
دەشتاودەشت و..یاڵەویاڵ؟!
کێ..وەکو تۆ،
هەژارەکانی خۆشدەوێ و،
هەرئەوانیش،تاجی شیعری لەسەردەکەن!
هەر منداڵانی ئەوانیش،
شیعرەکانی..لەبەردەکەن..!!

کێ..وەکو تۆ،
کچە چەوساوەکانی شار دەیناسن؟!
کێ وەکو تۆ،لەبەرامبەر دوژمنانی
وڵاتەکەی
بووە بە کێوێ..لە ئاسن..؟!

کێ..وەکو تۆ،
حەز دەکا..هەرچی زیندانە.
لەم جیهانە فراوانە،
بڕوخێنرێ و،شوێنەکەیان،
بکرێتە باخچەی بۆنخۆش و قوتابخانە..!

کێ..وەکو تۆ،
کاتێ وڵاتەکەی لە ژێر
چەکمەی پۆستاڵدا دەبینی،
بە شیعرە بەرگریەکانی،
هاواری کردو،هاتەدەنگ!
وشەکانی کرد بەبۆمباو،
بە نارنجۆک و،بە تفەنگ!!

کێ..وەکو تۆ،
دارستانەکان لە دڵیا حەشار دەدات!
کێ وەکو تۆ،دوژمنی سەرسەختی
تەورە..؟!
کێ..وەکو تۆ،هاوەڵی دڵسۆزی بایەو،
دۆستی لەمێژینەی هەورە..؟!

کێ..وەکو تۆ،
لە کوێستانی دڵە پڕ لە بەفرەکەیدا
ڕەشماڵی ئەوین هەڵدەداو،
چرای گەشی شیعری تیا دادەگیرسێنێ؟!
کێ..وەکو تۆ،
بە زمانی پەپوولەو گوڵ،
منداڵانی نیشتیمانەکەی دەدوێنێ..؟!

کێ..وەکو تۆ،
لە دڵە ئاوێنەکەیدا،
نیشتیمانەکەی پیر نابێت و،هەر لاوە..؟!
کێ..وەکو تۆ،
لەگەڵ هاتن و نووسینی هەڵبەستێکدا
لەشی دەڵێی خۆڵەمێشی بەر لافاوە..؟!

کێ..وەکو تۆ،
لەو ڕۆژانەی خۆشەویستی قەدەغە بوو
لە دڵە بەفرینەکەیدا،
فەرشی کەسکی وشەی ڕاخست،
بۆ وڵاتە زامدارەکەی؟!
کێ..وەکو تۆ،دڵۆپ دڵۆپ،
ماچی هەنگوینیی ناردووە
بۆ ناو..ناودەمی یارەکەی..؟!

کێ..وەکو تۆ،
لە پایتەختی سێدارەدا
خوێنی کرد بە مەرەکەب و،
سەربەرزانە،وەکو هەڵگورد..!
شیعری پێدەنووسی،بۆ کورد..؟!
کێ..وەکو تۆ،
پێنووسەکەی،هێندە لا بە قیمەت بووە؟
زۆرجار بەقەد سەدان تفەنگ،
لە دەستیا..بە هەڵمەت بووە..!
من،پێم وایە،ئەوە تەنهاو
تەنها..لەتیف هەڵمەت بووە..!!!

ستار ئەحمەد عەبدولڕەحمان

لانەی نهێنی دایک[٧]

دەستی راستم ..
بۆ چەپ درێژکردووە.
چەپیش بۆراست .
زمان دەسمانە
پێنووسەکەم دەکەمە گیرفان
گەردنم دەسڕم
پێیەک دەنێم
ئەوی هەڵدەگرم
خشپەیەک
بەدەنگم دەمرێ
باران دایکردووە
بەفر لە رۆژ دەنواڕێ

شەختە دەکەوێتە رێ
شەفەق دەتوێتەوە
خۆر
کەمەری دارەکان سووردەکا
پرچی لەخەنە دەگرێ
تاڵێک لەسەرم هەڵدەوەرێ
دەنگێک لەگەرووم دەفرێ
ژنێک بروٚ دەسڕێ
جوانی لەدایک دەبێ
نهێنیەک دەبێتە لانک
خامە بەنەمام

زاکان بەزام
کەرتی گشتیم
رەگ دەژێنێتەوە
بەفر لەئاودا دەختکێ
ترۆپکیک گرۆ دەکا
ناواخنم لەرووکەشم
تیشک دەبارێنێ
دارێ کوور دەبێتەوە
شارە هەنگێک
دیوار دەتاشێ
پەیکەرێک دەشکێ
باخچەکەم
دەلاقەیەک لەخۆی دەدات
کتێبێک دەچێتە سەری
پەپوولەیەک لەبەهەشت دەگەرێ
بازێک راوکەرەو
قەڵەمێ شیرو
ساوایەک پێکەنین
چاوی راستم دەسکردەو
چەپم بەزگماک
خواییە
پێدەکەنێ پێدەکەنێ
دەیەوێ چاویلکەی تاریکی
لەبەریان داکەنێ
ئاسمان دەگری
خوێن دەسڕێ و
تاوان کۆدەکاتەوە

دیسانەوە بارا ن زەوی رادەکێشێ
بەرەو عەرش
ماڵەکەم گەورە دەبێ
لەگەڵ خێزانەکەمدا
دەبم بەپشتیوانێکی برا بەش
بەگوڵێکی سپی
گیانیش بەبۆن
رووناکی لەخۆی دەدات
دەبێ بەنوور
دایکم بەگوڵە نەسرین
خاک دەبێتە بەردەوامی
من بەچڵ و
ئەوان بەژەک و
شیر دروستدەبێ
وشە دەبارێ
قەڵەم دەپێچێتەوە

کاغەز نانەو
نانەوایەک دەیسووتێنێ
کەپوومان
لەگۆڕدەداو
دایکم دەدۆزمەوە
شەکری بەفر
بەسەرمدا دەپرژێنێ

ئەندێشەی تریفە

غازی زەنگەنە

ئەندێشەی تریفە

گەر بێتو
حوسنی ئەو کچە
قەشەنگە
بە شەو لە سەرکانی
بوایە
شوێنی منی دەگرتەوە
لە سەر
ڕوومەتی ئەو

خەم و تەم

عەشق و لانەوازانی
دوو ئاوێتەن
بۆ خەمباری دڵگرانی
چونکە
ڕەنگ و بۆی
ئاهوو ئۆفیان
لەیەک دەچن ...

ئەی یار

هەر لە ئێمە دەچن
سیما
پڕ لە چاوەڕوانی
پەشۆکاو
لە ڕەنگ زەردی و
خەزانی
هەموو دەستان
پێیدەگەن
جگە لە دەستی
عاشقان

عیشقی کەو

کەو خۆی دەکا بە قوربانی
دەنگی عاشقەکەی
لە پێناوی خۆی قەفەس ڕێژ دەکا
لە ڕاوچی وایە ...
گێلی یە وا تووشی داوی ئەسیری دەکا
گێلیش هەر بۆ ڕاوچییە ...
کاتێ بێ عیشقانە
بۆ کارەکەی چەپڵە ڕێزان دەکا ...

دۆزەخ

دۆزەخی پەپوولە
لێو بردنە بۆ تینی ئاگر
بەڵام
سۆزی عیشقە و
ئەبێ دروستکا
تابلۆی
ئەوین و سوتاندن

عیشق

بولبول و عیشق
بولبول ناهەقی نییە
ڕەنگی شەڕابی
لێدەبێ بە گوڵ
عاشقیش
کە گوڵە هەنار دەبینێ
یەکسەر لێی دەبێ
بە لێوانی سوور و
گۆنا
ئاڵەکانی یار ...

پەیکەر سازو شێوەکار کامەران دارتاش:

من سەنگەتاشم نەك دارتاش!

دیمانە: بەناز کەریم

***نەزیر خەیلانی: لە بواری هەڵکۆڵینەکانی لەسەر بەرد پیرۆزبایی ئەو کارە نەمرانەت لێدەکەم**

***عەبدوڵڵا سەراج: هەست دەکەم لە پەرستگەیەکی بووداییدام وکڕنۆشم بۆ خودای جوانی و ئیستاتیکا بردووە**

***عەبدوڵڵا سەراج: هەست دەکەم لە پەرستگەیەکی بووداییدام وکڕنۆشم بۆ خودای جوانی و ئیستاتیکا بردووە**

***ئاشتی عەدۆ: دەتوانین بڵێن: ئێستا هونەرمەندێکی خۆڕسکی گەورەمان هەیە کە دەتوانێ (بەرد) بەقسە بهێنێ.**

پرۆفایل:

⋆ ناوی تەواوی (کامەران نەجمەدین مەجید)

ناسراو بە (کامەران دارتاش)

⋆ ساڵی ١٩٦٨ لە کەرکووك لە دایك بووە.

⋆ ساڵی ١٩٨٤ لە یەکەمین پێشانگای هاوبەشی هونەرمەندانی کەرکوووك بەشداری کردوووە.

⋆ ساڵی ١٩٨٥ لە دووهەمین پێشانگای هاوبەشی هونەرمەندانی کەرکووك بەشداری کردووە.

⋆ لە ساڵی ١٩٨٥وە ئەندامی سەندیکای هونەرمەندانی عێراق وکۆمەڵەی شێوەکارانی عێراق.

⋆ ساڵی ٢٠٠٩ لە هۆڵی نەورۆز لە شاری کەرکووك یەکەم پێشانگای تایبەتی کردۆتەوە.

⋆ لە پاش پرۆسەی ئازادی عێراق لەدەیان پێشانگای هاوبەشی هونەرمەندانی کوردستان بەشداری کردووە.

⋆ لە٢٠١٠/١/١٢ لە فیستیڤاڵی (خۆشەویستی وئاشتی) کە بۆهونەرمەندە شێوەکارەکانی سەرجەم نەتەوەکانی شاری کەرکوك ساز کرابوو بە شداری کردووە...

⋆ ئیستاش لە خۆ ئامادەکردندایە بۆ سازدانی سێهەم پیشانگای تایبەتی خۆی.

★ هەندێ لە هونەرمەندانی شێوەکاری کورد پێیان وایە، هونـەری پەیکەرسازی بـوونی نییە لە کوردستان، رای تۆ چییە؟

کامەران دارتاش: ئەو رایە دوو خوێندنەوەی بۆ دەکرێ یەکـەم: گـەر مەبەسـتیان ئـەوە بـێ ئەم هونەرە هەر نییە ! ئەوە لە وەڵامی ئەوانە دەڵێم: بوونی ئەو هەموو پەیکەرانە لە شەقام وپارك وشوێنە گشتییەکان بەتایبەتی باخی گشتی لە شاری سلێمانی کە چـەندین پـەیکـەری

شاعیران وناودارانی کوردی لە ئامێز گرتووە، وسالآنە کردنەوەی چەندین پیشانگای پـەیکـەر سـازی لـە شـارەکانی کوردسـتان وهـەر وەهـا بـوونی بەشـی تایبـەتی پەیکـەر سازی لـە پەیمانگەو ئەکادیمیای هونەرە جوانەکان لە کوردستان باشترین وەڵامە بۆ ئەو کەسانەی کـە دەڵێن: پە یکەرسازی بوونی نییە. و دووەم : گـەر مەبەسـتشیان ئـەوەبێ شـاکار وداهێنـان نییە ! ئەوە دەڵێم: گەر تەمەنی کورتی ئازادی لە کوردستان بەراورد بکـەین لەگـەڵ وڵاتـانی تر ئەوە خاوەنی ئەزموونی دەوڵەمەنـدو دەیـان شـاکار وکـاری نایـاب وبـەپێز، ئـەوە ئێمـە دەبێ لەسەرەتابین ولە خانەی سفر دامان بنێن، کەچێ شـاکارەکانی هونەرمەنـدانی کـوردی بەتوانا بەڵگەی پێشکەوتنی هونەری شێوەکاری وپەیکەرسازین، وەلـێ بەداخـەوە هەنـدێ لە هونەرمەندانی کورد بەچاوێکی کەم دەڕواننە بەرهەم وخودی هونەرمەندانی کورد ! ! !

* تۆ لەسەر چ ماددەیەك کـار دەکـەی یـاخود چ کەرەسـتەیەك بـەکار دەهێنـی بـۆ بەرهـەم هێنانی پەیکەرێك یاخود کارێکی هونەری؟

کامەران دارتاش: کار لەسەر دارو بەرد بەهەموو جۆرەکانییەوە دەکـەم و پەیکـەر دەتاشـم، تەنانەت لەسەر بەفریش دەتوانم جوانترین پەیکەر دروست بکەم، هەر چەند گرانترین مـاددە بەردی مەڕمەڕە وەلێ من زۆر بەعشق وئارەزووە کاری لەسەر دەکەم و زۆربەی کارەکانم لـە سەر بەردی مەڕمەڕن ! واتە من سەنگەتاشم نەك دارتاش ! هەرچەندە نازناوەکـەم دارتاشـەو لە باوکمەوە بۆم ماوەتەوە.

★ وەزارەتـی رۆشـنبیری ولاوان/ بەڕێوەبەرایـەتی گـشتی رۆشـنبیری وهونـەری هـەولێر. بەڕێوەبەرایەتی هونەری شـێوەکاری، رۆژی ٢٠١٠/٥/١٠ ولـەهۆڵی گەلـەری کوردسـتان لـە هەولێری پایتەخت دووهەمین پێشانگای تایبەتی پەیکەرسازیی بۆت کردەوە، بۆماوەی ٤ رۆژ بەردەوام بوو، کە تیایدا ٢٢پەیکەرت نمایش کرد، ١٥ پەیکەری لە بەردی مەڕمەڕو ٧ لە دار هەڵکۆڵیون، لەمبارەیەوە جی دەڵێی؟

کامەران دارتاش: سەرەتا پێم باشە ئەوەتان پێ رابگەیەنم من دەرچووی هیچ پەیمانگاو ئەکادیمیایەك نیم، هەر بەخۆڕسك وبەئارەزو وعیشق وخۆشەویستیم بـۆ هونـەر، خـۆم فێـری هونەری وێنەکێشان و پەیکەر سازی کرد، وپتر لە ساڵێك خەریکی خۆ ئامادە کردنم بۆ ئـەم پێشانگایە و هەموو بەرهەمەکانم هەڵکۆڵینە وداتاشین و کاری دەستین، زۆر ماندوو بـووم تـا تەواوبوون، چونکە ئیشکردن لەسەر بەردو مەڕمەڕ ودار هەروا کارێکی سـوك وهاسـان نییـە، وپەیکـەرەکانم بـە شـێوەیەکی گـشتی گوزارشـت لـەزۆر لایەنـەکانی ژیـان دەکـەن وئـازارو

نەهامەتی و مەینەتییەکانی گەلەکەشمان بێ بەش نین لێیان ، ورەنگدانەوەو مۆرکی گەلەکەمانی پێوە دیارن، بۆ نمونە: روفاتی ١٠٤منداڵ و٢ ژنەکەی ئەم دواییەی کە لە شارۆچکەی دووبزی خوارووی شاری کەرکوك دۆزرانەوە و لەرۆژی ٢٠١٠/٤/١٣ هێنایانەوە بۆ بازێری چەمچەماڵ، لە پەیکەرێکمدا بەرجەستەیانم کردوون.

★ هونەرمەندو رۆشنبیرو بینەرانی شاری هەولێر چۆن پێشوازیان لە پیشانگاکەت کرد؟

کامەران دارتاش: خەڵکێکی زۆر ئامادەبوون و زۆر بەیان سەرسامی خۆیان دەربڕی چ رووبەڕو پێمیان وت، چ بە نووسین ،ولێرەدا رای ٣لەهونەرمەندان ورۆشنبیران بۆنموونە دێنمەوە کە لە دەفتەری پێشانگاکە تۆماریان کردووە، هونەرمندی پەیکەرساز (نەزیر خەیلانی) نووسیویەتی: (لە بواری هەڵکۆڵینەکانی لەسەر بەرد پیرۆزبایی ئەو کارە نەمرانەت لێدەکەم، وەلێ بۆ کارو بەرهەمە دارییەکانت جیاوازییەکی رێژەیی هەیە، بەتایبەتی پەیکەری ڤینۆسەکەت کە لاسایی کردنەوەی هونەرمەندە رۆمانییەکانە.. نووسەرو شێوەکار (عەبدوڵڵا سەراج) نووسیویەتی: (لەم پیشانگایەدا چاوی بینەری وابەستەی ناوەرۆکە پیرۆزەکانی ئەنفال ومرۆڤ خەساندن کردووە. هەست دەکەم لە پەرستگەیەکی بوودایيدام وکڕنۆشم بۆ خودای جوانی وئیستاتیکا بردووە..)

گزنگ ٨٧
سەکۆی گزنگ
کانوونی دووەم ٢٠١١

هونەرمەندی شێوەکارو فۆتۆگرافەر (ئاشتی عەدۆ)ش نووسیویەتی: (لەوەتەی من لێرە کاردەکەم، لەم هۆڵەدا نمایشێکی تایبەت بۆ هیچ هونەرمەندێکی پەیکەرساز نەکراوەتەوە، لەبەر ئەوەی زۆربەی پەیکەرتاشەکان ئەوەندە کاریان نییە هۆڵێك پڕ بکاتەوە. بۆیە دەتوانین بڵێین: ئێستا هونەرمەندێکی خۆڕسکی گەورەمان هەیە کە دەتوانێ (بەرد) بەقسە بهێنێ...

★ بەنیاز نیت لە شارەکانی تری کوردستان نمایشیان بکەیت؟

کامەران دارتاش: سەرەتا زۆر هەوڵمدا لە شاری کەرکوك نمایشیان بکەم، روم لە زۆر لایەن ودەزگای هونەری ورۆشنبیریی کرد، لێ بەداخەوە هیچیان ئامادە نەبوون هاوکاریم بکەن، ئەوەبوو بە سوپاسەوە بەڕێوەبەرایەتی گشتی رۆشنبیری وهونەری هەولێر وبەڕێوەبەرایەتی هونەری شێوەکاری هاوکاریان کردم وتوانیم دووهەمین پێشانگای تایبەتی خۆم لە پایتەختی کوردستان بکەمەوە. گەر هەر لایەنێك هاوکاریم بکات ئەوە بە خۆشحاڵیەوە دەیگوازمەوە بۆ سەرجەم شارو شارۆچکەکانی کوردستان بەتایبەتی شاری سلێمانی کە شاری هونەر وداهێنان وجوانییە..

★ بەرای تۆ جی بکرێت بۆ پێش خستنی هونەری پەیکەرسازی لە کوردستان؟

کامەران دارتاش: گرنگیدان بە توانای هونەرمەندە لاوەکان ودابین کردنی کەرەستەو پێداویستیەکانی پەیکەرسازی، وناردنی هونەرمەندان بۆ وڵاتە پێشکەوتووەکانی ئەم بووارە بەمەبەستی بەشداربوون لە ۆرك شۆپ وخولی پەرەپێدانی هونەری پەیکەرسازی تاکو هونەرمەندی ئەکادیمی بەتوانامان هەبێ وهونەری پەیکەرسازی لە کوردستان پتر گەشە بکات هەروەها گرنگی زیاتر بدرێ بەم هونەرە لەلایەن لایەنە پەیوەندیدارەکانەوە...

میسر و کاریکاتێر

لە عەرەبییەوە: گرفتار کاکەیی

دیارە مێژوویەکی دوور و درێژ لەدوای ئەم هونەرەوە هەیە لە سەدەکانی داهاتوودا زاراوەی (کاریکاتێر)ی پێوە نوساوە، کە لە بنەچەدا وشەیەکی ئیتالییە و واتای (وێنەی خەندەدار و زیادەڕەوی لە دەرخستنی عەیب و جیاوازییەکان) دەگەیەنێت. ئەشکەوتنشینەکانی سەدەی بەردین یەکەمین وێنەی لەم جۆرەیان نزیکەی سێ هەزار ساڵ پێش ئێستا لەسەر دیواری ئەشکەوتەکاندا هەڵکۆڵیوە، وەك ئەو وێنانەی کە لە ئەشکەوتی (کامبوڵ)ی فەڕەنسا و لە جەزائیردا هەن. هەروا ئەغریقییەکانیش بە گاڵتەجاڕییەوە مامەڵەیان لەگەڵ دونیادا کردووە، لەوێدا وێنەی خەندەداری کەسایەتییە ئەفسانەییەکان بەرچاو دەکەوێ. ڕۆمانییەکانیش بەهەمانشێوە ئەم هونەرەیان ئەنجامداوە چەند تابلۆیەکی تەنزئامێزیان لە کەلاوەکانی (بۆمبی)دا دۆزراوەتەوە.

هەروا لە سەردەمی دەوڵەتی بیزەنتییەکاندا دەبینین میسرییە قوبتییەکان لەو کاتەدا گاڵتەیان بە لەدەستبەسەرا گرتنی دەوڵەتی بیزنتییەکان کردووە. لێرەدا وێنەکێشە میسرییەکان دەسەڵاتی بیزەنتییتەکانیان بەشێوەی پشیلەیەك کێشاوە، مشکەکان داو دەرمانی بۆ دێنن و ئاڵای سپیان هەڵکردووە (ئاڵای ملکەچبوون).

لە شوێنەوارە دۆزراوە و ئەشکەوتە میسرییەکاندا چەندین نموونەی کاریکاتێری دۆزراوەتەوە کە مرۆڤی چاخی دێرین شارەزاییان لەم جۆرە هونەرەدا هەبووە کە لەوپەڕی

تەنزو و گاڵتەجاڕیدان لە دەرخستنی خەوش و جیاوازییەکانی مرۆڤ و ئاژەڵە ناسراوەکاندا.

هونەری کاریکاتێر لەگەڵ ڕەوڕەوی پێشکەوتنی سەردەم و کۆمەڵگاکان ڕۆڵێکی بەرچاوی لە ڕەخنەگرتن لە بارودۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتی باودا بە گیانێکی پڕ لە گاڵتەکردن و وروژاندن و (هەنێ جاریش بریندارکردن)دا هەبووە. هەر لە سەردەمی فەرعەونییەکانەوە بەو کاریکاتێر و وێنەدارانەدا چووینەتەوە کە وێنەی ئاژەڵی تێدا کێشراوە و گوزارشت لە ڕەفتار و ڕەوشتی مرۆڤ دەکەن تێیدا مشکەکان هێرش دەکەنەسەر قەڵای پشیلەکان و لە شوێنی وەجاغزادەکاندا دادەنیشن. وێنەی شێریش دەبینین لەگەڵ کەردا یاری شەترەنج دەکەن، هەروەك گورگەکان شوانکاری مێگەلێك دەکەن.

ئەو وێنانەی دۆزراونەتەوە زۆر هەمە چەشنەن. ئەوە جگە لەو وێنانەی کە لەسەر دیواری ئەشکەوتەکاندا دۆزراونەتەوە یان ئەوانەی لەسەر کاغەزی زەل و کەرتە گۆزەن و هەندێکیشیان لە زۆربەی مۆزەخانە جیهانییەکاندا پارێزراون. وەك مۆزەخانەی (تۆرینۆ) لە ئیتالیا. هەروەها مۆزەخانەی بەریتانی و مۆزەخانەی (میونگ) لە ئەڵمانیا و مۆزەخانەی (بروکلین) لە نیویۆرك. توێژەری شوێنەوارناس دکتۆر مەحموود ماهیر تەها بەڕێوەبەری سەنتەری زانیارییەکان کۆمەڵەی شوێنەوارەکانی میسر باسی لێوە کردووە و دەڵێ: (ئەو وێنە تەنزئامێزە کاریکاتێرییە میسرییە کۆنانە لەگەڵ نموونەی ئەم سەردەمەی ئێستادا زۆر لێك دەچن، جیاوازییەکەی ئەم لە روحییەتە شادییەکەی و پەنابردنە بەر خەیاڵ و بەکارهێنانی دروشم و وێنەی ئاژەڵان ڕەخنەگرتنی بارودۆخی کۆمەڵایەتی و رامیاری و گاڵتەپێکردنیان لەخۆ دۆزینەوە لە ڕەخنەی لە روو و ڕاستەخۆدایە[1].

مێژوونووسان لەو بارەیەوە بۆ ڕۆژنامەگەری عەرەبی لە میسردا وتوویانە کەوا ڕۆژنامەنووسی میسری یەعقوب سەنوع یەکەمین کەسە کە ئەم هونەرە دێرینەی هێناوەتە ناو ڕۆژنامەنووسی عەرەبییەوە بە وێنەکانی کە لە گۆڤارەکەیدا (ئەبو نەزارە)، خاوە چاوێلکە کە بێشکەی ڕاستەقینەی وێنە کاریکاتێرییەکانن لە ڕۆژنامەگەری میسری بەتایبەتی و لە ڕۆژنامەگەری عەرەبیدا بەشێوەی گشتی، ئیدی دوای ئەوە گۆڤاری تارمایی سێبەر (خیال الظل) کە چەندین کاریکاتێر و بابەتی کۆمەڵایەتی و رامیاری سادە و ڕاستەوخۆی بڵاوکردووەتەوە. پێش ئەویش گۆڤاری کەشکۆڵ (الكشكول) کە گۆڤارێکە ڕێبازی گاڵتەجاڕی و تەنزئامێزی پەیڕەو دەکرد جگە لە وێنە کاریکاتێرییە پێکەنیناوییەکانی. دوای ئەوەش یەك لەدوای یەك گۆڤار و ڕۆژنامەی دیکە بڵاوبوونەوە کە

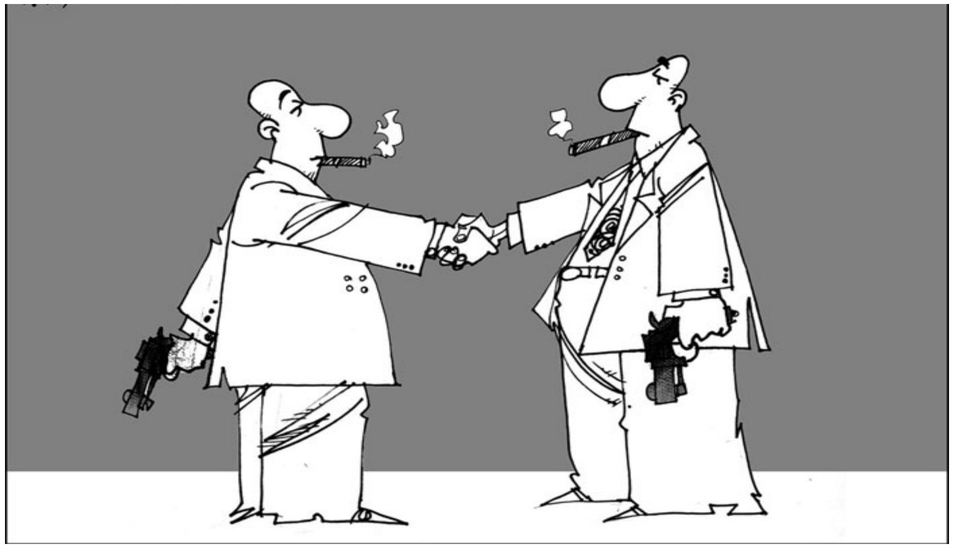

هەندێکیان تایبەت بوون بە بواری تەنز گاڵتەجاڕی چ بە وشە بێت یان وێنە یان هەردوو پێکەوە. ئەم بڵاوکراوە تەنز ئامێزانە لە وڵاتە عەرەبییە جیاجیاکاندا بڵاوبوونەوە و مێژوویەکی بەرفرەیان هەبوو لەسەرەتای دەیەکانی سەدەی بیستەمدا لە سوریا و لوبنانیش، هەروا (قوتابخانەی هونەرە جوانەکان) کە میر یوسف کەماڵ لە میسر دایمەزران رۆڵێکی باشی هەبوو لە دروستکردنی بناغەی ئەم هونەرە، ئەویش لە دەستپێشخەری کردنی لە هێنانی سێ لە هەرە گەورە وێنەکێشە بیانییەکان لەلایەن دامەزرێنەرەکەیەوە لە سەرویانەوە هونەرمەندی ئیسپانی (سانتیس) کە شوێن پەنجە و مۆرکێکی بەجێهێشت و کاریگەرییەکی دیاری هەبوو لەسەر پاشەڕۆژی پێشکەوتنی هونەری کاریکاتێر و بڵاوبوونەوەی لە رۆژنامەگەری میسریدا.

(ژوان سانتیس) خاوەن سەبکێکی ئەکادیمی بوو پەیڕەوی شێوازی هونەری فەرەنسی دەکرد. لەو کاتەدا کاریکاتێریستی میسری (رخا)[2] سەبارەت بەو هونەرمەندە دەڵێ (بە توانا هونەری و شێوازە شکۆدارەکەی سانتیس، هەناسە بڕ دەبم، هەروەکو شەمەندەفەرێکە بەسەر ئاسنەکانیدا دەڕوات و هەرگیز لێی دەرناچێت هەر لەسەرەتای دەرچوونیەوە ساڵی ١٩٢١ وێنەی بۆ گۆڤاری کەشکۆڵ دەکێشا هەروا دوای سێ ساڵ گۆڤاری (خیال الظل) دەرچوو کە دووەمین گۆڤاری میسری بوو عەلی رفقی کە بەڕەگەز تورکییە وێنەی تێدا دەکێشا، لە ستایلی رفقیدا ناسکی و رەوانی و توند و تۆڵی و شەنگییەك و توانایەکی لە رادەبەدەر لە دەربڕین و گونجاندنی جوانیدا دەبینم) وێنەکێشی

سێیەم کە لەم کاتەدا و لەناکاو پەیدا بوو ئەویش کاریکاتێرستی ئەرمەنی (ساروخان) بوو کە سەرەتایەکی بۆ قۆناغێکی راستەقینە لە مێژووی رۆژنامەگەری میسریدا پێکهێنا دوای ئەوەی بانگەوازی دەرکەوتنی یەکەمین تۆ و هێماکانی لەدایکبوونی کاریکاتێری نیشتمانی میسر لەسەر دەستی چەند قوتابیەکی میسری دەربڕی کە کاریگەرییان لە شێواز و بابەتی ئەو کەسایەتییە کاریکاتێرییانەی لەدواییدا دایهێنان، دیارترینیان کەسایەتی میسری ئەفەندی (المصری أفندی) بوو.

لەدوایی بابەتەکەدا بە تێر و تەسەلی دێینە سەر ئەم باسە ساروخان توانی دوای تێپەڕبوونی نیو سەدە لە کاروانەکە ناوی خۆی لە تۆماری زێڕینی کاریکاتێری جیهانی تۆمار بکات بەدیارترین پسپۆڕانی ئەم بوارە بناسرێن. بەتایبەتی خامەی ئەم بلیمەتە توانی هەموو ئەوانەی کە لە دەروونی خەڵکی رەمەکیدا دەخولێنەوە بچنێتەوە و ورووژاندنی پرسیارە زیرەکانە و گاڵتەجاڕییەکان سەبارەت بە کێشە سەرەکییەکانی میللەت بەرەچاوکردنی چەرمەسەرییەکانی رۆڵەی چینەکانی خەڵکی هەژار و چینی مامناوەندی و ورد بوونەوە لە جیاوازییەکانی نێو چینی ئینتلای چەوسانەوە و دەردەسەری و لەگەڵ ئەوانەی ئینیلای چاوچنۆکی تالان و بڕۆ و داگیرکەرانەن. ئەمەیان یەکێکە لە ئەرکە سەرەکییەکانی کاریکاتێری رۆژنامەگەری. کەم و کوڕی لەش و رواڵەت و دەموچاوی بابەتی دیار و گرینگ نەبوون لای ساروخان لەبەر ئەوەی مەبەستی گاڵتە و گەپ و پێکەنین نەبوو تەنها بۆ پێکەنین، بەڵکو مامەڵەکردنی لەگەڵ ناوەڕۆك و ژیانی تایبەتی بابەتەکەی یان بۆ ژیانی کۆمەڵایەتی بەشێوەیەکی گشتی هەڵگێڕانەوەی مەنەلۆژی ناوەکی بەدەرخستنی لەنێو گفتوگۆ و توانجی گەپجاڕ و گاڵتە ئامێز بەو پێیە توانی دانایی و رامیاریێتی میسری ئەفەنی ئەو هاوڵاتییە سادە و دڵپاکە لە هەمانکاتدا لە ڕاستیدا قوربەسەر بوو.

کاتێك وێنەی بەمات و مەلولی دەکێشا چاودێری ئەو دەمە و داهاتوو دەکات بۆ ئەوەی بانگهێشتی هاوارێکی توند و مۆشەك ئاسا (ساروخیانە) بەرووی زوڵم لێکەر و چەوسێنەرەوەکانیدا دەربڕێت.

١- أبو العینین، سعید: رخا، فارس الكاريكاتير (١) أخبار اليوم – القاهره ١٩٩٠ص(٢٥).
٢- الجمعیه المصریه للكاریكاتیر: وداعاً بابا رخا (سروشور)
سەرچاوە: جریده الجماهیر العدد ٣٣٣١٠

کورد لە سەرچاوە دێرینەکاندا

ن: ج. ئار. درایڤەر
وەرگێڕانی: نەریمان خۆشناو

پێشەکی:

توێژینەوەکانی هەندێك لە رۆژهەڵاتناسان چەند تایبەتمەندیەکیان لەخۆ گرتووە، کە ئێمەش هان دەدات بەدواداچوونێکی تایبەتیان بۆ بکەین لەو توێژینەوانەی بڵاوکراوەکانی (ج. ئار. درایڤەر)ە ، کە لەمەڕ کوردو کوردستان بڵاوکردۆتەوە، لەوانە-:

-١ڕاپۆرتێك دەربارەی کوردو کوردستان، ١٩١٩.

-٢بڵاوبوونەوەی کورد لەمێژووە دێرینەکان، ١٩٢١.

-٣ئایینی کورد، ١٩٢١–١٩٢٣.

-٤چەند لێکۆڵینەوەیەك لەمێژووی کورد، ١٩٢١–١٩٢٣.

-٥ناوی (کورد) و پەیوەندیە فیلۆلۆژییەکان، ١٩٢٣.

وا پێ دەچێ وەرگێڕ هەستی بەجۆرە گرنگیەکی نووسراوەکانی (درایڤەر) کردبێ، بۆیە هەستا بەوەرگێڕانی هەردوو لێکۆڵینەوەی دووەم و پێنجەم، بۆ ئەوەی بیخاتە بەردەستی ئەو کەسانەی کە گرنگی بە دیراساتی کوردی دەدەن، ئەو توێژینەوەیەی کە لەمەڕ ناوی (کورد) ئەنجام دراوە، لەچۆنێتی پێشڤەچوونی ئەم وشەیەو ماناکانی دەکۆڵێتەوە، بەو تەرحە شێوازەی کە لەسەرچاوە بەراییەکاندا هاتووە تادەگاتە ئەمڕۆ.

بەهەمان شێوە رووناکی دەخاتە سەر هۆکارەکانی جیاوازی وشەکە لەگەلێکەو بۆ گەلێکی

دی، جگە لەوەی کە چۆنێتی وەرگێڕانەکانی ئەم وشەیە بۆ سەر زمانی یۆنانی و سریانی و عەرەبی و، کرۆکی واتا راستەقینەکانی بەو شێوازانەی کە لەچاخە جۆربەجۆرەکاندا هاتووە، دەخاتە ڕوو.

هەرچی بابەتی دووەمیشە باسی لەو شوێنو شارو پێگە جۆگرافیانە دەکات، کە لەدێر زەمانەوەو لەسەدەکانی ناوەڕاستەوە بەتایبەتی لەچەرخی ئیسلامیدا، کوردی لێ رۆنیشتووە. سەرچاوە عەرەبی و ئیسلامیەکانیش رۆڵێکی بەرچاویان گێڕاوە لەچڕکردنی ئەم توێژینەوەیە لەڕووی زانست و زانیارییەوە بەتایبەتی ئەو شتانەی کە گەڕۆك و گەریدە عەرەب و موسوڵمانەکان لەم بوارەدا نووسیوویانە.

جا ئیتر لێرەوە گرنگی ئەم دوو توێژینەوەیەی (ج–ئار– درایڤەر) سەرهەڵدەدات و پاڵنەرە خودیەکانی وەرگێڕانی بۆ سەر زمانی عەرەبیو کوردی روون دەبێتەوە. هەروەها (کودڤری رولز درایڤەر) مامۆستای (ئینگلیزی)یە، کەسالّی (١٨٩٢) لەدایکبووە، دواتر لە سالّی (١٩١٥) چووەتە سوپاوە و سالّی (١٩١٦)ش وازی لێ هێناوە، پاشان لەدەزگای هەوالگری سەربازی بەریتانی سالّی (١٩١٩) دەست بەکاربووە، لەسالّی (١٩١٧) بڕوانامەی بەکالۆریۆسی بەدەست هێناوەو ماجستێریشی لەسالّی (١٩١٩) بەدەست هێناوە، لەسالّی (١٩١٩)ەوە تاکو سالّی (١٩٦٢) لە کۆلیژی (ماجدولین)ی سەر بەزانکۆی (ئۆکسفۆرد) هاوکاری فەخری هەتاهەتایی بووە، لەسالانی (١٩١٩–١٩٢٨)وەك مامۆستایەکی تۆێژینەوە کلاسیکییەکان لەکۆلیژی (–ماجدولین) بووەو لەسالانی (١٩٢٣–١٩٤٠) بەرپرسی نووسینگەی ئەو کۆلیژە بووە، لەسالانی (١٩٣١–١٩٣٤) جێگری راگری کۆلێژ و لەسالانی (١٩٥٢–١٩٦٢) دیسان بۆتە هاوکارێکی دەست پێشخەری بۆ کۆلێژەکە لەسالانی (١٩٣٨–١٩٦٢) مامۆستای زمانە سامییەکانی بووە لەو کۆلیژە.

زانکۆی (ئابردین) سالّی (١٩٤٦) بڕوانامەی و زانکۆی (مانشتر) سالّی (١٩٥٦) و زانکۆی (دارهام) سالّی (١٩٤٨) و زانکۆی (کامبرج) سالّی (١٩٦٤) بڕوانامەی دکتۆرای فەخریان پێ بەخشیوە، هەروەها سالّی (١٩٦٣) ئەندامی شەرەفی کۆلیژی توێژینەوەی رۆژهەلاتی و ئەفریقییەکانی زانکۆی (لەندەن)بووە.

کتێب و نووسینەکانی تریشی ئەمانەن:

١- letters to the first Babvloni٣n pynasty ١٩٢٥.

٢- Gromerd Collpguid Arabic of Syria and phalastine ١٩٢٥.

٣- Neslonus the Bazar of Hearcleides (joinstly) ١٩٢٥.

٤- Assyrian lows (joinhy) ١٩٢٥–١٩٥٢–١٩٥٦.

٥- Problams of the Hsebrew verbal system ١٩٣٦.

٦- Semitic Writhing ١ ٩٤٨, ١٩٥٤.

٧- Aramic Docoments From Egypt, ١٩٥٢.

٨- Baby lonion laws (jointy)١٩٥٢, ١٩٥٥.

٩- canantite mayth and legends ١٩٥٥.

١٠- Aramic Documents of the sth century B. C, ١٩٥٢.

١١- Aramic Documents ١٩٥٧.

١٢- the Judean serolls ١٩٦٥

هیواخوازین کە ئەم دوو لێکۆڵینەوەیە جێی خۆیان لەپەرتوکخانەی کوریدا بگرنـەوەو ڕۆڵـی شـیاوی خۆیـان ببیـنن لـە دوو تـوێی ئـەو توێژینەوانـەی کـە لـەبواری کوردناسـیدا ئـەنجام دەدرێن.

ناوی کورد و پەیوەندییە فیلۆلۆجییەکانی

پێدەچێ کە دێرینترین ناوهێنانی گەلی کورد لـە تـابلۆ قورینـە سـۆمەریەکان هاتبـێ، کـە مێژوویان بۆ هـەزارەی سـێیەمی پـێش زایـن دەگەڕێتـەوە کـە گـوزارەی (زەوی کـاردا)یـان (قـاردا) تیـادا هـاتووە(land of kar-da of qar-dat)).)،)زەوی کـاردا) بەرانبـەر بەزەویـەکانی گـەلی(Peopol of su))))، ئـەو گەلـەی کـە نیـشتەجێی باشـووری دەریاچـەی (وان) بـوو، وا پێدەچـێ کـە پەیوەنـدیان دەگـەڵ (کۆرەنتییـەکان)دا هـەبووبێ (Qur-ti-))، کۆرتییەکانیش لەو چیایە دەژیان کە کـەوتبووە ڕۆژئـاوای دەریاچـەکە و ئـەو گەلەی کە سێ جار لەگەڵ (تکلات بلاسەر)ی یەکەم جەنگاوە.

جا ناسنامەی فیلۆلـۆجی ئـەم دوو نـاوە نەسـەلمێنراوە، ئـەویش بـەهۆی ئـەو گومانـەی کـە ئاوێتەی خەملاندنی وردەکارییـەکانی سروشـتی دەربڕینـی دەنگـەکانی وشـەکانە بـەزمانی سـۆمەری. ڕواڵـەتی دووەمـی ڕەگ و ڕیـشەکانی وشـەی (کـورد) لەوشـەی (کاردۆچـی)دا (kardochi)گەشەی کـردووە کـە (گەزنـەفون) باسـی لێـوە کـردووە، ئـەم وشـەیە هـیچ ناگەیەنێت تەنها ئەوە نەبێت کە لە وشـەی گورتـوGurtu))ی هاومانـای وشـەی (کـورتی Qurti)ەوە بۆ زمانی یۆنانی گوازراوەتەوە، ئەم دوو وشەیە پاش زیادکردنی ئامرازی کۆی

ئەرمـەنی (Kh) بـۆ سـەری هەنـدێك لـە گوزارشـە ئەرمەنییـەکان دەبنـە وشـەی (کورتـوخ kurtukh)، ئەویش ئەو زمانە دەگرێتەوە کە سەدەی پێنجەمی پێش زایین بەکاردەهێنرا. هەروەها (دەهەزارەکە)، ئەم دوو وشەیەی خستە سەر ئەو زاراوانەی کە لە زمانی یۆنانیـدا بە برگەی ناسراوی (وچی) کۆتاییان دێت.

هەرچەندە لـەو زمانـە دێرینـەو بەراییـەدا زانیاریـەکی ئـەوتۆ سـەبارەت بـە زمـانی ئەرمـەنی دەسـت ناکـەوێت، بـەڵام لەگـەڵ ئەوەشـدا بێگومـان وشـەکە لـەو دوو وشـە ئەرمەنییـەی کلاسیکییەوە (Gurtu-kh) یان (Gortai-kh) وەرگیراوە، کە ماناکەیان (گەلی کـورد) دەگەیەنێ، ئەویش لەبەر ئەوەی کە وشەی (کاردۆچی) هەر کۆپییە یۆنانییەکە بوو و هەمان ئەو گوزارشەی زمانی پێش ئەدەبی ئەرمەنی دێرین دەگەیەنێت.

ئـەم بەڵگەیـەش دوو راسـتەقینەی زەق پـشتگیری لێدەکـەن، کـە (سـتیڤان بێـزەنتی) هێناویەتی:

-١ناوی راستەقینەی ئەو گەلـەی کـە (گەزنـەفۆن) بـە (تاوچـی) (Taochi) نـاوی بـردوو، ئەوە گەلەی تایTai))یە، کە پێشترداSophainilus))تۆماری کردووە.

-¬٢گـەلی کوردیایـا (Qordiaea) بـەناوی تـرەوە دەناسـران، وەکـو (گـوردی) و (گوردۆچی)Gordiand Gordchi))، هەردوو ئـەم ناوانـەش گوزارشـتێکی دەقـاودەقی دەربڕینـە یۆنانییەکانـە، کـە لەگوزارشـتی کـۆنی ئەرمەنییەکـە تـایخTaikh))و گورتـوخ (Gortkh))یەك بەدوای یەکەوە وەرگیراون.

جا فۆرمەلەیەکی تری (کاردۆچی) یان (کوردۆچـی) لـە وشـەی (کارداکسیkardaksi -)دا تێبینی دەکرێت، کە ناوێکە کۆمەڵە جەنگاوەرێکی ئاسیایی پێ ناو دەبـرا، کـە لەشـوێنگەی نیشتەجێ بوونی کاردۆچییەکانەوە هاتبوون، جا دوای ئـەوەی کـە ناوەکـە بەسـەر هـۆزێکی دیاریکراودا بردرا، ئیتر دوورنییە کە وشەی (کاداکسی) بووبێتە زاراوەیەك کـە بـۆ ناوهێنـانی چەتەکانی ئاسیا بەکاربردرابێ.

هەروەها قوتابییەکی (سترابۆ) سەبارەت بەم ناوە تێبینییەکی گرنگ دەخاتـە روو و دەڵـێ: ئەو چەتەگەلە لەبەرئەوە بە (کاداکسی) ناوزەد کران، چـونکە ژیانیـان بەچـەتەیی و ڕێگـە بـڕین دابـین دەکـرد، جگـە لـەوەی کـە مانـای وشـەی کـاردا(karda)، ئـازایی و دلێـری دەگرێتەوە، لەهەمان کاتیشدا ناکرێت بڵێین کە غەیری ئەو هۆزە کوردیانە دەگەرێتەوە کـە بەشـێکیان ژیانیـان بەچـەتەیی و ڕێگـری دابـین دەکـرد، بـەڵام هـەرر زوو بـە ئـەو سروشـتی

پاشبەندی کۆی (ئوجای) دۆزرایەوەو لەگەڵ (ئای) و (یین) و هاوشێوەکانی جێگۆرکێش پێکرا، لەگەڵ ئەوەشدا داڕشتنی (اوجی) ماوەیەك لەو وەسفسازیانەدا بەلەکاردەهێنرا کە ئاماژەیان بۆ گەلان دەکرد، هەروەك (پلینی)Pliny)بەروونی دەریبریوە...

)گەلێك کە لەپێشدا بەکاردۆچی (kardochi) ناسراوە، بەڵام ئێستا بە گوردۆنین (Gordonin)ناسراون و دراوسێی (ئادیابینی) (Adyabini) بوون، کە رووباری (دیجلە) لەباکووری جوگرافیایەکەیانەوە رێچکە دەکات)).

لەماوەیەکی تریشدا ئاماژەی بۆ (چیاکانی کوردیای) (the mountain of (Gordyai)کردووە، کە رووباری دیجلەی پێدا تێدەپەڕێ، و هەردوو شاری (ئوورویان - orroeyan)واتە شاری ئودیس – بەسریانی ئۆرهای پێدەڵێن کە ئێستا شاری (ئۆرفای)یە و شاری ئادیابین (Adyabin) جودا دەکاتەوە، بەڵام (سترابۆ) کاتێك کە باسی لە زەوییەکانی کوردیای دەکات، ریشەی وشەی (کوردیای) بۆ وشەی کاردۆچی دەگەڕێنێتەوە، واتە ئەو پیاوە دێرینانەی کە بە (کاردۆچی) دەناسرێن، بەهەردوو ئەم داڕشتنەو جیاوازەکانیان لەوانەیە بۆ نەزانیو بێ گوێدانە کۆپیکارە یۆنانی و رۆمانییەکان دواتر گەر بگەڕێینەوە هەڵەکاریەکانیان رۆڵیان گێڕا لەشێواندنی شکڵ و شێوازی وشەکە، تەنانەت لەلای سۆمەرەییە مەسیحییەکانیش، ئەم هەڵەیە ئەنجام دراوە.

ئەمەی خوارەوەش خشتەیەکە دەربارەی شێوەکانی وشەکەو بەکارهێنانی هەموو جۆرەکانی بەو شێوازەی کە نووسەرە یۆنانی و لاتینییەکان لەسەدەی یەکەمی پێش زایینەوە بەکاریان هێناوە-:

-١لەسەدەی یەکەمی پێش زایین:

کوردۆیینCordueni

کوردوئینCordyene

گوردیایۆسGordyaeus

گوردیایاGCordyaea

-٢لەسەدەی یەکەمی زایینی:

گوردوئیینی و گوردیینGordyena ana gordyene

گوردوئیینیCordueni

گوردوایۆسGordyaeus

کوردیایKordyaei

کوردیایCurdiaei

-٣لەسەدەی دووەمی زایینی:

گوردیینCordyene

گوردایوسGordyaeus

کوردوئینKorduene

کاردینوسKardynus

-٤لەسەدەی چوارەمی زایینی:

کاردۆئینیKardueni

کاردۆئینیCardueni

کوردیایKordyaei

-٥لەسەدەی پێنجەمی زایینی:

کاردۆئیینیCardueni

کوردۆئیناCorduena

کوردیناCordyena

کاردۆئینیKardueni

-٦لەنووسینە کڵێساییەکاندا:

کاردۆیۆسKardyeus

کوردۆلیاCordulia

کودریالیاCodryalia

پاش هەموو ئەم شتانە ئیتر پێویست بەناوهێنانی جیاوازییەکانی دی ناکات، کە لەمەڕ داڕشتنی ئەم وشەیە بدرکێنرێت، چونکە جیاوازییەکان کە بەچڕی لەدەسنووسەکاندا ناوبراون، هەروەها پێویستیش ناکات کە داڕشتنی وشەی کوردیاس شێوێنراوە، بەهەمان شێوە ناوببرێت کە (ستیڤان بیزەنتی) وەکو ناوێك بۆ زەوی گوردیای (Gordyaei) دەستنیشانی کردووە. بەهەر حاڵ لێرەدا نازناوێکی تر کە ئاماژە بۆ گەلێك لەگەلەکان دەکات، لەوە دەچێ کە لە ریشەیەکی وشەکەوە داتاشرابێ کە دەتوانی تارادەیەك بەهەند وەربیگرین، چونکە سیرتییەکانCyrtii)لەلایەن زۆر لەنووسەرە کلاسیکییەکانەوە وەك

گزنگ ۸۷ — سەکۆی گزنگ — کانوونی دووەم ۲۰۱۱

عەشرەتێکی ئاسیایی ناوبراون، ئەویش وەك میللەتانی (کاردوچی) و (کارداکس) کە بە بەردهاوێژ ناسراونSilingar))، لەبەر ئەوە (سترابۆ) دەربارەیان دەڵێت: ئەوانە لەناوچەکانی فارس نزیك چیاکانی زاگروس لەتەنیشت ماردی (Mardi) نیشتەجێن. هەروەها هەریەك لە (بولیبیوس) و (لیفی) وا وەسفیان دەکەن کە جەنگاوەری بەرهاوێژن، لەبەر ئەوە هیچ گومانێکمان لەوەدا نییە کە هەر ئەوانە گەلی (کاردۆچی)ن.

جگە لەوەی کە پیتی (بزوێنی)ی کورت کە لەپێش کۆتایی وشەکانەوە دێت، (ئەمەش بۆتە هۆکارێك بۆ جۆراو جۆری داڕشتنی وشەی (Cytaei) وپاشان بۆ شێوازێکی تری باوەڕپێکراو).

ئەو داڕشتنەی کە بەم دوابییە لەسەرجەم شێوەکانی ناودا بڵاوبووە، وەکو (کاردا کورتی، کاردوچی، کارداکسی، کوردیای و کوردۆئین...هتد). ئەمانە هەموو پاڵپشتیەکی فیلۆلۆژیە بۆ ئەم سەلماندنەی کە لەئایندەی لێکۆڵینەوەکەماندا تێبینی دەکەین.

پاشان ناوەکە بۆ زمانی سریانی بەشێوازی کاردو (Qardu) گوزرایەوە، ئەوناوەش ناوی ئەو زەویەیە کە سریانەکان بە ناوچەکانی نێوان (تورعا بدین و چیاکانی زاگرۆس و دورگەی "ئیبن عومەر"ناویان دەبرد. ئەو زەویانەش زێدی کاردۆچییەکانن، کە ئێستا کوردی لێ نیشتەجێن.

جا هۆکاری شیکردنەوەی پێش کۆتایی بۆ ئارەزوومەندانی قسەپێکەرانی زمانە سامییەکان دەگەڕێتەوە، کە بە شکڵ و شێوازی ئەو وشانەی دەبەخشن کە بەپتی کورت کۆتاییان دێتshort-vowels))، لەبەرئەوە ئەم پیتانە یان ئەو دەنگە کورتانەی کە پەیدابوون و لەرووڵەتدا سادەو سانا دەردەکەون، یان پەراوێز خراون و وەیان بە وشەیەکی لاواز پاڵپشت کراون، بەمشێوەیە کورتوخ بەپشت بەستن بەدابونەریتەکانی بەسریانی (Qardu-w)لەئاخاوتنەکاندا بۆ (Qardu) گۆڕدرا. پاش لکاندنی پیتی لاواز (w) بە پیتیu))ی پێشوو. ئەمانەش شرۆڤەی راستەقینەی خۆیان هەیە سەبارەت بەو کۆتایی و پاشبەندانەی کە لەوە دەچێ لەگەڵ سەرچاوە عەرەبییە بەرابیەکاندا وێکچووبن. لێرەدا دەبینین کە پیتە کورتەکانی کۆتایی وشەکان (ئ)ەa))، هەروەکو لەوشەی (کاردا– کسی) (karda-kas)داهاتووە، ئەمەش شرۆڤەی پەیدابوونی وشەی کاردای (Qarda-y) دەکات، پاشان بۆ قاردا یان کارداQarda))گۆڕدرا. هەروەها وشەکە لەچەند سەرچاوەیەکی سریانییەوە بەشێوەی (قاردۆQardo -)هاتووە. بۆ سەرزمانی عەرەبی

بەشێوازی قاردۆیە (Qorduh) وەرگێڕدراوە، بەڵام ئەمە لەهەموو حاڵەتێکدا نییە، چونکە قاردۆ وشەیەکی پڕ بەپێستی وشەی قاردایە.(Qarda)

شاری دوورگەی (ئیبن عومەر)یش کە دەکاتە پایتەختیQarda))، بەچەند ئاخاوتنێکی سریانی هەمە جۆر هاتووە، کە هەمووی لەبنەچەی وشەکەوە داتاشراوە کە بەمشێوەیەی خوارەوەیە:

گازارتا کاردوGazartad-Qardu

گازارتا کاردویتاGazartad-qardwatha

گازارتا کارداوایاGazartad-Qardawaya

بۆیە تێبینی دەکەین کە ناوەکەی کۆتایی نزیك .((Gordiaei) adushi) ئەویش پاش زیادکردنی کۆتاییە سریانییەکانە بۆ سەر شێوازی کۆ کەلە خودی زمانی سریانیدا باوە.

سەرباری هەموو ئەمانەش گوزارشتێك هەیە، کە لە , lands Anicdota syriasa) - : voliii p.٣٣٢)دا هاتووە کە بێ هیچ گومانێك دەڵێت: – کە کارداوایی و ماروادایی (نیشتەجێ بووانی ماردینی دێرین) (maroday and qardauaya) هەردووك پێکەوە لەوڵاتی (ئاشور)دا نیشتەجێ بوون.

ئیتر هەر چۆنێك بێت داڕشتنی کۆتایی بەسووك کردنەوەی پیتەکە لەQ))ەوە بۆ (K) دەبێت ، کە دەرئەنجام وشەی (Kartawayi) هاوکوف و هاوواتای پڕ بە پیتی وشەی (Qartawayi)دەبێت.

پەراوێزێکی دی لەپەرتووکی (life of maryabhalaha) سریانییدا هاتووە، کە (Kartawyi)لەQurdyd))ەکانە. واتە ئەوانەی کە عیبری و کلدانییەکان ناوی کوردایا Qurdayi))یان لێ ناون و فارسیش بەکورد ناویان دەبەن، هەروەها ئەو (Qurdawaya)یانە دانیشتووانی چیاکانن و بەQurdu))ناسراون . جا ئەم تێبینییە ڕای (نولدکە)ی لەبواری دەستنیشان کردنی ناسنامەی چیاکانی (سوریە)دا پتەوتر کرد کە بەزمانی سریانی بەناوی (Tellad , Qurdaya) ناسراون، واتە کاردیا واتە گردۆڵگەکانی (کورد).

بەشێوەیەکی گشتی تێبینی دەکرێت کە بەکارهێنانی وشەکان جیاوازی هەیە، تەنانەت لەتوێی پیتیQ))و پیتیK))یش، ئەو جۆرە جیاوازییە هەر لەئارادایە، لەبەر ئەوە ناوی کاردۆ و کاردایا هەردووکیان زۆرتر بەکاردەهێنرێن.

ئەم ناوانەی خوارەوەش لە (Editaion sot Barhfbrains) دۆزراونەتەوە:

-١قاردۆQarda

-٢کاردۆkarda

-٣قارداوایاQardawaya

-٤قاردایاQardaye

-٥کوردایاKurdye

بەڵام ئەو شێوە بەکارهێنراوانەی وشەی کورد لەزمانی ئارامیدا هەرچەندە زۆر گرنگن، کەچی شکلەکانیان لەو شێوازانەی کە لەزمانی سریانیدا هاتوون.

بۆیە (اونکلوس) (Onkelos) ناوی (کاردۆ)Qardu)ی لەچیاکانی (ئارارات) کە کەشتیەکەی نوحی لەسەر گیرسایەوە، هەروەها لەوەرگێڕانە عەرببیەکەدا بەناوی (قاردۆ) هاتووە، لەوەرگێڕانە عبرییەکەشدا بەناوی (قاردونا) (qardun) هاتووە کە رەنگدانەوەیەکی شێوازی ئەو (kardinos) کاردینوسەیە کە (دیوکاسیوس) لەکۆپییەکانی تەوراتی دێریندا (المهدالقدیم) نووسیویەتی، جا هەمان ئەو پێگەیە ناوی نرا کاردا و گەلەکەش ناونا (کارودوایا). هەروەك لەزمانی عیبری کۆندا بەشێوزای کۆ کاردوایین (Qardwayin)هاتووە، یەکجاریش واهاتووە کە کاردۆ جیایە لەگەڵ قاردودا، بەڵام ئەم تێبینییە سەر پێییە هیچ گرنگیەکی ئەوتۆی نییە، ئەویش لەبەر ئەو جیاوازیەی کە لە کۆنترۆڵ کردنی بێژتن وردکاوەکانی زمانی عیبری دواتردا دەبینرێت.

ئێستا ئیتر بۆمان دەردەکەوێت کە ئەم وشانە- :

قاردا یان کارداQurda(or karda)

کاردوچیkarduchi

گورتاچی و گوردیGortochi (and Gordi)

کارداکسی و سیرتیKardakes and sirtii

کوردیای و کوردوئینCordyaei and corduchi

کاردۆ و کارداQardu and Qarda

کارداوینQardavaye

کوردایاQurdaye

کارتاوایاو کوردایاKartaweye and kudoyya

چەند وشەیەکی دی هەرچەندە ئەو جیاوازیە بچوکەی شێوازەکانی درکاندنیان لەیەك سەرچاوەوە، سەرهەڵدەدات و ئەم جیاوازییەش لەدەروازەی دەربڕینی وشەکاندا بۆ سەختی درکاندنی دەنگە نامۆکان دەگەڕێتەوە، ئەویش کە لەزمانە ئەورووپییەکانەوە بۆ زمانە سامییەکان دەیانگۆڕین یان وەریاندەگرین. بەڵام ئایا دەکرێ ئەم وشانە لەگەڵ وشەی کوردیدا دەقاودەق هاوشێوەو هاوکوف بکرێن، کە لە نووسینە فارسی و عەرەبییەکەدا، کە پیتی (بزوێن)ی تێدا نییە بەپیتی (ك (K -دەست پێ دەکات ؟ ئایا ئەو دانیشتوانەی کە ئەم ناوانە دەیانگرێتەوە، ئەوانە ئەو (کورد)انەن کە پەرتووکە عەربی و فارسییەکانی ئەمڕۆ مەبەستیانە. گەر بمانەوێ وەڵامی پرسیاری دووەم بدەینەوە، ئەوە وەڵامەکە لێرەدا بەڵێییە، ئەویش لەبەر مشتێك هۆو هۆکار، چونکە کاردا ئەوانەی کە لەسەر دەریاچەی (وان) دەژیان و سومەرییەکان ئاماژەیان پێ کردووە، و (کورتی)Qurti))یەکان کە لەچیاکانی (ئازۆ) (Azu) دژ بەئاشوورییەکان جەنگاون، هەمان ئەو کەرتەیان داگیرکرد کە کاردۆچیەکان تیایدا دەژیان، و هەرلەوێشدا بوو کە دەهەزارەکە پاشەکشێیان کرد، هەروەها ئەو شوێنەی کەوا وەسف دەکرێ کە زێدی (کوردیایە)کانە، لەراستیدا درێژەی (کاردۆچیا)یە. واتە کوردستانی ئێستا جگە لەوەی کە فراوانترین جوگرافیای ئەم شوێنە بەشێوازی (کوردونی) یان (گوردایایا) (Gordyaea or corduene) هاتووە، دابونەریتەکانی ئەم گەلانەش وێکچووی‌و دابو نەریتەکانی یەکدین "ئەوانە گەلێکی شاخاوین، بەهێزو پتەون، دڕندەن، بەسەرکردایەتی خۆیانەوە پابەندن".

لەکۆتاییدا پێویستە ئەو ژێدەرە دێرینانەمان لەیاد نەچێت کە ئاماژە بۆ وێکچوویی و دەقاودەقی ئەو وشانە دەکەن، کە هەندێکیان لەو پەرتووکە دێرینانەدا هاتووە کە پەیوەندییەك لەنێوان (کارداکسی) کە (سترابۆ) هێنای وەنێوان (کاردا (Karda -ی فارسیدا دروست کرد، ئەمەش بەهیچ گومانێك مەرامی وەرگێڕی پەرتووکەکەیە (Chanogaphia of eliasfnisidin)لەو کەرتەی کە ناوی (کارتاوای)) Kartawayهاتووە، کە ناویان (الیعاقبە) (jakubes ،کە بۆ سەر زمانی عەربی بە (الاکراد الژین یسمعون بالیعاقبە) وەرگێڕدراوە، کەچی شرۆڤەکانی پەرتووکی (life of mar jabhalaha)کە لەپێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد، روونتر و ئاشکراترن لەو رووەوە، هەروەها دەقێکی دی لەپەرتووکی مێژوو (Barhebraens) ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، کە کوردەکانakrad))هەر ئەو گەلەن کە لەپێشدا بە

(کوردایا)(Kurdaye)ناوبراون. هەرچی پەیوەندیە فیلۆلۆژییەکانە بەپێچەوانەوەیە، چونکە ناتوانرێ بەسادەیی وەك بەڵگەیەك بەکاربهێنرێ، دەشتوانین کە ئاماژە بەوە بکەین کە پیتی سامی (ق) (Q) بۆ (g) و (ك (k - زمانی فارسی گۆڕدراوە بەتایبەتی لەوشەی نامۆ و شازەکاندا.

لێکچوونی نێوان (کورد Kurd -)و (کارداQARDA -)و نێوان لێ بووەکانی ئەم دوو وشەیە، لەراستیدا نیمچە کەمەنەکێشییەکیان پێوەدیارە.

بۆیە (نولدکە) ئاماژەی بەوە کردووە کە ئەو زەوییەی کە (کاردۆ)ەکان جێگیر بوونە، پێگەیەکی جوگرافی سنووردا– بووە، لەکاتێکدا کە زەوی کوردستان ئەمڕۆ فراوانترو پان و بەرینترە لەبەرئەوە وشەی کورد لەوشەی کیرتی (Kirti) داتاشراوە، ئەو وشەیە (نولدکە) ئاماژەی بەوە داوە کە بە پانتایی فارسی و میدیا فراوان دەبێت:.. و درێژە دەکێشێ. لەراستیدا هەموو ئەو زەویانە دەگرێتەوە کە ئەمڕۆ بەزێدی کورد هەژمار دەکرێن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەربارەی فراوان بوونی بەکارهێنانی وشەی (کیرتی) هیچ بەڵگەیەکمان بەدەستەوە نییە، هەروەك ئەو ناوچەیە کە لەدەوروبەری دوورگەی (ئیبن عومەر)ە، ئەو شوێنگەیە کە بەزەوی (کورتوخ) ناوزەد دەکرێت. ئەم ناوچەیە بەبەردەوامی تووشی شاڵاوی جەنگاوەران دەبوو، هەروەها ئەم دوورگەیە تاکە شارێك بوو، کە زۆربەی زۆری دانیشتوانی کورد بوون، جا ئەگەر ئەم دوورگەیە بێشکەی ئەوان نەبووبێ، ئەو گومان نییە لەوەی کە شوێنی زایینی رەگەزەکەیانە (The birthplace of the race) کە هەرپاشان لەم پێگە جوگرافیایەوە، ئەم رەگەزە بەرەو باکوورو رۆژهەڵات و بەئاراستەی باشووری رۆژهەڵات بەبێ هیچ لەمپەرێك و بەرگریەك بڵاوبوونەوە. لەلایەکی تریشەوە ئاسەواری خۆیان لەو دەڤەرانەی بەروونی و ئاشکرایی دامەزراند، چونکە نەتەنها موڵك و ئاوی خۆیان تێ بەجێهێشت، بەڵکو تەرزی ژیانیان و بەرەنگاربوونەوەی سەختییەکانی ژیان لەو حاڵەتانەدا تۆمارکردووە.

دوای هەموو ئەم شتانە گەر وشەی کورد لەرووی فیلۆلۆژییەوە بەوشەی کورتی پەیوەست نەبووە...هتد. ئایا رەچەڵەکی ئەم وشەیە چییە؟ هیچ دوورنییە بۆچوونی زانا کۆنەکان سەبارەت بەپەیوەندکردنی وشەی (کورداکسی) بەوشەی فارسی (Kurda) گرفتێکی خوڵقاندبێ، ئایا لەوپەڕی ڕاستی و واقعییەتەدا نییە بڵێین کە ئەو فارسانە مامەڵەیان لەگەڵ کورتییەکاندا کردبێ و نازناوێکی فارسی خۆیان پێ بەخشی بن. بۆ ئەوەی وەك ناوە

گزنگ ٨٧ سەکۆی گزنگ کانوونی دووەم ٢٠١١

راستەقینییەکانی خۆیانی لێ بێ، و بگرە پڕاو پڕ لەگەڵ تایبەتمەندییەکانیان یەك بکاتەوە. کورتی (Qurti) جا ئەوە نازناوێکی فارسییان پێ ببەخشێ نەك تەنها وێکچوو و گونجاوی ناوەکەیانە بەڵکو وەسفیشیان دەکات و بەروونی و ئاشکرایش تایبەتمەندییەکانیان دەخاتە ڕوو. وشەی فارسی کورد (Gurdo or kurdo) کە لەبنەچەی وشەیەکی بابلییەوە کاردۆەوە هاتووە، مانای ئازاو دلێرو جەنگاوەر دەبەخشێ و پاڵەوانێتی و جەنگێن لەئادگارە دیارەکانی میللەتی کوردە. جا هەر لەزمانی فارسیشەوە وشەکە چۆتە ناو نووسراوە عەرەبییەکانەوەو لەوانیشەوە وشەی کورد گوازراوەتەوەو بۆتە ناوێکی ئەورووپی بڵاوە بۆ گەلی کورد.

<u>**روونکردنەوەی**</u>

ژمارە (١)

نووسەر هیچ بەڵگەیەکی سەبارەت بە بۆچوونی هەندێك لەو پسپۆرانە لە ژێر دەستا نییە، کە ئاماژە بۆ پەیوەندی گۆتی یان گۆتۆ بەکوردەوە دەکەن، بڕوانە وتارەکەی سەبارەت بەکوردستان لە (Dictionniredelajeaq raphic univeasellew) لە بەڕێوەبەرایەتی (معارف)ی بەریتانی، رای سایس لەهەمان سەرچاوەدا، بەشی (٣)، لاپەڕە (١٠٣).

روونکردنەوەی

ژمارە(٢)

لەم سەرچاوەیەدا (lant,s anecdeta syriqca-i-(jeoq raphica, nfol. Ir., syr.,p.٢٣)ئاماژەیەك هاتووە دەڵێت: " باردایەکان گەیشتنە دەریاچەی(thospitis)، واتە دەریاچەی (وان)، هەروەها (باردایەکان) لەهیچ سەرچاوەیەکی تردا ناسراو نین، لەبەر ئەوە هیچ هەڵە نییە. کە بە (کاردایا) بخوێنرێتەوە، چونکە جیاکردنەوەی لەزمانی سریانیدا زۆر کەم و بچووکە، بەشێوەیەك ناتوانرێ بەسانایی دەرکی پێ بکرێت.

بڵاوبوونەوەی کورد لەچاخە کۆنەکاندا

واپێ دەچێ کە کوردستان لەچاخە دێرینەکاندا بەناوە یۆنانییەکەی (کاردۆچیا) ناسرابێ، بەهەمان شێوەش بەناوە یۆنانی و رۆمانییەکە کە کوردوئینە یان گوردیایا دەناسرا، جگە لەوەی کە سریانییەکان ناوی (کاردۆ) یان (قاردو)یان نابوو، هەر لەم ناوەشەوە سەرچاوە بەراییە عەربییەکان ناوی قاردایان لێ داتاشی، کە ناوی ئەو شوێنانەیان لێ نابوو کە

ئەرمەنییەکان لە باکوورەوەو رووباری فورات لەرۆژئاواوەو بیابانی عەرەبی لەباشوورەوە و مەملەکەتی میدیای کۆن لەرۆژهەڵاتەوە هاوسنووری بوون.

هەروەها جوگرافیناسی یۆنانی سترابۆ ئاماژەی بەوەدا کە ئەرمینیا و ئەتروپاتین دووکەرتی زۆر دەوڵەمەند بوون، کەچی بەشەکەی باکووری هەرێمێکی شاخاوی رەقەڵان بوو، چەند تیرەیەکی وەکو کیرتی کە جەنگاوەر و رەوەن بوون و ژیانی کۆچەریان بەسەردەبرد و لەسەر جوگرافیای ئەرمینیادا تاکو رۆژهەڵات و لەدرێژایی چیاکانی زاگرۆسپەرت ببوون.

وردتریش بڵێین کە سنووری زەویەکانی کوردیای کە پەرتووکی هەرە دێرین ناوی بردووم، بەناوی کاردۆچی دەست نیشانکراوە، بەوەی کە دەکەوێتە سەر هەردوو رۆخی رووباری (دیجلە)، لەهەمان کاتیشدا ئاماژە بۆ شاری پیناکا (pinaka) دەکا کە فینیقی تازەیە، و دەڵێ کە لەگرنگترین شارەکانی بوونە، بەمشێوەیە وەسفی کردووە (لەچەند قەڵایەکی پتەو پێك دێت، سێ گردۆڵکی گونبەند ئاسایی لێیە، هەر قەڵایەکی شورای تایبەتی خۆی هەیە، بەهەرسێ قەڵایەکەیەوە نمایان دەبێت، وەك بڵێی شارێکی سێ گۆشەییە، و ئەرمەنەکان توانیان چۆکی پێ دابدەن، بەڵام پاشان رۆمانەکان لەدەستی ئەرمەنییەکانیان سەند، جا لەبەرئەوەی ئەو کوردیایانە لەبیناسازانی کارامەو قەڵا دروست کردن بوون، بۆیە تگرانس (Tigranes)لەوبوارەدا بەکاریانی هێناو سوودی زۆریانی لێ بینی).

کەرتی کاردونین بەشێوەیەکی راستەوخۆ پەیوەندی بەم کەرتانەوە هەبوو: لەرۆژئاواوە بەئەرزانین (Arzanen) و لەباشوورەوە بەزابدین (Zabdien) و لەباکووریشەوە پەیوەندی بە(موکسوتین)ەوە هەبووە. لەوپەڕی باکووریشەوە ئەرمینیا لەزنجیرە چیای (ئانتی خورس) و ئەو دیو دەریاچەی وانەوە، کە پاشان ناوی لێنرا ئوسپیتس (thospitis)درێژە دەکێشێ تادەگاتە پاش چیای نیڤاتس(Nivats)، کە دەکەوێتە نزیك رووباری ئارتاکسز لەباشووری رۆژئاوای ئەرمینیاش هەردوو کەرتی انکلین و سومنین (lngi lene and sophene)کە لە (مەلاتیا)ەوە دەست پێدەکات تادەگاتە ئامەد، لەکارێکدا کە لەنێوان ئەم و هیرابلوس (جرابلسی ئێستا) کەرتی ئوسرهون هەبوو کە ئورهای (urhai ئودیسا) پایتەختەکەی بوو. هەروەها باشووری زایدکین هاوسنووری کەرتی (میسا بوتیمیا) (وڵاتانی نێوان دوو رووبار) بوو. تا باکووری میسابوتامیا لەهەرێمی کاردوئینەوە تا دەگاتە باشووری رۆژهەڵات، هەموو ئەو ناوچە نیمچە شاخاویەی کە بەدەوری (اربیلا) دایەو تا دەگاتە رووباری (دیالە) بەناوی (ادیابین)ەوەی ناسرابوو.

کەرتی ئەتروماتینیش دەکەوتە باکووری رۆژهەڵاتی ئادیابینەوە. دواتر ئەم هەرێمە بۆ جارێکی دی و بەئاشکرایی بەدرێژایی زەویەکانی میدیەکان درێژبۆوە.

بەمشێوەیە هەرێمی (کاردوئین)ی کۆن کەرتێکی بچووك بوو و گردەڵانەکانی بەدرێژایی نێوان دیاربەکر –نسیبین– زاخۆ لەخۆ دەگرت کە ئێستا پانتاییەکی بچووکیان بەناوی کوردستانەوە هەیە، ئیتر هەر چۆنێك بێت دەستنیشانکردنی سنورەکانی ئەو هەرێمە هەمیشە وردو دروست نەبوو، و گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە، بەڵام دەستنیشانکردنەکەی سترابۆ بۆ ئەو سنوورانە لەهەمووی وردترو راستربوو، جا لەوکاتەی کە ئاماژەی بۆ ئەوە دەکرد کە خەڵکان لەو باوەڕەدان گردۆڵکەکانی کاردوئین ئەو زنجیرە چیایانەیە کە لە (تووری)ەوە لەشاری (ئاودیسا) (ئۆرفەی ئێستا)ەوە دەست پێدەکات تادەگاتە نسیبین و زەویەکانی پشتەوەی نسبین، بەم شێوەیەش سنوورێك دەخەنە نێوان هەردوو هەرێمی (سوفین)و تەواوی ناوچەکانی ئەرمینیا لەلایەك و لە مسابۆتیمیای جیادەکەنەوە، لەگەڵ ئەوەشدا هەرێمی کاردوئین لەو گردۆڵکانە پێك دێت کە لەباکووری نسیبیندا درێژە دەکێشێ و دەوری رووباری دیجلە دەدان هەروەك بلینوس ئاماژەی بۆ ئەوە کرد کە هەرێمی کوردیای دراوسێی هەرێمی (ئازونی) (Azoni) بووە، کە لەوانەیە ناوی شاری (هازو)ی تازەی (Hazu)لێ داتاشرابێ.

هەرچی (فیلۆستورجیوس)یشە لەمێژووی کڵێسایی خۆیدا وای تۆمارکردووە کە رووباری دیجلە لەدەریای (هیرکانیان)ەوە (Hyrecanian) هەڵدەقوڵێ، کە واپێ دەچێ مەبەستی دەریاچەی (وان) بێ.

هەروەها ئاماژەی بەوەداوە کە رووبارەکە لەچەند چلووکی هەڵوڵاوی هەرێمی کوردیایاوەیە، لەکاتێکدا لەرێگادا بۆ مەملەکەتی ئاشوور رێچکەی دەکردو ئاو دەچۆڕایە ناوی، ئەمانەش هەموو هەر ئاماژەی راست و رەوانن بۆ خودی هەرێمەکە و بۆ ئەو رووبارانەی کە لەوشاخانەوە هەڵدەقوڵان کە تا باکووری نسیبین و دوورگەی ئیبن عومەر زنجیرەکانی درێژەیان دەکێشا.

جێی ئاماژە پێکردنە کە دەستنیشانکردنی (ولیوس سونوریوس) لەوانی دی وردترە، چونکە هەرێمی کوردوئینا وادەست نیشانکردووە کە دەکەوێتە نێوان رووباری دیجلەو (شریورواس) (CHRYSORROAS).

جا ئاماژەکردن بۆ کوردوئین یان کاردو یان قاردو هەروەك هەندێ لەنووسەرە سریانەکان

ئاماژەی بۆ دەکەن، هیچ سەختییەك بۆ خوێنەر دروست ناکات، بەڵام تاڕادەیەك تەمومژ لەسەر شوێنەکانی هەیە، چونکە لەتۆیی ڕاڤەکانی نووسەرە مەسیحی و جوولەکەکاندا دەستنیشان نەکراوە، جگە لەوەی ئاماژەکردن بۆ سنوورەکانی ئەم هەرێمە لەلای ئەوان لەو وداوە ئەفسانەییەکانی مێژووەوە هەلگۆزراوەن کە گریمانەی ئەوە دەکەن لەسەر شوێنەکانی ئەم هەرێمەدا ڕوویان دابێت، زۆربەی زۆری ئەم ئەفسانانە چەندەها جار ئاماژەیە بۆ دەقاو دەق بوونی ئەو هەرێمە دەکەن، لەگەڵ ئەو زەویانەی کە چیاکانی ئارارات دەگرنە خۆ، کە دەکەونە باکووری دەریاچەی وان و نێوان دەریاچەکەو ڕووباری ئاراکسی.

گرنگی ئەم چیایەی کە دەکەوێتە وڵاتی کاردۆ لەوەوە هاتووە کە کەشتییەکەی نوح گوایە پاش ئەوەی ئاوی تۆفانەکە شوێنەکەی داگیرکرد، لەوێوەنیشتووە.

لەوەش دەچێ کە ئەم باوەڕە (بروس) (Beroses) لەسەدەی سێیەمی پاش زایینـدا هێنابێتە کایەوە.

کۆمەڵێکی دی لەنووسەرانی کڵێسا هەن کە جیهان لەنێوان کوڕەکانی نوحدا دابەش دەکەن، و هەرێمی کاردوئینایش بەپێی دابەشکردنی ئەوان، بەر سامی کوڕی نوح دەکەوێت، لەکاتێکدا کە یەکێك لەنووسەرانی (تەلمۆد) ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە کە ئیبراهیم حەوت ساڵ لەسەر زەوی کاردۆ ژیانی بەسەر بردووە، هەرچی نووسەرانی کڵێسای سریانیشن ئاماژەی یەکجار زۆریان بۆ کاردۆ کردووە، بەو پێیەی (ئەسقەفیاتی نستووریی) وکورسی ئەسەقفی تایبەتی خۆی لە (ئازارتا) یان (بزابدا) دا هەیە (Qazarta or Bazabda) و پلەی کورسیە ئەسقفییەکەشی پاش هەردوو پایەی وڵاتی وارزۆنی کەرتی نسیبین دێت.

هەرچەندە مێژوونوسان و جوگرافیناسانی عەرەب زۆر بەکەمی ئاماژە بە کاردا و قاردا بەهەرووناوە سریانییەکەی دەکەن، لەگەڵ ئەوەشدا لەباتی ئەو دوو ناوە، ناوی وردتریان بەکارهێناوە (ئیبن خردازبە) کە لەسەدەی نۆیەمی زایینی ناوبانگی دەرکرد. لەم ڕێچکەیە بەدەرە، چونکە لەو لیستەی کە ناوی هەندێك لەشوێن پێگە جوگرافییەکانی دەڤەرەکە دەهێنێت ئاماژە بۆ ئەم ناوانە دەکات:

نسیبین، ئامەد، راس العین، میافارقین، ماردین، باعربایا، بلدسینی، قاردا، بزابدا، هەروەها وتوویەتی: "هەردوو هەرێمی قارداو بزابدا دوو بارەگای نیشتەجێی زۆر خۆشی بەهارو هاوینە، چونکە ئاوەکانیان سازگارو زوولاڵن".

لەشوێنێکی دیکەشدا (ئیبن خردازبە) ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە وداهاتی ساڵانەی قارداو بزابداکە لەکاتی خۆیدا پێشکەشی دەکرد دەگەیشتە بڕی ٣٢٠٠٠٠٠ درهەم، دەرامەتی موسڵیش ٦٣٠٠٠٠٠ درهەم و دیار ربیعە ٩٦٣٥٠٠٠ درهەم و (رزان) و (میافارقین) یش پێکەوە دەرامەتەکایان دەگەیشتە ٤٢٠٠٠٠٠ درهەم.

ئیتر پاش (ئیبن خردازبە) بەکارهێنانی زاراوەی (قاردا) لەلایەن نووسەرانی عەرەبەوە پشتگوێ دەخرێ، هەرچەندە ئاماژەکردنی عەرەب بەهایەکی مەزنی لەبواری ڕوونکردنەوە و بڵاوبوونەوەی فراوانی کورد لەدەڤەلەکەدا هەیە، (یەعقوب) کە لەکۆتایی ئەو سەدەیەدا نووسینی هەبووە، کە (ابن خردادبە)ی تێدا ژیاوە، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە زێدی کورد هەرێمی ئەو شاخانەیەکە ڕۆژهەڵاتی عێراق و ڕۆژاوای فارس دەگرێتەوەو لەسەردەمی خەلافەتی عومەری کوری خەتتابدا (٦٣٤-٢٦٤٣) لە (ماسیزان) و (العجم) و (سیمارە)ی مرج الافیط)دا بڵاوبوونەتەوەو، لەگەڵ عەرەبیشدا زۆربەی زۆری دانیشتوانی (سەلوان)و (قرمیسین) پێك دەهێنن و ئاماژەشی بۆ ئەوە کردووە کە کورد لەهەرێمی (ئەسفەهان) دا هەن و تێیدا نیشتەجێن.

هەرچی (ئیبن رستە)شە (٢٩٠٣) ئاماژە بۆ ئەوە کردووە کە کورد لەرەشماڵ و چادردا لەنشێوەکانی عیراق و باشووری مەدائن دەژین و ئەوەشی ڕوون کردۆتەوە کە بەشێکیان لەسەر ڕێگاکانی نێوان (داروستا)ن بۆ (مرج القلعه) ڕێگری و چەتەییان دەکرد.

هەروەها مەسعوودی (٩٤٣ م) ئەوەی ڕوون کردۆتەوە کە کورد لەچیاکانی ئازەربایجاندا هەن، هەروەها ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە کە یەکێك لە سەرۆکەکانیان ناوی ئیسلام aslam)و نازناوی (شادلویە) بووەو، حوکمرانی هەرێمێکی فراوانی کردووە کە ئازەربایجان و ئاران و بەیلقان و ئەرمینیا دەگرێتەخۆ ، وتوویێتیشی کۆمەڵێك کورد لەیەعقووبیە مەسیحییەکان هەن کە لە موصل و چیای جودی دا ژیان دەبەنە سەر، هەروەها لە (التنبیە و الاشراق)دا (مەسعودی) دەڵێت کە میللەتی کورد لەکرمانو سجستانو خراسان و اصفهان و چیاکان و دەوروپشتی کوفە و بەسرە دا هەن، هەروەك ئاماژەشی بۆ بوونی کورد لەچەند شوێنێکی دیکەدا کردووە دەکەونە نێوان عێراق و فارس و هەمەدان و شارەزوورو درایا، و سمیغان و ئاران و ئازەربەیجان و ئەرمینیاو جەزیرە و تەنانەت لەسوریاشدا هەن.

ئەستەخری هەرلەو سەردەمەدا (٩٥١ز) ئاماژە بۆ بوونی گوندێك دەکات لە (ئەسەد ئاباد)

که گوندی کوردی پێ دەگووترێت و ئاماژە بۆ شارێکیش دەکات که پێی دەگووترێت شاری کـورد کـه خـانوو بـەرەکانی بـەقوڕو خـشت دروسـت کـراون، و دەکەوێتـه لای شـاری ئەسـفەهانەوە، گەلـەوەپێش دەڤـەری دەوروپـشتی ئـەو شـارەی وا وەسـف کـردووە کـه بەکەڵکی کشتوکاڵ و تۆو دانەوێڵە چاندن نایەت.

دەشڵێن که کوردەکانی کەرتی ئازەربایجان بەسەرۆکایەتی (شەهریار)ی پێشەوایان زۆربـەی زۆری دانیشتووانی ئەو کەرتەیان پێك دەهێنا.

لەجوگرافیای رۆژهەڵاتدا واهاتووە که لەوانەیە لەنووسنەکانی (اصگخری)دا بێت، هۆزو تـیرە کوردەکان هێندە زۆر بوونە ژماردنیـان سـەخت و دژوار بـووە، هـەروەها زیـاتر لـه (٥٠٠٠٠٠) کۆمەڵـه خێـران یـان بنەماڵـەی کـورد تـەنها لەکـەرتی فارسـدا هەبونـە، هەرهەمووشـیان لەهەوارگەکانی خۆیاندا بوونە چ بەهاوین و چ بەزسـتان، هەنـدێك لەدەوڵەمەنـدانی کـوردیش زیاتر له (٢٠٠) کرێکارو شوان و گاوان و خزمەتگوزاریان راگرتووە.

سەرچاوەکە ئامـاژە بـۆ چـەند شـوێنێکی زانـراو دەکـات وەك هـەردوو ناوچـەی شـارەزوورو شەهرەوار، بەو پێیـەی کـه دوو ناوچـەی کوردنـشینی سـەد دەرسـەدن، جگـه لـەوەی کـه ئەوەی روونی کردۆتەوە که کورد شوێنی دیکه یـان هەیـه کـه دەکەونـه سـەر سنوورەکانی سـرور و جـرورsarur- and jurur)، لەلایـەکی تـرەوە (ئـیبن حوقـل) (١٩٧٨) چـەند زانیاریەکی گرنگی تۆمارکردوە کاتێك که دەڵێ لەیەکێك لەناوچه فارسـەکاندا کۆکردنـەوەی باج بەپێشەوایەکی کورد سپێردراوە، سەرباری ئەوە گرنگـی بەدەڤەرەکـه دەدات لەهـەموو روویەکی ئەمنی و دابین کردنی ئاسـایش بـۆ کاروانـەکانو رێگاکـانی هـات و چـۆ، بەهـەمان شـێوەش بـەرپرسو سەرپەرشـتیاری واردات و حاصـلاتی هـەرێمی سـولتانیش خرابـووە ئەستۆ.

لـەکۆتایی هـەمان سـەدەدا (مەقدسـی) (١٩٨٥) ئامـاژە بـۆ ئـەوە دەکـات کـه کـوردان لەخانووبەرەی بەقوڕو بەرد دروسـتکراوە لەهـەرێمی (دبیـل) نیـشتەجێن، و (قندیـه)ش کـه دەکەوێتـه هـەمان هەرێمـەوە لـەو شـارانەیە کـه کـورد خۆیـان بینایـان کـردووە، لەهـەردوو سـەدەی دواتـردا جوگرافیناسـەکان زانیاریـەکی زیاتریـان نەخـستە سـەر ئـەم زانیاریانـەی بەردەست، تـاکو (یـاقوت الحمـوی) (١٢٢٥ م) پەیـدا بـوو، ئـیتر لـەوەوە زانیمـان کـه پێـنج کـەرتی فراوانـی لـێ بـووە، هـەر کـەرتێك ژمارەیـەك لەشـارو گونـدی دەگرتـەخۆ و بـاج و دەرامەتەکانیش لەلایەن کەسێکەوە کۆدەکرانەوە که کوردەکانی ئـەوێ بـۆ خۆیـان دیاریـان

دەکرد، ئـەو کەسـه بەرپرسیارێتی پاراسـتنی قافڵـەکانی ئـەو سـەرە رێیانـەی دەڤەرەکـەی دەگرتـه ئەسـتۆو جەنگاوەرانیـشی بـۆ خزمـەتکردنی سـوڵتان ئامـادە دەکـرد، ئـەو پێـنج کەرتەش ئەمانە بوون : (زنجان) که دەکەوێته نێـوان ئەسفەهان و ئاراجـان، (بازنجـان) کـه لەهەرێمی چیاکاندایە و (ریهان) که نزیکی ئەردەشیرە، و (کاردیان) که نزیکی (کیروفـان)ە، که رێژەیەکی زۆری گوندو کشتوکاڵ و چۆڵ و سەوزایی بەرهەمداری گرتبووە خۆ، سـەرباری ئەوەش یاقوت ئەلحەمەوی گووتوویەتی که لـه (فـارس)دا دوو شار هەیـه کـه کوردیـان پـێ دەووترێت، و کورد و ئەرمەن زۆربەی زۆری دانیشتوانی (زۆزان) پێك دەهێنن.

زۆزانـیش ئـەو ناوچـه فراوانەیـه کـه دەکەوێتـه نێـوان چـیاکانی ئـەرمینیاو ئازەربایجـان و دیاربـەکرو موسـڵ کـه زەویـەکانی مـاوەی دوو رۆژەرێ شـارەوە تـا دەگاتـه شـاری (خیلات)دوورە، هەروەها (یاقوت الحموی)دەڵێ که کورد لەم شارانەدا دەژیان: (برزعـه) کـه شارێکه بەناو (باب الکراد)ەوە ناسرابوو، شاری (بیزە) که (علی بن الحسین الکردی) تیایـدا دەژیا. شاری (جرزقیل) که (بختیه)یان پێ دەووت و دەکەوێته (زۆزان)، شاری (دشـت) کـه شارۆچکەیەکی بچووکە و دەکەوێته نێوان (ئەربیل) و (تەورێز) و شـاری (داویـن) کـه نزیکـی (ئاران)ە و لەسەرسنووری (ئازەربایجان)ە و زێدی رەسەنی (ئەییوبیەکان)ە.

شـاری (سـابور) نزیکـی شـیرازە و شـاری (سـرماج) کەدەکەوێتـه نێـوان (هەمـەدان) و (قوجـستان) کـه شاریـچکی سـەربە (بـدر کـوڕی جبیویـەی کـوردی)ە، کـه بەهـەمان شـێوە هـەردوو شـاری (سابورخاسـت) و شـاری (سیـسار)ی لـه هەمـەدان حـوکمرانی دەکـرد، کـه لەدێرزەمانەوە ببووە موڵکی تایبەتی خۆی.

بەهەمان شێوە کورد لەشاری (شرناخ)دا دەژیـان کـه خۆیـان بـۆ خۆیـان بـەو کەرەسـتانەی بیناکردن بینایـان کردبـوو کـه لـه (نەهاوەنـد)ەوە هێنابوویـان، بەشێکیـشیان لەناوچـەکانی شارەزووردا دەژیان که ناوبانگی ئازایەتی و جوامێریان لەو ناوچانەدا دەرکردبوو، لەهـەرێمی (فارس)یش یاقوت الحموی ژمارەی چادرەکانی سەر بەهۆزو تیرە کوردەکانی ئـەوێی دیـاری کردووە، ئەو خێڵە کوردانە زسـتان و هـاوین لـەو لـەوەڕگا تایبەتیانـەدا دەمانـەوە، و گـەلی زەویەکانی دەوروپشتی (کوهستان) چەندەها هۆزی کـوردی گرتبوەخـۆ، کـه کۆچـەربوون و سەرقاڵی ژیانی ئاژەڵ پەروەری و رەوەندنی بون، جگه لەوەی که کۆمەڵـه هـۆزو خێڵـەکانی دی کورد لەناوچە، راوانەکانی (لوڕستان)دا بڵاو ببوونەوە.

لەنێوان شارەکانی کوردستانیـشدا (یـاقوت الحمـوی) نـاوی چـەند شـارێکی هێنـاوە: ئـالان،

الشتر، بەهار، هـەروەها شـاری (بـاز) کـە لەقەلایـەك پێـك دەهـات کـە لـە (زۆزان) دا بـوو و کوردەکـانی عەشـیرەتی (بـوختی Bnkhti kurds) خـاوەنی بـوون. هـەروەها شـاری (خوفتیان) کە لەسەر رووباری (زاب) دا بوو، پێگەیەکی پـۆلایین بـوو، و شـاری (خوشـان) کە بەزەوی و زارەبە پیت و سیستەمە ئاودێریە رێگەکانی و حاسلاتە کشتوکاڵیە زۆرەکـانی ناسرابو بەتایبەتی (گەنم) و (میوە)ی جۆراوجۆر، (یاقوت) باسی دووشاری تریـشی کـردووە کە بەناو (دربەند) ناسراوە دووشاری دیکەش کە (ماهی ئاباد) و (الـوی) کـە ئامـاژەی بـەوە داوە کە لەقەلا سەرەکییەکانی عەشیرەتی بوختی کوردین.

جگە لەشاری (هوسین) کە هەرسەر بەوان بووە، (یاقوت) دیسانەوە ئاماژەی بەشـوێنگەیەك داوە کـە نـاوی (بـانوس)ی لـێ نـاوەو دانیـشتوانەکەی بـەکورد شـوبهاندووە، هـەروەها دوو نموونەشـی هێناوەتـەوە سـەبارەت بەکاریگەریـەکانی کـورد لەسـەر هەرێمـەکانی دراوسـێ، یەکـەمیان سـەبارەت بـەرۆڵی (رسـیبی) لەخوزسـتان کـە شـالاو بـردن، یـەك بەدواییـەکی کوردەکـان هەراسـانیانی کردبـوو، دووەمیـشیان نموونـەی شـاری (ماراند)ی سـەربە ئازەربەیجانی هێناوەتەوە، کە گرنگی دێرینی خـۆی لەدەسـتدا بـووو ئـەم شـارە لـەزەمانی (یاقوت حەمەویدا) ببووە، شـارێکی وێـران و چـۆڵ ئـەویش لەبـەر دەسـتدرێژی جـەنگاوەرە کوردەکان کە بەبەردەوامی شالاویان دەبردە سەری و دانیشتوانیان بەدیل دەگرتن.

پـاش سـەدەیەك (مـستوفی ١٣٤٠م) ئامـاژەی کـردووە بـەوەی کـە کـورد زۆربـەی زۆری دانیشتوانی نەهاوەند پێك دەهێنن، و ئەم شارە ناوەندێکی زۆر لەسوارەکانی هۆزە کۆچەرە کوردیەکانن، ئەوانەی کـە بـۆ باجـدانی(١٢٠٠٠) ماڵبـات روو لـەوێ دەکـەن. لەشـوێنێکی دی لەپـەرتوکی (نزهـە القلـوب)دا ئامـاژەی بـەوەداوە کـە شـاری شـارەزور کـە قوبـاد ساسـانی دروستی کردووە بەم ناوە ناونرا، چونکە منای شاری هێزە و هەمیشە دەسەلاتێکی کـوردی حوکمرانی کردووە، هەرسەرکردەیەکیش کە هێزێکی گەورەتری هەبوایە، دەیتـوانی حـوکمی ئەم شارە بگرێتە دەست، دوهەمین گەریدەی عەرەب کـە سـەردانی زێـدی کـوردی کردبێـت (ئیبن بەتوتە) بوو (٢١٣٥٥) کە لە رامهرمزەوە چووە ناوی، و سەرەتا کـە چـاوی بـە چـەند خێڵێکی کوردی کەوت وای زانی کـە خێڵـی عـەرەبین، لەبـەر ئـەوەی داب و نـەریت و تـەزی ژیانیان لەعەرەبی دەکرد، هەروەها (ئیبن بەتوتە) کاتێك کە سەردانی (حلە) دەکات ئاماژە بەوە دەکات کە خەڵکەکـەی دوو بەشـن، بەشـێکیان لـەهاوەلاتی (دوو مزگـەوتن)ن و ئـەوان دیش کوردن و هەمیشە لەدژایەتی کردنـی یەکدیـدان بەهـەمان شـێوە سـەردانی (سـنجار)ی

کردووە و خەڵکەکەی بە ئازایەتی و پیاوەتی و شێخەکانیشی بەزوهـد و دونیانـەیش وەسـف کردووە. ناوی شێخەکەشیان شێخ (عبدالله کـوردی) دەهێنێـت و دەڵـێ: کـە شـێخێك ببـوە خاوەن موعجیزە و کەرامات بووە و ماوەی چل رۆژ بەرۆژوو بـووەو تـەنها بـەپارو وەك یـەك رۆژەکەی شکاندووە.

بە پێی ئەو زانیاریانەی پێشوو بۆمان دەردەکەوێت کە میللـەتی کـورد میللـەتێکی فـراوان و بەربلاون، کە زێدەکەیان لـە(خوراسـان) و (هـەورامان) و (مـەلاتیا)لەئاسـیای بـچووك بـوون، بـەلام ئـەوەی کـە لەسـەدەی سـیانزەی میلادیـدا روویـدا ئـەوەیوو ئـسمپراتۆری سـەلجوقی (سنجار) کەرتێکی تازەی دروست کـرد و نـاوی نـا (کوردسـتان) کـە دەکەوتـە نێـوان ولاتـی (فـارس) و ناوچـە عەرەبەییـەکانی عێـراق، و هەمووشـی خـستە ژێـر دەسـەلاتی (سـلێمان پاشا)ی کوڕە زای خۆیەوە، پاش دووسـەدە مەغۆلـەکان دووبـارە هەرێمـەکانیا کـە دروسـت کردووە سنوورەکانی هـەرێمی کوردسـتانیان فراوانترکـرد، ئـەویش بەخـستنە سـەری چـەند ناوچـەیەکی عەجـەمی لـە عـێراق، (ابـن المـستوفی) سـنوورەکانی هـەرێمی کوردسـتانی بەمشێوەیە دەستنیشانکردووە (کەلەنێوان عیراقی عەرەبی و خوزستان و عیراقی عەجـەم و ئازەربەیجان و دیاربەکردایە).

داهـاتی هـەرێمی کوردسـتان لـەزەمانی حـوکمرانی سـەلجوقییەکاندا بـە (٣٠٠٠٠٠) دەخەملێنرێت، بەلام لەزەمانی خۆیدا ئەم داهاتە بۆ (٢٠١٥٠٠) دینار کەمبۆتەوە.

سەبارەت بەپاشا سەرەکییەکانیش ئاماژەی بۆ ناوی چەند شارێك کردووە بـەلام ئەوشـارانە حاڵی حازر زانراونین . ئەوەشی تۆمـارکردووە کـە دانیـشتووانی (دربنـدی زنکـی) قـەومێکی خراپ و بەدکارن و هەموو چەتەو رێگرو جەردەن و خەڵکی بەگشتی رقیان لێیانە.

<u>بڕوانە:</u>

ج. ئار. درایڤەر، الکرد فی المـصادر القدیمـە ، و. بۆسـەر زمـانی عـەرەبی: : د.فوئـاد حەمـە خورشید ، و. بۆ سەر زمانی کوردی نەریمان خۆشناو ، ١٩٨٦، بەغدا

<u>پەراوێزەکان:</u>

-١الملك الاشوری (١١١٢–١٠٧٤–ق. م) – ف.

-٢راجع زینفون، حمله العشره الالف، ترجمە، یعقوب افرام منصور، الموصل، ١٩٨٥، (٤٠٠) صفحه– ف.

-٣راجع اصل البحث

G.R.Diver (the name kurds and its philologicalconn exion) , Royal Asiaatic society journal. July, ١٩٢٣, pp. ٣٩٣- ٤٠٣

کار و چالاکییەکانی
لقی کەرکوکی یەکێتی نووسەرانی کورد

ئا/ سابان ستار

کێشەکانی رەخنەی ئەدەبی کوردی لە کۆڕێکی د.فواد رەشید دا

* لە درێژەی چالاکییەکانی لقی کەرکوکی یەکێتی نووسەرانی کورد رۆژی پێنج شەممە رێکەوتی ٢٠١١/١/٦ ولە هۆڵی (مستەفا گەرمیانی) لەژێر ناونیشانی (کێشەکانی رەخنەی ئەدەبی کوردی) ئێوارە کۆڕێك بۆ دکتۆر فواد رەشید ساز کرد، سەرەتا بەرێوەبەری کۆڕ (عەبدولستارجەباری) تیشکی خستە سەر کارو چالاکییەکانی کۆڕگێڕ، دواتر د.فواد چوەناو باسەکەوە، سەرەتا تیشکی خستە سەر مێژووی رەخنەی کوردی ورایە جیاوازەکان وزمانی رەخنەو شێوەو چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ رەخنە. لەکۆتایی باسەکەی د.فواد وتی:

بەداخەوە چەندین ساڵە لە کوردستان فیستڤاڵ بۆ شیعر و چیرۆك ولێکۆڵینەوە وکۆنسێرتی گۆرانی ومۆسیقا و......تاد دەکرێ. کەچی تاکو نەهۆ یەك کۆنگرەو دیدارو فیستیڤاڵ بۆ رەخنەی کوردی نەکراوە! لە کاتێکدا تاکو ئێستا ١٦کۆنگرەی نێو دەڵەتی کراوە بۆ (رەخنەی عەرەبی) کە دواهەمینیان لە ساڵی ٢٠٠٦بوو لە وڵاتی ئوردن سازکرا.

لەکۆتاییدا ئەم بەرێزانە (شاهۆ عەبدولقادر، سەراب، ستارئەحمەد، مامۆستا سەربەست، دانا عەسکەر) گفتوگۆیان لەسەر بابەتەکە کرد، کۆڕەکەش پتر لە دەمژمێرێکی خایاند

چاپکراوی نوێ

*** کتێبی (خوێندنەوەی چەند دەقێکی ئەدەبی و فیکری)**

لە نووسینی (سامان محەمەد) و لە چاپ و بڵاوکردنەوەی یەکێتی نووسەرانی کورد لقی کەرکوك و لەژێر زنجیرەی (١٠٨) کەوتە بەر دیدی خوێنەران، شایانی وەبیرهێنانەوەیە ئەمە یەکەمین کتێبە دەستەی نوێی لقی کەرکوکی یەکێتی نووسەرانە، بۆ ئەم مەبەستەش لقی ناوبراو لیژنەیەکی پێکهێناوە بۆ سەرپەرشتیاری چاپ، بریتین لە (بورهان ئەحمەد و

حەمەسەعید زەنگنە و سەباح ئیسماعیل).

حەمەسەعید زەنگنە، جێگری سەرۆکی لق و ئەندامی لیژنەی سەرپەرشتیاری چاپ، لەبارەی چۆنیەتی چاپکردنی کتێب بۆ نووسەران تایبەت بە گزنگ دواو وتی: بەکۆی دەنگ بریارماندراوە، وەکو چالاکییەکی بەردەوامی لقەکەمان، مانگانە دوو کتێب چاپ بکەین، بۆ ئەو مەبەستەش جگە لە لیژنەی سەرپەرشتیاری ناوبراو، لیژنەیەکی تریشمان پێکهێناوە بۆ هەڵسەنگاندنی ئەو کتێبانەی چاپیان دەکەین و ئێستاش (١٥) کتێبی جۆراوجۆرمان لەبەردەستدایە و هەندێکیان بریاری چاپ کردنیان لەسەر دراوە و لە نۆرە چاپدان.

* (هەرمێیەکانی فیرعەون) کۆمەڵە شیعرێکی شاعیری دوورە وڵات (ئەحمەدی مەلا)یە، دووەمین کتێبی نووسەرانی کورد لقی کەرکووکە. لەژێر زنجیرەی (١٠٩) کەوتە بەر دیدی خوێنەران.

* ڕۆژی یەکشەممە ڕێکەوتی ٢٠١١/١/١٦ عەبدولستار جەباری بەڕێوەبەری نووسینی گۆڤاری (گزنگ) بە نوێنەرایەتی لقی کەرکوکی یەکێتی نووسەرانی کورد، سەردانی نووسەر(زاهیرڕۆژبەیانی) لە ماڵی خۆیان لە شاری هەولێر کرد، کە بەهۆی نەشتەرگەرییەکی کوتوپڕەوە باری تەندروستی تێکچووبوو، سڵاو و ڕێز و هیوای چاکبوونەوەی سەرجەم نووسەرانی کەرکوکی بە مامۆستا زاهیر ڕۆژبەیانی گەیاند و ئەویش لەلای خۆیەوە سوپاسی ئەو بەسەرکردنەوەی کرد و داوای کرد ڕێز و سڵاوی خۆی بگەیەنرێتە نووسەرانی کەرکوک و هیوای سەرکەوتنی بۆ نووسەرانی کەرکوک خواست.